

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

historické vědy - české dějiny

Karin PÁTROVÁ

**Hmotné zajištění českých kolegiálních
kapitul do poloviny 14. století**

(na příkladě Staré Boleslavi, Litoměřic
a Vyšehradu)

Vedoucí práce - Prof.PhDr.Josef Žemlička, DrSc.

2006

„Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonala samostatně
s využitím uvedených pramenů a literatury.“

Kateřina Pásková

Úvod

Jednou z forem církevních institucí, které se prosadily v českém prostředí již v raném středověku, jsou kolegiátní kapituly. Kapitolu tvoří společenství kleriků žijících podle určitých pravidel, jenž jsou nazýváni kanovníci. Jejich činnost spočívá především v konání stálé slavnostní bohoslužby, kterou slouží obvykle několik duchovních v čele s knězem, a v odřikávání společných kanonických hodin v chóru. Na rozdíl od katedrálních kapitul, které působily při biskupských či arcibiskupských kostelech, kde sloužily jako biskupova rada a při sedisvakanci k dočasnému vedení diecéze, vznikaly kolegiátní kapituly u nekatedrálních kostelů a nepodílely se na diecézní správě. V církevních záležitostech podléhaly biskupovi, kromě těch, které byly vyňaty z jeho pravomoci a byly podřízeny přímo papeži. V Čechách měla takové privilegium kapitula na Vyšehradě.¹

Kolegiátní kapituly zajišťovaly vedle bohoslužeb obvykle také duchovní péči o farníky (*cura animarum*). Již zakládací listina únětické kapituly ze druhé čtvrtiny 12. století zmiňuje ve zdejším kostele prohlubeň s křestní vodou, jeden ze základních znaků farního kostela. Také zpadělané privilegium

¹ Základní údaje ke kapitulám zaznamenávají (i s přehledem další literatury) H.E.FEINE, *Kirchliche Rechtsgeschichte*, I. Band. Die katholische Kirche, Weimar 1955, s. 334-345; W.M. PLÖCHL, *Geschichte des Kirchenrechts*, Band II. Das Kirchenrecht der abendländischen Christenheit 1055 bis 1517, Wien-München 1955, s. 139-147; LEXICON FÜR THEOLOGIE UND KIRCHE VI, 2. Aufl., Freiburg 1957-1967, s. 373 (heslo Kollegiatstift) a III, s. 496-497 (heslo Domkapitel); HANDBUCH DER KIRCHENGESCHICHTE III. 1. Die mittelalterliche Kirche. Vom kirchlichen Frühmittelalter zur gregorianischen Reform, Freiburg-Basel-Wien 1966, s. 302-303 a 357; LEXICON DES MITTELALTERS V, München-Zürich 1980-1995, s. 1253-1254 (heslo Kollegiatstift). Ze speciálních prací jsou i pro naše poměry zásadní práce Stanisław ZACHOROWSKI, *Rozwój i ustrój kapituł polskich w wiekach średnich*, Krakow 1912; Tadeusz LALIK, *Zagadnienie „vitae communis” kapituł polskich XII wieku*, in: *Wieki Średnie*, Warszawa 1962, s. 99-110; TÝŽ, *Początki kapituły wiślickiej na tle kształtowania się kollegiat polskich XII wieku*, in: *Odkrycia w Wiślicy*, Warszawa 1963, s. 149-191. Pro české poměry zejména Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula, její samospráva a postavení do doby husitské*, SH 19, 1972, s. 5-48.

papeže Alexandra II. z roku 1070 pro Vyšehrad, zhotovené rovněž ve 12. století, přiznává kanovníkům právo udělovat svátost křtu. Později se farní správa přenesla z kanovníků na plebány, kteří stáli mimo kanovnický sbor, i když podléhali jeho pravomoci. Kapitulám bývaly podřízeny i další kostely, jejichž chod obstarával buď určitý kanovník nebo kapitulou ustanovený kněz.²

Každý plnoprávný kanovník měl po svém přijetí do kapitulního sboru nárok na místo v chórové lavici (*stallum in choro*), právo hlasu při projednávání kapitulních záležitostí (*vox in capitulo*) a příslušel mu podíl z kapitulního majetku. Na základě nejstarších předpisů pro kanovnické soužití býval kapitulní majetek zprvu společný pro celý sbor. Někdy mohl být zvýhodněn představený kapituly, i když tato praxe již odporovala původním nařízením.³

Časem ale dochází k rozdělení dosud jednotného majetku i mezi další kanovníky a idea společného soužití se vytrácí. Ta je nahrazena prebendálním systémem, kde je výživa a další potřeby každého kanovníka zajištěna jemu vymezeným majetkem, tzv. prebendou. Hmotné vybavení jednotlivých prebend se přitom mohlo kvalitativně i kvantitativně lišit. Kanovník ovšem nebyl majitelem, ale pouze uživatelem své prebendy, a proto si při jakékoli majetkové transakci se jměním prebendy měl vyžádat souhlas kapituly. Ve společném držení celé kapituly zůstala nadále část příjmů, z nichž se financoval provoz kapitulního

² Zakladatel únětické kapituly si přál být pohřben „*iuxta foveam, ubi funditur aqua baptismalis*“ (CDB I, č. 124, s. 130). Blíže František HRUBÝ, Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu, ČČH 22, 1916, s. 259; Zdeněk SMETÁNKA, Legenda o Ostojovi. Archeologie obyčejného života v raně středověkých Čechách, Praha 1992, s. 80-81. K Vyšehradu KOSMAS, Anhang II, s. 254. Datací listiny zhodnotil souhrnně Rostislav NOVÝ, Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století, SMP 2, 1991, s. 134. Srov. též Bořivoj NECHVÁTAL, Raně středověké baptisterium na Vyšehradě, AH 25, 2000, s. 323-334.

³ INSTITUTIO CANONICORUM AQUISGRANENSIS, s. 401-402; Albert WERMINGHOFF, Die Beschlüsse des Aachener Concils im Jahre 816, NA 27, 1902, s. 626-627; S. ZACHOROWSKI, Rozwój i ustrój kapituł polskich, s. 131-133; W.M. PLÖCHL, Geschichte II, s. 140-143.

kostela či sloužil jako přilepšení pro kanovníky přítomné při bohoslužbách. Rozdělení společného jmění na prebendy a možnost samostatného disponování každého kanovníka se „svým“ majetkem je jedním ze znaků, kterým se kapituly odlišují od klášterů.⁴

V prostředí českých kolegiálních kapitul je možné sledovat rozpad společného majetku na jednotlivé prebendy od 12. století. Otázkou však je, zda k tomu došlo jednorázovou reformou, která najednou změnila dosavadní způsob podělování kanovníků, nebo se jednalo o dlouhodobý proces, při němž se postupně vydělily prebendy pro všechny plnoprávné členy kapituly. Odpověď na vyřčenou otázku si klade mimo jiné za cíl tato práce. Nutným předpokladem pro zdárné řešení je postihnout změny v majetkovém vybavení kolegiálních kapitul v průběhu několika století a zjistit, komu připadlo nejstarší kapitulní jmění ještě z dob společného soužití. Těžiště práce proto spočívá v rozboru jak společného kapitulního majetku tak i jednotlivých prebend. Sledovat dlouhodobý vývoj kapitulního majetku a jeho následné rozložení mezi jednotlivé kapituláry umožňují v našem prostředí v podstatě jen tři kolegiáty, shodou okolností nejstarší na našem území – kapitula ve Staré Boleslavi, v Litoměřicích a na Vyšehradě. Jen pro ně se zachovaly jejich zakládací listiny, sahající alespoň zčásti do dob společného soužití kanovníků, a zároveň dostatek písemností i z časů pozdějších. Zejména rozsáhlý fond vyšehradské kapituly dává možnost podrobnějšího studia, proto bude stát v popředí našeho zájmu. Časově je práce vymezena obdobím od poloviny 11. století, kdy se sledované kapituly začínají postupně ustavovat, do poloviny 14. století, kdy je struktura kapitulního majetku v předhusitské éře víceméně dovršena. K horní hranici vymezeného období se vztahuje několik zásadních dokumentů, které zachycují souhrnné vybavení některých prebend a zároveň dovolují detailnější srovnání

⁴ S. ZACHOROWSKI, *Rozwój i ustrój kapitul polskich*, s. 133-144; W.M. PLÖCHL, *Geschichte II*, s. 144.

s nejstarším kapitulním majetkem. To samozřejmě neznámá, že by kapituly poslední půlstoletí před vypuknutím husitství se svým zbožím nehýbaly. Na vlastní strukturu, tedy rozdělení na prebendy a další majetek, to již nemělo zásadní vliv. Společně se sledováním majetkových proměn si povšimneme také vnitřních vztahů v kapitule a zabývat se budeme též otázkou, do jaké míry kanovníci naplňovali požadavek souhlasu ostatních kapitulních členů při transakci s jměním prebendy. Abychom však lépe poznali kapitulní prostředí, skladbu kapitulního sboru, práva a povinnosti jednotlivých kanovníků a vůbec vývoj kapitulních institucí, bude vlastním zpracování majetkové výbavy předcházet kapitola o vzniku, vývoji a personálním obsazení kolegiálních kapitul do doby husitské, neboť takový souhrn v naší literatuře zatím chybí.

Zásadním pramenem pro poznání hmotného zajištění sledovaných kapitul v rané fázi jejich existence jsou zakládací listiny. V originální podobě zůstala až do našich časů pouze zakládací listina pro kapitolu v Litoměřicích, sepsaná záhy po uvedení kanovníků na litoměřické hradiště kolem roku 1057 nebo 1058. Nejedná se ale o skutečnou listinu, ale pamětní záznam (text A), vzniklý pravděpodobně v kapitule nebo alespoň z její iniciativy. Nezůstalo však u jednorázového sepsání, ale písemnost byla ještě během 11. století a v následujících staletích dopisována a přepisována, čímž byl částečně původní text porušen. Díky těmto úpravám lze rozlišit jednotlivá, na sobě nezávislá darování. Ale přesto, že se dochoval originál litoměřického aktu a mohlo tak dojít k paleografickému rozboru, není možné vždy plně rekonstruovat původní Spytihněvovu donaci, neboť právě pozdější zásahy v dokumentu zakryly některá nejstarší slova, která později ztratila na aktuálnosti a byla proto nahrazena jinými záznamy. Na základě původního textu, rozšířeného ve druhé polovině 12. století o další majetek, vznikl text B, který se zachoval jako inzert v konfirmaci Přemysla Otakara I. z roku 1218. V prvé

polovině 14. století byla sepsána ještě verze C, která je kombinací obou předchozích textů.⁵

Jinak je tomu u dalších dvou kapitul - ve Staré Boleslavi a na Vyšehradě, kde jejich zakládací listiny zůstaly zachovány v podobě falz. Časově bližší době založení příslušné kapituly je zakládací dokument pro vyšehradskou kapitolu, uvádějící jako svého vydavatele krále Vratislava, vzniklý nejspíš v první polovině 12. století (text A). Listina systematicky seřazuje mnohaletý donační růst podle jednotlivých oblastí, zřejmě na základě starších záznamů. Rozeznat původní Vratislavovo nadání ovšem nelze.⁶

Totéž platí o zakládací listině kapituly ve Staré Boleslavi, vydané jménem knížete Břetislava a opatřené klatbou biskupa Šebíře, jejíž zpadělaná verze se zachovala jen v opise ze 17. století. To samozřejmě umožňuje různé dohady ohledně jejího skutečného stáří, které kladou současné znění listiny buď do 12. nebo do 13. století. Listina se skládá ze dvou odlišně stylizovaných částí, sepsaných dvěma různými písaři.⁷

⁵ CDB I, č. 55, s. 53-60. Text A označil za akt vzniklý v 11. století Gustav FRIEDRICH, O zakládací listině kapituly litoměřické, Praha 1901; Týž, Ještě o zakládací listině kapituly litoměřické, ČCH 8, 1902, s. 166-173. Proti jeho závěrům vystoupili A.L. KREJČÍK, O zakládací listině kapituly litoměřické, ČCH 8, 1902, s. 158-166 a Václav HRUBÝ, Tři studie k české diplomatice, Brno 1936, s. 105-108, podle nichž byla písemnost sepsána až ve 12. století. Nový paleografický rozbor provedl Zdeněk KRISTEN, Pamětní záznam o založení a obvěnění kapituly litoměřické, AUPO, Historica II, 1961, s. 69-97, který potvrdil správnost Friedrichovy datace.

⁶ CDB I, č. 387, s. 371-390. Datací listiny se naposledy zabývali (se stejnými závěry) Jiřina PSÍKOVÁ, Příspěvky k diplomatice vyšehradských listin 12. století, Archivum Trebonense 2, 1973, s. 1-43 a Rostislav NOVÝ, Diplomatické poznámky, s. 133-136, který také shrnul starší názory. Podle jejich závěrů vznikla listina dříve než vyprávění kanovníka vyšehradského o založení kapituly v dodatcích Kosmovy kroniky, tedy před rokem 1142, kdy kanovník vyšehradský dopsal svou kroniku. K obsahové stránce Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Ke kulturním poměrům vyšehradské kapituly počátkem 13. století, FHB 2, 1980, s. 133

⁷ CDB I, č. 382, s. 358-362. Podle V. HRUBÉHO (Tři studie, s. 73-79) byla starší část listiny sepsána v kanceláři Vratislava II., mladší část ve 12. nebo 13. století. Ke spojení obou částí mělo dojít nejdříve na sklonku 13. století, kdy bylo také jméno Vratislava změněno na Břetislava. Hrubého výklad má však řadu nejasností a byl proto odmítnut Zdeňkem FIALOU, K otázce funkce našich listin do konce 12. století, SPFFBU 9, C7, 1960, s. 14-15. Falzum klade rovněž do 13. století, ovšem nanejvýš na základě aktových zápisů. Vznik mladší části listiny na přelomu 11. a 12. století za

Vedle zakládacích listin budou pro účely této práce využity další dokumenty, související s majetkovými vztahy uvnitř kapituly. Řada z nich zachycuje hmotné zaopatření jednotlivých kanovníků i celé kapituly, směny, koupě, prodeje, zástavy či pronájmy kapitulního zboží jak různým církevním institucím a světským osobám mimo kapitolu tak v rámci samotné kapituly. Hmotné zajištění kanovnických sborů dokumentuje dále skupina listin, která zaznamenává majetkoprávní spory vedené mezi jednotlivými členy kapituly i se stranami vně kapituly. Do sledované oblasti náleží i různé donace, které ovšem nedosahují velikosti nadání ze strany fundátora. Převážnou většinu těchto písemností zpřístupňuje *Codex diplomaticus et epistularis regni Bohemiae* a *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, některé další dokumenty jsou vydané mimo uvedené edice. Bude nutné se ale vyrovnat s neúplností pramenné základny, neboť s výjimkou bohatého vyšehradského archivu jsou písemnosti ostatních kapitul zachovány často jen sporadicky. Pro poznání majetkových poměrů kolem poloviny 14. století jsou přínosné rovněž záznamy *Soupisu papežských desátků*.⁸

Navzdory svému významu nepatří problematika kolegiátních kapitul, zvláště pak vývoj, skladba a rozsah jejich majetků, k detailněji zpracovávaným tématům. Nelze ovšem říci, že by kapituly stály zcela stranou badatelského zájmu. Již Julius Lippert nazval jednu z kapitol svých *Social-Geschichte Böhmens* Dobou kolegiátních kapitul (*Die Zeit der Collegiatstifte*). Ačkoli si byl vědom, že v raném období českých církevních dějin vznikaly první benediktinské kláštery, poukázal na skutečnost, že převažující formou duchovenských institucí byly kolegiátní kapituly (do poloviny 12. století). Starší

biskupa Heřmana, dřívějšího Boleslavského probošta, předpokládá Tadeusz LALIK, *Włosz kanoników starobolesławskich w pierwszej połowie XI wieku*. Z studiów nad organizacją domeny książęcej, KHKM 19, 1971, s. 406-414. Problematiku shrnul R. NOVÝ, *Diplomatické poznámky*, s. 132.

⁸ Dále jen CDB, RBM, RDP.

historiografie, česká i německá, se ale soustředila především na okolnosti vzniku jednotlivých ústavů a jejich personální obsazení a pokud si všímala jejich hmotného zajištění, nevěnovala mu hlubší analytickou pozornost. Pro orientaci v problematice si stále uchovávají význam práce Antona Frinda, Františka Vacka či Václava Novotného, u nichž je nutné ocenit zvláště nastínění životních osudů některých významných kapitulárů. Majetkových poměrů jednotlivých kapitul si všímal zejména Ferdinand Kloss, jeho práce je ovšem ohraničena 12. stoletím. Delší časové rozmezí, ovšem jen s ohledem na pražské instituce, zaznamenal už dříve Václav Vladivoj Tomek, jehož práce je dodnes studnicí faktografických údajů.⁹

Z novějších prací se tématu kapitul dotkly některé studie Zdeňky Hledíkové, v nichž se autorka zaměřila na počátky několika kapitul, jejich vztahy ke světské moci, diplomatickou činnost kapitulárů, postavení v církevní správě a další aspekty ze života těchto církevních institucí.¹⁰ Některých momentů z historie konkrétní kapituly, převážně z jejího

⁹ Julius LIPERT, *Social - Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit*, II. Der sociale Einfluss der christlich-kirchlichen Organisationen und der deutschen Colonisation, Prag - Wien - Leipzig 1898; Anton FRIND, *Die Kirchengeschichte Böhmens im Allgemeinen und in ihrer besonderen Beziehung auf die jetzige Leitmeritzer Diöcese*. I.-II, Prag 1864-1866; František VACEK, *Sociální dějiny české doby starší*, Praha 1905, s. 407-423; Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034-1197); I.3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197-1253)*, Praha 1913, 1928; Ferdinand KLOSS, *Das räumliche Bild der Grundherrschaft in Böhmen bis zum Ende des XII. Jahrhunderts*, MVGD 71, 1933, s. 1-94; V.V.TOMEK, *Dějepis města Prahy I*, Praha 1855 a *III*, Praha 1875.

¹⁰ Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *K otázkám vztahu duchovní a světské moci v Čechách ve druhé polovině 14. století*, ČsČH 24, 1976, s. 244-277; TÁŽ, *Kapituly s biskupskou kolací v Čechách do doby husitské a jejich místo v církevní správě*, in: *Im memoriam Zdeňka Fialy - Z pomocných věd historických*, Praha 1978, s. 41-61; TÁŽ, *Ke kulturním poměrům vyšehradské kapituly*, s. 129-173; TÁŽ, *Fundace českých králů ve 14. století*, SH 28, 1981, s. 5-55; TÁŽ, *Struktura duchovenstva ve středověkých Čechách*, in: *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*, Praha 1984, s. 343-392; TÁŽ, *Vyšehradské proboštství a české kancléřství v první polovině 14. století*, in: *Královský Vyšehrad II*, Praha 2001; TÁŽ, *Počátky kapituly u Všech svatých na Pražském hradě*, in: *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, k vydání připravili Tomáš Borovský, Libor Jan a Martin Wihoda, Brno 2003, s. 461-472.

raného období, si všímali např. Václav Bartůněk, Denko Čumlivski či Libor Jan. Větší prostor byl věnován vyšehradské kapitule, jejíž problematika se stala součástí v nedávných letech vydaných sborníků - Královský Vyšehrad a Vyšehrad. Historické podoby.¹¹

Jednou z mála speciálních studií, která se zaměřuje na hmotné vybavení konkrétní kapituly, je rozbor nejstaršího majetku kapituly ve Staré Boleslavi polského historika Tadeusze Lalika. Autor se soustředil především na rozčlenění a postavení zemědělců a služebníků, které kapitula získala při svém založení. Pro poznání majetku litoměřické kapituly je přínosná starší studie Jindřicha Tomase o počátcích Litoměřic, v níž se věnuje také prvotnímu vybavení litoměřické kapituly.¹²

O zhodnocení důvodů, které stály za úsilím panovníka budovat kolegiální kapituly, se pokusil Rostislav Nový. Došel k závěru, že duchovenské ústavy, ať už jde o kapituly či kláštery, byly zřizovány převážně za účelem kolonizace. Zda a jak dalece se kapituly podílely na kolonizační činnosti, by mělo vyplynout z následující analýzy kapitulního majetku.¹³

¹¹ Václav BARTŮŇEK, Karlštejn, zbožný odkaz otce vlasti. Dějiny kapituly a děkanství karlštejnského, Praha 1948; TÝŽ, Od proboštství k biskupství (1057-1957), in: 900 let litoměřické kapituly, Praha 1959, s. 32-71; TÝŽ, Stručné dějiny kollegiální kapituly a královské kaple Všech svatých na Pražském hradě, Litoměřice 1979; Libor JAN, Nezdařený pokus Václava II. o přenesení mělnické kapituly ke královské kapli Všech svatých, SPFFBU, C 50, 2003, s. 65-74. KRÁLOVSKÝ VYŠEHRAD. Sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061-1092), Praha 1992; KRÁLOVSKÝ VYŠEHRAD 2. Sborník příspěvků ke křesťanskému miléniu a k posvěcení nových zvonů na kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla, Kostelní Vydří 2001; VYŠEHRAD. Historické podoby, red. Pavla Státníková, Praha 2000 (kde i příspěvky D. Čumlivského).

¹² T. LALIK, Włosć kanoników starobolesławskich, s. 399-429; Jindřich TOMAS, Počátky města Litoměřic, SSM 5, 1966, s. 15-64.

¹³ Rostislav NOVÝ, Přemyslovský stát 11. a 12. století, Praha 1972, s. 115-130.

1. Vznik, vývoj a personální obsazení kolegiálních kapitul ve středověku

Pospolitý život kléru u významnějších kostelů má hlubokou tradici. Jeho počátky spadají do 4. století, kdy tento způsob soužití neřeholního duchovenstva zavedl u svého biskupského kostela Eusebius z Vercelli či sv. Augustin. Organizovaná společenství kleriků se šířila dále a vytvářela se od 6. století i u některých nekatedrálních kostelů. V 8. století pak složil metský biskup Chrodegang pravidla pro katedrální klérus, která byla upravena a přijata na cášské synodě roku 816 pod názvem *Institutio canonicorum*. Cášská statuta se netýkala již jen sboru kleriků u biskupského kostela, jak tomu bylo u nařízení Chrodeganga a jeho předchůdců, ale měla být závazná i pro duchovenstvo u nejvýznamnějších nekatedrálních kostelů. Statuta čerpala z řehole sv. Benedikta, a proto se především vnitřní život kanovníků velmi podobal mnišskému.¹

Kapitulní klérus měl přísně zachovávat společný život (*vita communis*). Podle tohoto nařízení měli kanovníci, podobně jako mniši, bydlet v jednom domě, mít společný stůl a ložnici i všechn majetek. Zároveň byli povinni účastnit se denně hodinek v chóru a shromažďovat se v kapitule, kde se četla bible, spisy sv. Otců a kapitulní statuta. Součástí kapitul byla i škola, v níž se chlapci připravovali na duchovní stav.

Zpočátku někdy žili vedle kanovníků také benedikťinští mniši a tvořili spolu tzv. *capitulum mixtum* (např. v bavorských nebo anglických kapitulách). Ve smíšené kapitule mniši skládali slib chudoby a čistoty a byli svázáni všemi předpisy mnišské řehole. Naopak kanovníci, jenž nebyli mnichy,

¹ INSTITUTIO CANONICORUM AQUISGRANENSIS, s. 394-417; A. WERMINGHOFF, Die Beschlüsse des Aachener Concils, s. 607-675. Obecně k vývoji kapitul LEXICON FÜR THEOLOGIE UND KIRCHE VI, s. 373 (heslo Kollegiatstift); HANDBUCH DER KIRCHENGESCHICHTE III. 1, s. 302-303 a 357; LEXICON DES MITTELALTERS V, s. 1253-1254 (heslo Kollegiatstift).

se řídili cášskou řeholí a neskládali slib chudoby. V průběhu 10. a 11. století byly mnišské řády odděleny od kapitul a jejich původně společný majetek se rozdělil. Také dosud společný majetek samotných kapitul se v tomto období začíná rozdělovat na skutečně společnou část a na pevně stanovené prebendy. To vedlo k rozkladu kanovnických společenství, které se projevilo v porušování společného života.²

Úpadek kanovnického života vyvolal reformní snahy, směřující k obnovení starší kázně. Tento proud byl svázán s plány církevní reformy, které se vyvinuly v klášteře v Cluny a od poloviny 11. století byly podporovány papežem. Římské synody, konané roku 1059 a 1063, proto zostřily předpisy o kanovnickém životě. Příčina úpadku kanovnického života se přisuzovala tomu, že kanovníci neskládali slib chudoby. Pod vlivem těchto názorů se některé kapituly reformovaly, přijaly řeholí sv. Augustina a změnily se v řády řeholních kanovníků, z nichž se nejvíce rozšířil premonstrátský řád. Řeholní kanovníci vytvářeli společnosti více uzavřené, nemohli vlastnit soukromý majetek a důchody byly rozdělovány rovným dílem.

Vedle nich nadále přetrvávala kanovnická shromáždění, která nevytvářela kongregaci a pokud tam proběhly reformy, které měly vrátit kanovníky zpět ke společnému životu a společnému majetku, neměly trvalý efekt. Kapituly zůstaly nesvázané slibem chudoby, uchovaly si svou majetkovou samostatnost a rozdělení majetku na jednotlivé prebendy. Členové těchto kapitul se postupem času změnili v světské kanovníky.

Na území franské říše, kde se kapituly jako organizované sbory kleriků vyvinuly nejdříve, sledujeme po nástupu kapitulních založení v 8. a 9. století jejich největší rozmach v 10. a 11. století. V německé oblasti bylo v této době

² K problematice smíšených kapitul srov. S. ZACHOROWSKI, Rozwój i ustrój kapitul polskich, s. 28-37.

založeno 76 kapitul, což je více než polovina všech středověkých založení na tomto území, na rozdíl od století následujících, kdy počet nových fundací značně poklesl.³

Právě v této době velkého nárůstu kanovníckých sborů, ale zároveň i v době uvolňování společného života jejich členů, se instituce kapitul šíří do střední Evropy. Větší sbory kleriků se dají předpokládat u biskupských kostelů už od jejich vzniku, do jaké míry však byly tyto sbory organizované jako skutečné kapituly a nakolik dodržovaly zásadu společného života, lze pro nedostatek pramenů často stěží zjistit. Záhy se ujaly i kolegiátní kapituly u významnějších kostelů, přičemž některé se vytvořily z četnějšího kléru kostela, který byl zavázán určitými pravidly a přetvořen v kapitolu, některé kostely pak byly založeny přímo jako kapitulní.

S příznivým prostředím se setkaly tyto instituce v Polsku, kde vznikly četné kapituly obou typů - katedrální i kolegiátní, z nichž část snad zpočátku zachovávala společné soužití. Některé méně významné kanovnícké sbory se později změnilly v klérus farního kostela (dokladem je počet dvou či tří kněží u venkovských kostelů), několik kapitulních kostelů bylo inkorporováno k větším kolegiátám nebo ke klášterům. Kolegiátní kapituly nebyly až do 12. století budovány mimo kastelánský hrad, s výjimkou Malopolska, kde jich bylo zřízeno nejvíce. Jejich obliba přetrvala až do 16. století, s tím rozdílem, že od 14. století se značně snížil počet kolegiát fundovaných králem či knížaty.⁴

³ Dosavadní výsledky bádání v oblasti německých kapitul shrnula Irene CRUSIUS, *Das weltliche Kollegiatstift als Schwerpunkt innerhalb der Germania Sacra*, BDL 120, 1984, s. 241-253.

⁴ V Polsku bylo v 11. - 13. století založeno 27 kolegiátních kapitul, ve 14. - 16. století vzniklo 31 nových fundací. Přehled jednotlivých kapitul uvádí Józef SZYMAŃSKI, *Kapituła kolegiacka w Wojniczu 1465 - 1786*, Lublin 1962, s. 26; na území hnězdenské arcidiecéze Andrzej RADZIMIŃSKI, *Statuten als Quellen zur Geschichte der Stiftskapitel in der Gnesener Metropole im Spätmittelalter*, in: *Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku*, Praha 2003, s. 117-119. Základní údaje k polským poměrům zaznamenal Władysław ABRAHAM, *Organizacja kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, 3. vyd., Poznań 1962, s. 174-187; S. ZACHOROWSKI, *Rozwój*

V českém prostředí se prosazují tyto duchovní korporace v průběhu 11. a první poloviny 12. století, kdy vznikají katedrální kapituly u biskupských kostelů v Praze a Olomouci i nejstarší kapituly kolegiátní. Obě biskupské kapituly se vytvořily patrně záhy po ustavení příslušných biskupství, i když alespoň v Praze se jednalo zpočátku zřejmě jen o větší sbor kleriků než o biskupskou kapitolu s pevnými pravidly.⁵ Vedle biskupských kapitol se v uvedeném období na území pražské diecéze ustavují také první kolegiátní kapituly, jejichž zakladatelem byl převážně český panovník (celkem pět), jedna kapitula byla soukromou fundací a jedna náležela ke klášteru.⁶

Nejstarší kolegiátní kapitula v Čechách vznikla ve Staré Boleslavi, v místě proslulém zejména vraždou sv. Václava.

i ustrój kapitul polskich (passim); T. Lalik, Zagadnienie „vitae communis“, s. 99-110. Literaturu k jednotlivým kapitulním fundacím ve středověkém Polsku shromáždil Andrzej RADZIMIŃSKI, Die Geistlichkeit der mittelalterlichen Dom - und Kollegiatkapitel in Polen - Stand und Perspektiven der Forschung, QMAN 2, 1997, s. 45-59.

⁵ Za skutečný vznik biskupské kapituly v Praze se považuje reforma probošta Marka, který v roce 1068 vybral z veškerého kléru svatovítského kostela 25 kanovníků a zavázal je pevnými pravidly (KOSMAS II. 26, s. 118-120). K vývoji pražské biskupské kapituly ve středověku zejména Z. HLEDÍKOVÁ, Pražská metropolitní kapitula, s. 5-48. Nejstarší doklad o sboru kanovníků olomoucké katedrály pochází ze druhé čtvrtiny 12. století, kdy v souvislosti s přenesením biskupova sídla od kostela sv. Petra na olomouckém předhradí ke kostelu sv. Václava vzniká (pravděpodobně) nová kapitula. Zda již při původním svatopetrském kostele existoval skutečný kanovnícký sbor, není jisté. V listině, která ustavuje kapitolu u sv. Václava, se totiž hovoří o čtyřech kanovnících, jež měli působit u původního biskupského kostela sv. Petra, aniž se objasňuje, jestli tam zůstali z nějaké původní svatopetrské kapituly ani v jakém vztahu byli se svatováclavskou kapitolou (CDB I, č. 116, s. 124-125). Problematikou vzniku kapituly u sv. Václava, i když s odlišnými závěry, se v současnosti zabývají především Pavel BOLINA, Pustiměř - průsečík několika problémů moravské historie, SSPS 4, 1996, s. 92-93; TÝŽ, K interpretaci a datování Zdíkových listin, ČČH 97, 1999, s. 273-291 a Jan BISTRICKÝ, zejména Budování olomoucké katedrály a kapituly sv. Václava, in: Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci, Olomouc 1982, s. 21-30; TÝŽ, Zdíkovy listiny, ČČH 96, 1998, s. 300, pozn. 47.

⁶ Základní informace o jednotlivých kapitulních fundacích podává na příslušných místech A. FRIND, Die Kirchengeschichte Böhmens I-II; F. VACEK, Sociální dějiny; V. NOVOTNÝ, České dějiny I.2-3; Z. HLEDÍKOVÁ, K otázkám vztahu, s. 253-256.

Podle vyprávění kronikáře Kosmy založil zdejší kapitolu kníže Břetislav I. jako pokání za vyplnění polského Hnězdna v roce 1039. Papež Benedikt IX., jenž nelibě nesl Břetislavovu polskou výpravu a zejména uloupení ostatků sv. Vojtěcha, jeho bratra Gaudentia a pěti sv. bratří, nařídil českému panovníkovi odčinit tuto svatokrádež vybudováním kláštera. Břetislav uposlechl papežovo nařízení a rozhodl se zřídit kapitolu ve Staré Boleslavi. Patrně pietnost místa, spojeného s vraždou sv. Václava a dočasným uložením jeho ostatků, vedla Břetislava k myšlence založit kapitolu právě zde. V kapitulním kostele, zasvěceném příznačně sv. Václavu, pak byly uloženy ostatky pěti sv. bratří přivezených z Hnězdna, které společně se svatováclavskou tradicí a Břetislavem ustaveným kanovníckým sborem povznesly staroboleslavský kapitulní kostel na druhé nejvýznamnější místo hned po biskupském kostele. Přesný rok založení kapitulny ve Staré Boleslavi není znám. Kosmas uvádí k roku 1039 české poselstvo k papeži a po jeho návratu zahájení výstavby kostela sv. Václava, který 19.5.1046 vysvětil biskup Šebíř. O prvních kanovnících se nezachovaly rovněž žádné údaje. Z Kosmovy kroniky se pouze dovídáme, že v jeho době zde působilo četné shromáždění bratří a že v roce 1099 byl povýšen na pražského biskupa staroboleslavský probošt Heřman.⁷

⁷ KOSMAS II.7, s. 93; II.13, s. 100; III.7, s. 168. Historické pozadí událostí vedoucích k založení kapitulny podrobně popsala Barbara KRZEMIENSKA, Břetislav I. Čechy a střední Evropa v první polovině XI. století, 2. vyd., Praha 1999, s. 230-253. K dějinám kapitulny J.V. PRÁŠEK, Brandejs nad Labem, město, panství a okres I, Brandýs nad Labem 1908, s. 106-120 a III, Brandýs nad Labem 1913, s. 421-451; T. LALIK, Włosć kanoników starobolesławskich, s. 399-429. Nad významem staroboleslavské kapitulny se v nedávné době zamýšlel David KALHOUS, Stará Boleslav v písemných pramenech raného středověku, MA 5, 2003, s. 17-28, který naznačil možnost ustavení nového biskupství ve Staré Boleslavi v případě, že by vyšel pokus Břetislava I. povýšit pražské biskupství na arcibiskupství. Tuto tezi rozvinul Pavel BOLINA, Příspěvek k interpretaci Kosmových desátkových údajů (K 880. výročí úmrtí kronikáře), ČCH 103, 2005, s. 833, s pokusem vymezit rozsah předpokládané staroboleslavské diecéze na základě údajů zakládací listiny staroboleslavské kapitulny. V obou případech se ovšem jedná o hypotézu. D. Kalhous rovněž umísťuje staroboleslavskou kapitolu ke kostelu sv. Kosmy a Damiána s tím, že patrocínium sv. Václava se objevuje teprve ve druhé polovině 14. stol. Kosmův text však uvádí, že kníže vystavěl svou fundaci ke cti svatého Václava (!), což by svědčilo

Další dvě kolegiátní kapituly na území Čech vděčí za svůj vznik Břetislavovým synům Spytihněvovi a Vratislavovi, z nichž starší Spytihněv založil patrně v roce 1057 nebo 1058 kapitulou u kostela sv. Štěpána v Litoměřicích, mladší Vratislav pak kolem roku 1070 kolegiátu u kostela sv. Petra na Vyšehradě.⁸ Zatímco o litoměřické kapitule se vyprávěcí prameny téměř nezmiňují (Kosmas její založení nezaznamenává vůbec, pouze uvádí k roku 1067 zdejšího probošta Lance) a její tzv. zakládací listina se omezuje na prosté konstatování, že kníže Soběslav vystavěl kostel ke cti Panny Marie a sv. Štěpána a následně zachycuje už jen jednotlivé dary, o počátcích vyšehradské kapituly jsme informováni mnohem lépe.⁹

Při zřizování vyšehradské kapituly sehrály důležitou roli neshody mezi knížetem Vratislavem a jeho bratrem, pražským

spíše pro zasvěcení sv. Václavu, zvláště když víme, že k vysvěcení kostela zde došlo (i když není řečeno komu). Nepřímou oporou by mohla být i zakládací listina kapituly, kde se zdůrazňuje spojitost místa s dočasným uložením ostatků sv. Václava (CDB I, č. 382, s. 359). Zatím ovšem není spolehlivě vyřešena otázka, zda kostel sv. Václava nahradil již od počátku své existence starší hradecký kostel sv. Kosmy a Damiána nebo zda došlo ke sloučení obou kostelů až později (původní kostelík sv. Kosmy a Damiána se patrně nacházel v místech dnešní Vrábské kaple v kapitulním kostele sv. Václava). Srov. Ludvík SKRUŽNÝ-Jaroslav ŠPAČEK, *Patrocinia kostelů a patronáty světců ve zvoleném mikroregionu východně od Prahy v kontextu církevních dějin*, SVS 15, 1997, s. 108-109; Jaroslav ŠPAČEK, *Několik doplňků k příspěvku „Patrocinia kostelů a patronáty světců...“* otištěném v SVS 1997, SVS 16, 1998, s. 175.

⁸ Kolegiátní kostel na Vyšehradě, který byl dostavěn v osmdesátých letech 11. století, byl původně zasvěcen pouze sv. Petru. K rozšíření o patrocinium sv. Pavla došlo až na přelomu 12. a 13. století. Srov. Václav RYNEŠ, *Tradice vyšehradských svatyní*, in: *Královský Vyšehrad. Sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061-1092)*, Praha 1992, s. 143. Dějinám Vyšehradu, včetně zdejší kapituly, věnovalo pozornost mnoho historiků. Základní údaje k dějinám kapituly podává např. V.V.TOMEK, *Dějepis města Prahy I*, s. 397-413 a *III*, s. 70-75; Julius LIPPERT, *Die Wyschehradfrage*, MVGDB 32, 1894, s. 213-225; nověji Z. HLEDÍKOVÁ, *Ke kulturním poměrům vyšehradské kapituly*, s. 129-135, Denko ČUMLIVSKI, *Vyšehradská kapitula od založení do poloviny 19. století*, in: *Vyšehrad. Historické podoby*, red. Pavla Státníkové, Praha 2000, s. 43-54; Andrzej PLESZCZYŃSKI, *Vyšehrad rezidence českých panovníků. Studie o rezidenci panovníka raného středověku na příkladu českého Vyšehradu*, Praha 2002, s. 103-206.

⁹ KOSMAS II. 23-24, s. 115-117; CDB I, č. 55, s. 53-60. K dějinám litoměřické kapituly Julius LIPPERT, *Geschichte der Stadt Leitmeritz*, Prag 1871, s. 110-116; Rudolf HOHMANN, *Die Anfänge der Stadt Leitmeritz*, Prag 1923, zvláště s. 68-101; Johann SCHLENZ, *Geschichte des Propsteistiftes St.*

biskupem Jaromírem - Gebhartem. Jelikož Vratislav nemohl zabránit volbě Jaromíra pražským biskupem, pokusil se alespoň oslabit jeho postavení ustavením biskupství olomouckého a přímo v jeho diecézi zbudováním kapitulního kostela na Vyšehradě, který se měl stát napříště hlavním kostelem. Podle vyprávění Kanovníka vyšehradského schválil Vratislavovu fundaci papež Alexandr II. a několika jejím členům udělil právo nosit při bohoslužbě mitru a sandály.¹⁰ Panovník ve snaze vyjmout vyšehradské kanovníky z pravomoci pražského biskupa podřídil kapitulou papežskému stolci, i když k potvrzení exempce ze strany papeže zatím nedošlo; nejprve tomu zabránily neshody mezi Vratislavem a Jaromírem, po roce 1075 pak přerušené styky s kurií.¹¹ Papežského potvrzení exempce se dostalo kapitule teprve v roce 1144, kdy papež Lucius II. na žádost vyšehradského probošta Alexandra a kanovníků vydal kapitule slavnostní ochranné privilegium. Výrazem podřízenosti papežskému stolci se stal poplatek dvanácti hřiven mince, který měl být každoročně odváděn do papežské komory.¹²

Stephan in Leitmeritz, Prag 1933, s. 5-53; Václav BARTŮŇEK, Od proboštství k biskupství, s. 32-71.

¹⁰ Založení kapituly popisuje KANOVNÍK VYŠEHRADSKÝ k roku 1129 v souvislosti s obnovou svatopetrského kostela Soběslavem I. (s. 206). Předpokládá se, že Alexandr skutečně vydal pro Vyšehrad listinu, kterou mohl Kanovník vyšehradský znát. Srov. Kamil KROFTA, Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské, ČČH 10, 1904, s. 133; Z. HLEDÍKOVÁ, Ke kulturním poměrům vyšehradské kapituly, s. 153, pozn. 4. S odlišnými závěry Marie BLÁHOVÁ, Založení vyšehradské kapituly ve středověké historiografii, in: Královský Vyšehrad II.

¹¹ V interpolaci dvou pozdních rukopisů Kosmovy kroniky o založení vyšehradské kapituly je sice citováno údajné Alexandrovo privilegium s datem 9. května 1070, kterým papež ustanovil, aby kapitulní kostel byl nazýván *caput totius provincie* a udělil mu jistý druh exempce z biskupovy moci, jedná se však o falzum, vzniklé kolem poloviny 12. století (KOSMAS, Anhang II, s. 252-254; též CDB I, č. 384, s. 365-367). K dataci Alexandrova privilegia viz R. NOVÝ, Diplomatické poznámky, s. 134. Styky Čech s kurií v souvislosti s vyšehradskou kapitulou a pojetí papežské ochrany rozebral K. KROFTA, Kurie, ČČH 10, 1904, s. 129-138.

¹² CDB I, č. 136, s. 138-140. Tímto privilegiem se vyšehradské kapitule dostává zvláštní papežské ochrany, a tím snad i exempce z biskupovy moci, i když se o ní přímo nehovoří. Jak vyplývá z jiných dokumentů, ne vždy byla exempce respektována (blíže K. KROFTA, Kurie, ČČH 10, 1904, s. 136-137). Poplatek 12 hřiven uvádí vedle privilegia Lucia II. také zakládací listina vyšehradské kapituly, zhotovená během první poloviny 12. století (CDB I, č. 387, s. 388), i údajné Alexandrovo privilegium. V roce 1197 byl roční

Mimořádného významu nabyla vyšehradská kapitula po Vratislavově královské korunovaci roku 1086 jako *capella regis specialis* a tento význam si podržela po velkou část 12. století. Vratislav zamýšlel pojmout kapitulní kostel i jako nové přemyslovské pohřebiště. Mimo Vratislava zde byli pochováni také další dva významní příznivci vyšehradské kapituly – Soběslav I. a Soběslav II.¹³

Jiným způsobem než knížecí kapituly, které byly od počátku samostatně nadány ústavou, se ustavila kolegiáta u benediktinského kostela sv. Jiří na Pražském hradě. Zdejší kapitula se vyvinula nejspíš během 11. století z kléru působícího u kláštera svatojiřských benediktinek současně s rozdělením původně společného klášterního majetku, přičemž i nadále podléhala svatojiřské abatyši.¹⁴

Do první poloviny 12. století se datuje vznik dalších tří kolegiát, z nichž kapituly v Mělníku a v Sadské založil český kníže, kapitula v Úněticích byla soukromou fundací. Kostel sv. Apolináře v Sadské poprvé zmiňuje Dalimil, který spojuje jeho založení s druhou vládou Bořivoje II. (1117-1120), jenž touto fundací vyjádřil poděkování světcům za své osvobození z vězení. Dalimil však hovoří pouze o kostele nikoli o kapitule. Nejdéle před polovinou 12. století už sadská kapitula musela existovat, neboť pro léta 1146-1148 je doložen její probošt Pula. Na sklonku 13. století pak původně knížecí kapitulou získává pod svou kontrolu pražský biskup. Na počátku

poplatek ke kurii změněn protekčním privilegiem papeže Celestina III. na pět hřiven stříbra. Dataci a chronologické pořadí jednotlivých vyšehradských listin naposledy zhodnotil R. NOVÝ, *Diplomatické poznámky*, s. 133-136.

¹³ Vladimír KUPKA, *Nekropole českých panovníků*, HO 9-10, 1996, s. 220-228. Nad místem uložení panovníkových ostatků se zamýšlí A. PLESZCZYŃSKI, *Vyšehrad*, s. 122-124.

¹⁴ V.V.TOMEK, *Dějepis města Prahy I*, s. 445-447 a III, s. 149. Skutečný vznik kanovníckého sboru u svatojiřského kostela ovšem neznáme. Možnost starší tradice, spadající až k době kolem založení pražského biskupství, naznačil Dušan TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530-935)*, Praha 1997, s. 410-411.

šedesátých let 14. století je na žádost Karla IV. a se souhlasem pražského arcibiskupa přenesena ze Sadské do Prahy k dosavadnímu kostelu sv. Jiljí (poté sv. Apolináře) nedaleko Karlova.¹⁵

Vznik mělnické kapituly zachycuje pozdější tradice, která ale není jednotná v osobě zakladatele. Historické bádání dnes předpokládá, že mělnický kostel sv. Petra byl původně kostelem velkofarnostním s malým sborem duchovních, který se v průběhu první poloviny 12. století změnil v kapitolu, patrně na přání některého z českých knížat. Na sklonku 13. století změnila mělnická kapitula místo svého působiště, když byla kolem roku 1295 na přání Václava II. a se souhlasem biskupa Tobiáše z Bechyně rozšířena o nové členy a přenesena na Pražský hrad ke královské kapli Všem svatých. Jednalo se ale o krátkodobou epizodu v historii mělnické kapituly, neboť již před rokem 1300 se kanovníci v původním počtu stěhují zpátky do Mělníka.¹⁶

Jediná soukromá kapitula staršího období se nacházela u kostela Panny Marie v Úněticích nedaleko Levého Hradce. Založil ji na svých zděděných statcích (*in meo patrimonio*) kněz Zbyhněv, patrně kanovník pražské svatovítské kapituly, v rozmezí let 1125-1140. Protože byl bezdětný, odkázal svou fundaci tehdejšímu vládnoucímu knížeti Soběslavovi I. Její existence ale netrvala dlouho, neboť již v roce 1233 potvrdil Václav I. darování Únětic pražskému kostelu, které učinil již jeho otec Přemysl Otakar I.¹⁷

¹⁵ DALIMIL, s. 112. K přenesení kapituly do Prahy viz V.V.TOMEK, Dějepis města Prahy III, s. 77-78; Z. HLEDÍKOVÁ, Kapituly s biskupskou kolací, s. 52-54.

¹⁶ Jiří RÁC, K problematice vzniku mělnické kolegiální kapituly, SSH 19, 1993, s. 3-10. Přenesení mělnické kapituly na Pražský hrad si všímá V.V. TOMEK, Dějepis města Prahy I, s. 383-384; Václav BARTŮŇEK, Stručné dějiny kolegiální kapituly a královské kaple Všem svatých, s. 7; Libor JAN, Nezdařený pokus Václava II. o přenesení mělnické kapituly ke královské kapli Všem svatých, SPFFBU, C 50, 2003, s. 65-74, který klade působení kapituly u Všem svatých do let 1291/2-1297.

¹⁷ Zbyhněv sám sebe nazývá *sacerdos atque canonicus sancte Marie* (CDB I, č. 124, s. 129-131); Z. SMETÁNKA, Legenda o Ostojovi, s. 63-96.

V období druhé poloviny 12. století až první poloviny 14. století počet nově budovaných kolegiát značně poklesl. Může to snad souviset s přílivem nových řeholních řádů (mezi nimiž byli i řeholní kanovníci), jímž dávali čeští panovníci přednost při zakládání zbožných fundací. V tomto období se ustavují pouze dvě kolegiátní kapituly, přičemž obě vznikly přičiněním pražského biskupa. Ke kapitulám s biskupskou kolací (kromě již zmíněné kapituly v Sadské) náležela kapitula u sv. Jiljí na Starém Městě pražském a kapitula týnská, jejichž vznik spadá do 13. století. První zmínka o kapitule sv. Jiljí pochází z roku 1238, kdy vystupuje její probošt Markvart jako svědek listiny, další doklady jsou až do konce 13. století sporadické. Ještě větší problémy přináší snaha o objasnění počátků týnské kapituly sv. Kryštofa. Vzhledem k tomu, že prameny většinou hovoří pouze o kapitule *in Tin*, byla v minulosti některými historiky kladena do Horšovského Týna, jinými do Týna nad Vltavou. Zdeňka Hledíková na základě interpretace pramenů dokázala, že tato kapitula byla umístěna v Týně nad Vltavou, přičemž její existenci, prokazatelnou od roku 1264, posunula před 11. březen 1251 na základě údaje o svěcení kněžstva v týnském kostele sv. Kryštofa.¹⁸

Poslední kapitulní fundace předhusitského období vznikají ve druhé polovině 14. století, převážně zásluhou Karla IV. Zřízení pražského arcibiskupství si vyžádalo vytvoření nové diecéze v Litomyšli a ustavení biskupské kapituly u katedrálního kostela v roce 1347.¹⁹ Na přání Karla IV. došlo také k vybudování dvou kapitul kolegiátních, umístěných ve významných lokalitách - na Pražském hradě a na Karlštejně. První z nich založil ještě jako markrabě moravský 8. ledna 1339 u kaple Všech svatých na Pražském hradě, kterou již

¹⁸ K otázce biskupových kapitul je zásadní práce Z. HLEDÍKOVÉ, Kapituly s biskupskou kolací, s. 41-61.

¹⁹ RBM V/1, č. 237, s. 122-125; Zdeněk NEJEDLÝ, Dějiny města Litomyšle a okolí I, Litomyšl 1903, s. 101.

Václav II. hodlal - i když neúspěšně - povznést na kapitulní chrám prostřednictvím mělnických kanovníků. U této fundace se projevila Karlova inspirace francouzskou královskou kaplí Saint-Chapelle v Paříži, jejíž kanovnický sbor byl v úzkém vztahu s panovníkem, i když sám Karel se nestal, na rozdíl od francouzského krále, představeným kanovníků. Pod vlivem nádherné architektury Saint-Chapelle nechal panovník v sedmdesátých letech kapli Všech svatých přestavět Petrem Parlěrem. Ještě předtím, 30. června 1366, spojil kapitulou s Karlovou kolejí pražské univerzity, kterou založil v dubnu téhož roku. Nyní měli být kanovníci u Všech svatých s výjimkou probošta a děkana doplňováni jen z řad karolinských kolegiátů, a to tak, že uvolněný kanonikát získal vždy jejich senior.²⁰

O osmnáct let později než kapitulou Všech svatých ustavil Karel IV. již jako český panovník svou druhou kolegiátu, a to u kaple Panny Marie na nově vybudovaném hradě Karlštejně. Stalo se tak 27. března 1357, v den, kdy byla za Karlovy přítomnosti slavnostně vysvěcena novostavba hradu. Skutečnost, že se Karlštejn stal místem uložení četných ostatků a od roku 1365 také říšských korunovačních klenotů, zvýšila prestiž této kapituly. Karlštejnští kanovníci byli povinni obstarávat bohoslužby vedle mariánské kaple také v ostatních hradních svatyních.²¹

²⁰ RBM IV, č. 2200, s. 858-859 (Karlova zakládací listina); RBM IV, č. 2204, s. 860-861 (papežské schválení fundace). Založení kapituly popisují ve svých kronikách také FRANTIŠEK PRAŽSKÝ (s. 181), který klade založení kapituly až k roku 1343, a BENEŠ KRABICE Z WEITMILE (s. 504), jenž uvádí rok 1342. Z literatury srov. zejména V. BARTŮŇEK, *Stručné dějiny kollegiátní kapituly a královské kaple Všech svatých*, s. 8-11, který ale zaměnil datum založení s papežským schválením; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Počátky kapituly u Všech svatých na Pražském hradě*, in: *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, K vydání připravili Tomáš Borovský, Libor Jan a Martin Wihoda, Brno 2003, s. 461-472; TÁŽ, *Fundace českých králů*, s. 9-10. Spojení kapituly a univerzity přiblížil Michal SVATOŠ, *Pražská univerzitní kolej Všech svatých*, AUC-HUCP 31, 1991, s. 85-93; TÝŽ, *Dějiny Univerzity Karlovy I (1347/48-1622)*, Praha 1995, s. 44-49.

²¹ RBM VI/3, č. 550, s. 306-310; Václav BARTŮŇEK, *Karlštejn*, s. 11-37, Z. HLEDÍKOVÁ, *Fundace českých králů*, s. 30.

Výčet českých kolegiátních kapitul do doby husitské uzavírá kapitula na hradě Lipnici, založená na sklonku 14. století. Jednalo se o soukromou fundaci Viléma z Landštejna, který kolem roku 1380 rozhodl, že dosavadní hradní kaple sv. Vavřince bude nahrazena sborem kanovníků a podrobně stanovil jejich povinnosti.²²

Z rozmístění jednotlivých kolegiátních kapitul je patrné, že se převážná většina nacházela, alespoň v době svého ustavení, ve význačných, trvale osídlených lokalitách. Nejstarší kapituly knížecího založení (Stará Boleslav, Litoměřice, Vyšehrad, Mělník) byly budovány vedle kastelánských hradů, jenž tehdy fungovaly jako centra světské i duchovní správy, nebo v sousedství významného knížecího dvorce (Sadská). Kanovníci knížecích kapitul byli zřejmě stejně jako ostatní hradní klérus zapojeni do státní správy upozorňováním hradských úředníků na některé delikty, účastnili se panovníkových jednání a v roli svědků stvrzovali platnost vydávaných listin. Z jejich středu si panovník vybíral své kancléře; nejprve se v tomto úřadě střídali proboštové mělnické, litoměřické a vyšehradské kapituly, od roku 1225 zůstal trvale spojený s vyšehradským proboštstvím.²³

Snaha panovníků zaměstnat ve svých službách kanovníky kolegiátních kapitul, v nichž byla pravomoc diecézního biskupa značně omezena, se projevila i v sousedních zemích. Kancelář polského panovníka byla svázána s kolegiátou sv. Michala na krakovském Vavelu, která nebyla podřízena krakovskému biskupovi, ale biskupovi kujavskému jako biskupovi polského dvora, kancléřem uherského krále se stával probošt kolegiátní kapituly ve Stoličném Bělehradě, podléhající, podobně jako

²² LE VI, č. 4, s. 10-13; Josef KURKA, Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecese litomyšlská, Praha 1914, s. 110.

²³ K hradské organizaci a nejstarší církevní správě obecně Jan JANÁK-Zdeňka HLEDÍKOVÁ-Jan DOBEŠ, Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost, Praha 2005, s. 36-38 a 174-176; Josef ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí (1034-1198), Praha 1997 (passim). Povinnosti hradského arcikněze na

český Vyšehrad, papežské kurii. V raně středověkém Polsku se zároveň jako panovníkova opora a protiváha ke katedrálním kapitulám uplatnily knížecí kolegiáty, budované v blízkosti sídelních biskupských kostelů (tzv. paralelní kapituly). Na Pražském hradě sice k trvalému ustavení panovnické kapituly až do 14. století nedošlo, zdejší kanovníci však byli prostřednictvím svého fundátora - kláštera benediktinek u sv. Jiří - rovněž spjati s vládnoucím rodem Přemyslovců.²⁴

Stejně jako nejstarší knížecí kapituly vznikají na místech politického významu také panovnické kolegiáty, budované v poslední etapě kapitulních fundací předhusitského období (Pražský hrad jako sídlo krále, Karlštejn jako ochránce říšských korunovačních klenotů). U těchto založení se ale uplatnily již jiné motivy, zejména snaha povznést důstojnost příslušného kostela.

Soukromí zakladatelé neměli takové možnosti při výběru vhodné lokality jako český panovník, neboť museli brát v potaz rozmístění svého pozemkového majetku. V případě Zbyhněvovy únětické fundace však zajisté zvyšovala význam budovaného ústavu blízkost Levého Hradce, původního sídla přemyslovských knížat. Podobně jako soukromí zakladatelé musel při zřizování kapitul vycházet z umístění svých držav také biskup, i když se nejednalo o majetek soukromé osoby, ale o držbu biskupství. Byla ale přirozeně snaha získat pod svůj přímý vliv kapituly co nejblíže biskupovu sídlu. S tím souvisí i stěhování sadské kapituly do sídelního města ve 14. století, když původní lokalita pozbyla svou dřívější vážnost a kapitula tam v podstatě živořila. Také biskup, podobně jako panovník,

základě Břetislavových hnězdenských dekretů přibližuje F. HRUBÝ, *Církevní zřízení v Čechách*, ČCH 22, 1916, s. 28.

²⁴ Probošt svatojiřské kapituly vystupuje např. jako vyslanec Vratislava II. ke kurii při jednání o exempci vyšehradské kapituly a jejím podřízení papeži. Ačkoli se tato informace nachází ve falzu privilegia Alexandra II. (KOSMAS, Anhang II, s. 252-254), nelze vyloučit, že předběžná jednání za účasti svatojiřského probošta skutečně proběhla. Vazbu kancléřů polského a uherského krále na kolegiátní kapituly zdůraznil Tadeusz WASILEWSKI, *Kościół monarszy w X-XII w. i jego zwierzchnik biskup polski*, KH 92, 1985, s. 755-763.

využíval kapituly s biskupskou kolací jako oporu své moci. Na rozdíl od katedrální kapituly sídlící při biskupském kostele sv. Víta, jejíž členové byli doplňováni kanonickou volbou, tzn. bez biskupova přímého vlivu, byly kolegiátní kapituly s biskupskou kolací majetkem biskupa a jejich personální obsazení podléhalo jeho rozhodnutí. Kanovníci těchto kapitul, z nichž někteří zastávali biskupské úřady (zejména oficialát, později generální vikariát), byli těsně spjati s biskupem a jeho přízeň v podobě kanovnické prebendy odměňovali svou věrností.²⁵

Nejstarší české prameny, které se týkají kolegiátních kapitul, nazývají někdy tyto církevní instituce termínem *monasterium* nebo *coenobium*, tedy slovem, které se obvykle používá pro klášter. Historička I. Crusius prokázala, že takovéto označení pro kapitolu se užívalo v říšských kolegiátách na přelomu 7. a 8. století, kdy byli součástí kanovnických sborů mniši. Ovšem v českém prostředí, kde se instituce kapitul začíná uplatňovat teprve před polovinou 11. století a přítomnost mnichů v kapitulách není doložena, nelze tento závěr uplatnit. Jiný výklad termínu *monasterium* nabízí polský historik T. Lalik, který se domnívá, že pod tímto pojmem byly chápány velké kapituly, čítající přibližně dvanáct kanovníků. V Čechách by se to podle něj mělo týkat právě nejstarších kolegiátních sborů ve Staré Boleslavi, v Litoměřicích a na Vyšehradě.²⁶

Tyto tři kapituly zajisté patřily ve středověku k největším v Čechách, dvanáctičlenný sbor však prokazatelně existoval pouze ve vyšehradské kapitule. Již ve druhé čtvrtině 12. století byl ale rozmnožen Soběslavem I. o další tři

²⁵ Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Úřad generálních vikářů pražského arcibiskupa v době předhusitské. Ze správních dějin pražské arcidiecéze, Praha 1971, s. 117-136; TÁŽ, Pražská metropolitní kapitula, s. 8-9; TÁŽ, Kapituly s biskupskou kolací, s. 41-61.

²⁶ I. CRUSIUS, Das weltliche Kollegiatstift, s. 248; T. LALIK, Początki kapituły wiślickiej, s. 169-174.

kanovníky, přičemž se ale v příslušné listině hovoří o *monasteriu*. Pro výklad takového označení je směřodátné, že se objevuje pouze v souvislosti s nejstaršími kapitulními fundacemi. O *monasteriu* (*coenobiu*) hovoří kronikář Kosmas, když popisuje založení první české kolegiátní kapituly u kostela sv. Václava ve Staré Boleslavi. Stejný termín se vyskytuje i v zakládací listině této kapituly. Jedná se sice o pozdější falzum, není však pochyb o tom, že některé její pasáže vznikly mnohem dříve, patrně již v 11. století. Třetí a zároveň poslední doklad se nachází v již zmíněné Soběslavově listině pro vyšehradskou kapitolu.²⁷ Ostatní fundační a donační listiny pro kapitolu (podobně jako kronikářská vyprávění), a to i ty, které vznikly ve stejné době jako prameny zvučí kapitolu *monasteriem* (*coenobiem*), užívají pro ně označení *ecclesia* a *capitulum*, od 14. století také *ecclesia collegiata*.²⁸ Užití výrazu *monasterium* (*coenobium*) pro nejstarší české kolegiáty svědčí tak spíše o terminologické nejednotnosti v rané fázi českých kapitol, které mohly být pro svou vnější podobnost s klášterem – jako sbor duchovních soustředěných na jednom místě – někdy zvány stejně jako klášterní společenství.

Velikost kanovníckých sborů jednotlivých kapitol se lišila. V českém prostředí náležela k nejčetnějším kanovnícká kolegia biskupských kapitol. Pražská svatovítská kapitula čítala po reformě probošta Marka v roce 1068 kromě probošta 25

²⁷ „[Břetislav] ... in urbe Bolezlau iuxta flumen Labe... venustissimum fabricavit cenobium ...“(KOSMAS II. 7, s. 93); „Dedicatum est monasterium in urbe Bolezlau XIII. kal. Iunii a Severo, Pragensis ecclesie sexto episcopo.“(KOSMAS II. 13, s. 100); „[Břetislav] ... in urbe Boleslaviensi monasterium construens ...“(CDB I, č. 382, s. 359). K Vyšehradu CDB I, č. 111, s. 111-115.

²⁸ Již nejstarší písemný záznam o kolegiátní kapitule, tzv. zakládací listina litoměřické kapituly z 11. století, se uvozuje slovy: „Cum domino volente Spitigneus ... ecclesiam venerabilem in Christi nomine sanctissimeque virginis Marie ac Stephani protomartyris aliorumque sanctorum construxisset...“(CDB I, č. 55, s. 54). Termín *ecclesia collegiata* se vyskytuje např. v žádosti Karla IV. o zřízení děkanství v Litoměřicích (RBM V/2, č. 720, s. 363) nebo v zakládací listině lipnické kapituly (LE VI, č. 4, s. 11).

kanovníků, do 14. století se jejich počet zvýšil na 35 členů. Biskupská kapitula v Olomouci měla po svém přenesení ve druhé čtvrtině 12. století ke kostelu sv. Václava 12 kanonikátů. V listině, která ustavuje tuto svatováclavskou kapitulu, se hovoří o dalších čtyřech kanovnících u původního kapitulního kostela sv. Petra, není však zřejmé, zda tito kanovníci byli rovněž členy biskupské kapituly nebo působili v rámci samostatného kapitulního sboru. Do 14. století vzrostl počet olomouckých kanovníků téměř na dvojnásobek. Nejmladší ze středověkých katedrálních kapitul, kapitula v Litomyšli byla ustavena v roce 1347 v počtu 28 kanovníků a čtyř prelátů.²⁹

Biskupským kapitulám se v počtu členů rovnaly pouze nejstarší kolegiáty. Pro starší období jsou ovšem zprávy o jejich velikosti kusé, většinou jsme obeznámeni pouze s některými předními členy jednotlivých kapitul. Navíc počet kanovníků nezůstával od založení příslušné kapituly stejný, ale narůstal obvykle zakládáním nových kanovníckých míst. Četnost kanovníků kolegiátních kapitul můžeme vzájemně srovnávat v podstatě až od 14. století, zejména na základě registrů papežských desátků. Je třeba ale dodat, že stanovení přesné velikosti kanovníckých sborů vyvolává jisté obtíže. Pomineme-li skutečnost, že registra papežských desátků jsou neúplná, musíme vzít na zřetel, že zaznamenávají vedle majetku kapitulních hodnostářů pouze kanovnícké prebendy, to znamená, že můžeme spočítat jen ty kanovníky, kteří nějakou prebendu měli a zaplatili z ní papežský desátek. Mimo to někdy docházelo ke spojování některé dignity s kanovníckou prebendou (čímž se výsledný počet členů snižuje) nebo s polovičními či menšími prebendami, u nichž není zřejmé, zda patřily k vlastní

²⁹ K reformě probošta Marka viz KOSMAS II. 26, s. 118-120. Přehled kanovníků ve 2. pol. 14. století zaznamenává RDP, s. 2-6. Vývoj kanonikátů svatováclavské kapituly zpracovala Z. HLEDÍKOVÁ, Pražská metropolitní kapitula, s. 7-14. K Olomouci viz CDB I, č. 116, s. 124-125. Čtyři svatopetrské kanovníky zmiňuje i listina o přenesení biskupství a jeho hmotném zajištění (CDB I, č. 115, s. 116-123). Ve 14. století bylo v Olomouci zřejmě 22 kanovníckých míst (blíže Z. HLEDÍKOVÁ, Struktura duchovenstva, s. 378, pozn. 14). K Litomyšli viz RBM V/1, č. 237, s. 123.

kapitule. Existují také doklady o kanovnících bez prebendy, jenž teprve čekali na její udělení, nebo o nižších prebendářích, kteří ale nebyli kanovníky. Je proto nutné přistupovat k následnému přehledu s vědomím, že nemusí zaznamenávat plný stav členů kapituly, ale že zachycuje spíše ideální stav těchto církevních institucí, tedy plnoprávné prebendované kanovníky.³⁰

Ze starší doby lze blíže sledovat pouze vývoj vyšehradské kapituly. Předpokládá se, že Vratislav I. založil kapitulou s proboštem a dvanácti kanovníky. Další tři kanovnické prebendy zřídil v roce 1130 kníže Soběslav I. a tento stav přetrvával ještě v polovině následujícího století. Později zakládají čeští panovníci další kanonikáty, takže v polovině 14. století kapitula čítá celkem 24 členů.³¹ Již méně jsme zpraveni o staroboleslavské kapitule, kde je výčet kanovnického sboru znám teprve k roku 1298. Tehdy se kapitula

³⁰ Že se neprebendovaní kanovníci nemuseli vždy dočkat udělení prebendy dokládá mj. případ italského klerika Angela de Pontecurvo, kterému papež Inocenc IV. kolem poloviny 13. století udělil kanovníctví vyšehradského kostela s tím, že až se uprázdní nějaká prebenda, má připadnout právě Angelovi. Když k tomu ale došlo, kapitula odmítla vyhovět papežovu nařízení a prebendu udělila jinému. Srov. K. KROFTA, Kurie, ČČH 12, 1906, s. 183.

³¹ F. VACEK, Sociální dějiny, s. 420. A. PLESZCZYŃSKI (Vyšehrad, s. 134) hovoří mylně o 12 prebendách, místo o kanonikátech. Počet dvanácti kanovníků je uveden až v zpadělané listině Soběslava I., kterou tento kníže potvrzuje rozmnožení dvanáctičlenného sboru o dalších pět kanovnických míst (CDB I, č. 393, s. 405). Listina, doložena pouze v confirmaci Václava I. (CDB IV, č. 214), vznikla patrně ve 2. polovině 12. století. Soběslavova listina zřizující v kapitule další tři místa viz CDB I, č. 111, s. 111-115. Pravost této listiny vzbuzovala u některých historiků pochybnosti. Naposledy se jí zabýval R. NOVÝ (Diplomatické poznámky, s. 133-136), který klade její vznik k polovině 12. století. Již dříve se k ní vyjádřila Z. HLEDÍKOVÁ (Ke kulturním poměrům vyšehradské kapituly, s. 154, pozn. 10) v tom smyslu, že bez ohledu na pravost listiny lze její obsah, včetně rozdělení majetku na prebendy, klást do doby Soběslava I. Listina jmenuje vedle majetku tři hodnostářů osm vsí v držení celkem patnácti kanovníků. Tomu odpovídá rozmnožený počet kanonikátů - původních 12+3 nové. Z hodnostářů byl zvláště počítán zřejmě jen probošt, kdežto v listině zmiňovaný děkan a kustod byli počítáni ke kanovníkům. S tímto počtem koresponduje údaj z roku 1252, podle kterého měla kapitula probošta, děkana, kustoda, scholastika a 12 kanovníků (CDB IV/1, č. 256, s. 435-437). O rozmnožení kanovnického sboru Soběslavem I., i když bez udání počtu nových kanonikátů, se zmiňuje i KANOVNÍK VYŠEHRADSKÝ (s. 206). Pro druhou polovinu 14. století viz RDP, s. 12-15. Vyšehradská kapitula měla tehdy 4

skládala ze čtyř hodnostářů a 11 kanovníků. Ve 14.-15. století se počet kanonikátů pohyboval mezi 7 až 21. K větším kapitulám patřila patrně již ve svých počátcích také litoměřická kapitula. V soupisu papežských desátků se uvádí dva hodnostáři a 11 kanovníků.³²

Za nejstaršími kapitulními fundacemi následovaly v četnosti kanovníků pražské kapituly: u Všech svatých a u sv. Jiří na Pražském hradě, u sv. Jiljí na Starém městě Pražském a u sv. Apolináře na Novém městě Pražském (přenesené Karlem IV. ze Sadské). Počet jejich členů se pohyboval ve druhé polovině 14. století v rozmezí 9-11 kanovníků a 1-2 hodnostářů.³³ Po nich následovaly sedmičlenné kapituly na Lipnici a v Mělníku. Poslední co do velikosti pak byla podle soupisu papežských desátků kapitula karlštejnská a týnská s celkem pěti členy. U karlštejnské kapituly ale nezůstal původní počet pěti kapitulárů, jak je uveden i v její zakládací listině z 27. března 1357, dlouho zachován, ale rozšířil se nejpozději počátkem následujícího století o dalších sedm kanovníků. Jednoznačně nejmenší kapitulou na našem území byla soukromá kapitula v Úněticích s pouhými dvěma kanovníky.³⁴

Porovnáme-li velikost nejstarších kanovníckých sborů na našem území se sousedním Polskem, zjistíme, že tam byla

dignity a 23 prebend, z nichž ale měli po jedné prebendě tři hodnostáři. Blíže Z. HLEDÍKOVÁ, K otázkám vztahu duchovní a světské moci, s. 254.

³² Ke Staré Boleslavi CDM V, č. 89, s. 91; J.V. PRÁŠEK, Brandejs III, s. 422; pro 14. století RDP, s. 18-21; Z. HLEDÍKOVÁ, K otázkám vztahu duchovní a světské moci, s. 254; TÁŽ, Struktura duchovenstva, s. 379, pozn. 15. K Litoměřicím RDP, s. 26-27.

³³ Kapitula u Všech svatých: 11 kanonikátů a 2 dignity, kapitula u sv. Jiří: 9 kanonikátů a 1 dignita, kapitula u sv. Jiljí: 10 kanonikátů a 2 dignity, kapitula u sv. Apolináře: 9 kanonikátů a 2 dignity.

³⁴ Přehled počtu členů jednotlivých kapitul podává Z. HLEDÍKOVÁ, K otázkám vztahu duchovní a světské moci, s. 254-256; táž, Struktura duchovenstva, s. 378-379, pozn. 14 a 15. Také zakládací listiny některých kapitul uvádějí velikost kanovníckých sborů: RBM IV, č. 2200, s. 858 (kapitula Všech sv.); RBM VI/3, č. 550, s. 307 (karlštejnská kapitula); LE VI, č. 4, s. 11 (lipnická kapitula). Osazenstvo kapituly Všech sv. popisuje též FRANTIŠEK PRAŽSKÝ (s. 181) a BENEŠ KRABICE Z WEITMILE (s. 504). K rozšíření počtu karlštejnských kanovníků V. Bartůněk, Karlštejn, s. 14-15. Z. HLEDÍKOVÁ, Fundace českých králů, s. 50, pozn. 220. Únětice viz CDB I, č. 124, s. 130.

situace poněkud odlišná. V průběhu středověku vznikl v Polsku mnohem větší počet kolegiátních kapitul než u nás, ovšem s menším počtem kanovníků. Kolegiáty, založené v 11. a 12. století, se obvykle skládaly z probošta a čtyř kanovníků. Na území krakovské diecéze tak vypadaly např. kapituly sv. Michala na Vavelu, sv. Ondřeje nebo sv. Floriána v Krakově, dále kolegiáty v Kielcích a Opatově, pětičlenná byla také kapitula sv. Michala a kapitula Panny Marie v Plocku. K velkým kapitulám náležely pouze kolegiáty v Lenčici a Sandoměři, založené ve 12. století. Sandoměřská kapitula tehdy čítala 12 prebend, počet členů lenčické kapituly je znám až z roku 1383, kdy se uvádí celkem 15 členů. K velkým kolegiátám se řadila i kapitula sv. Petra v Krušvici s původně snad dvanáctičlenným sborem, která však byla zpočátku biskupskou kapitulou a ještě ve 13. století si uchovala část pravomocí katedrální kapituly.³⁵

V čele českých kolegiátních kapitul stál obvykle probošt, druhým nejvyšším hodnostářem byl děkan. Úřad probošta neexistoval pouze v mladších kolegiátách na Karlštejně a v Lipnici, kde kapitolu zastupoval děkan a disponoval tak i pravomocemi probošta. Probošt jako představený kapituly předsedal kapitulnímu shromáždění, pečoval o práva a privilegia kapituly, spravoval kapitulní majetek a schvaloval majetkové transakce. V českém prostředí je probošt kolegiátní kapituly zmíněn již v polovině 11. století v zakládací listině litoměřické kapituly.³⁶

³⁵ T. LALIK, Początki kapituły wiślickiej, s. 169-173.

³⁶ CDB I, č. 55, s. 53-60 (Litoměřice); RBM VI/3, č. 550, s. 307 (Karlštejn) a LE VI, č. 4, s. 11 (Lipnice). K právům a povinnostem probošta např. Wojciech GÓRALSKI, Kapituła katedralna w Płocku XII-XVI w. Studium z dziejów organizacji prawnej kapituł polskich, Płock 1979, s. 76-77. V katedrálních kapitulách na našem území byl probošt od počátku pouze u sv. Víta, v Olomouci měli v čele až do počátku 13. století děkana, litomyšlskou kapitolu zastupoval převor.

V nepřítomnosti probošta zastupoval děkan. Ten měl na starost vše, co souviselo s výkonem bohoslužby. Dbal na řádné dodržování kanovníckých povinností, disponoval právem trestat neposlušné či nedbalé kanovníky, byl představeným nižšího kapitulního kléru. Jeho postavení vyžadovalo kněžské svěcení, což nebývalo u probošta ani u ostatních kanovníků vždycky podmínkou. Úřad děkana jako druhého nejvyššího hodnostáře, *cui cura fratrum regenda est*, je u nás doložen poprvé v listině z roku 1130, kterou kníže Soběslav I. zřídil tři kanovnícké prebendy ve vyšehradské kapitule. Také jeden z celkového počtu dvou kanovníků v Úněticích měl být dle ustanovení zakladatele Zbyhněva vybrán knížetem za děkana. Byl svým způsobem rovněž druhým hodnostářem kapituly, protože Zbyhněv svěřuje kapitulu do péče Soběslava I. nazývá knížete jejím proboštem.³⁷

Další doklad o funkci kapitulního děkana, a to až z 13. století, existuje pro kapitulu ve Staré Boleslavi. Nezdarem skončil pokus rozmnožit kanovnícký sbor o děkana v mělnické kapitule. Tato hodnost byla zavedena při přenesení kapituly z Mělníka na Pražský hrad ke kostelu Všech svatých kolem roku 1295, ale brzy zanikla spolu s odchodem kapituly zpět do Mělníka. V Litoměřicích došlo k ustavení děkanství teprve roku 1349, kdy pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic na žádost Karla IV. povýšil dosavadního scholastika Mikuláše do úřadu děkana. Ten měl napříště řídit denní i noční bohoslužby a trestat kleriky, kteří je řádně nedodržují. Děkany ostatních kolegiálních kapitul - pokud v nich byl tento úřad zaveden - známe také až ze 14. století. Neznamená to však, že by úřad děkana nemohl být ve starších kapitulách již dříve.³⁸

³⁷ „...vos [kníže] ipse sitis eorum prepositus, vos defensor et vos dispositor, vos provisor et dispensator, per vos solum cuncta regantur. Et de ipsis canonicis seniore eligite, qui decanus vocetur, cui nil liceat minuere, sed augere.“(CDB I, č. 124, s. 131). K Vyšehradu viz CDB I, č. 111, s. 111-115. Postavení kapitulních děkanů zhodnotili např. S. ZACHOROWSKI, Rozwój i ustrój kapitul polskich, s. 192-193; W. GÓRALSKI, Kapituła katedralna w Płocku, s. 78-79.

³⁸ Ve 14. století jsou probošti doloženi u kapituly sadské, týnské, jilské a Všech svatých. Kapitula u sv. Jiří děkana neměla, v karlštejské a lipnické

Povinnosti děkana kolegiální kapituly přibližují například statuta kapituly sv. Jiljí v Praze, vydaná roku 1355 arcibiskupem Arnoštem z Pardubic a v roce 1385 rozšířená Janem z Jenštejna. Děkanovi sv. Jiljí mimo jiné nařizují, aby dvakrát v roce svolával kapitulní shromáždění a pokutoval kanovníky, kteří se nedostavili. Přijímal přísahu probošta a kanovníků při jejich instalaci, investoval mistra školy, zvoníka a vikáře kanovníků. Opatroval jeden ze dvou klíčů od kapitulní pečeti a byl povinen účastnit se každého zpečetění listiny. Ve srovnání s právy a povinnostmi svatojiljských děkanů se jeví jako nepatrné povinnosti prvního hodnostáře kapituly - probošta. Tomu se přikazovala pouze účast na slavnostních bohoslužbách o velkých svátcích kostela.³⁹

Také v jiných českých kapitulách docházelo k přenesení moci probošta ve prospěch děkana, který pak kanovníkům fakticky vládl, zatímco probošt zastupoval kapitolu pouze formálně. Souviselo to se skutečností, že proboštové obvykle nesídlili při svých kapitulách, neboť často vykonávali i jiné funkce, jako např. vyšehradský probošt, který z úřadu nejvyššího kancléře pobýval především na panovnickém dvoře. V kapitule ho zastupoval děkan, jenž je jmenován na většině kapitulních listin 14. století.⁴⁰

Práva a povinnosti obou nejvyšších hodnostářů byly spojeny v úřadu děkana hradních kapitol na Karlštejně a na Lipnici, kde byla absence jiných dignit. Zakládací listina karlštejnské kapituly stanoví, že děkan, kterého do úřadu uvádí pražský arcibiskup, má investovat ostatní kanovníky a rozhodovat, kdy a jak se budou slavit bohoslužby. Podrobněji

kapitule byl naopak děkan jediným hodnostářem. Pro starší období srov. J.V. PRÁŠEK, Brandejs I, s. 117 a III, s. 450-451; V. BARTŮNEK, Stručné dějiny kolegiální kapituly a královské kaple Všech svatých, s. 7. Ke vzniku litoměřického děkanství viz RBM V/2, č. 720, s. 363-364 (Karlova žádost z 1.11.1349); RBM V/2, č. 737, s. 374-376 (zřízení děkanství 21.11.1349).

³⁹ Z. HLEDÍKOVÁ, Kapituly s biskupskou kolací, s. 43-44.

⁴⁰ Srov. např. vyšehradské listiny z let 1378-1419, které jsou zpřístupněny v RBMV II. Tento proces proběhl i v západoevropských kapitulách, viz. S. ZACHOROWSKI, Rozwój i ustrój kapitul polskich, s. 193-194.

pak povinnosti karlštejnského děkana určuje kapitulní listina z 9. ledna 1413, kterou se vyjasňují sporné otázky mezi děkanem a ostatními kanovníky. Vedle dohledu nad bohoslužbami, pravomocí trestat přestupky kanovníků, svolávat kapitolu a investovat kanovníky *položením svého biretu* na hlavu přijímaného kapitulára měl karlštejnský děkan na starost též hospodářské záležitosti. Pečoval o obilní zásoby, zaopatřoval kanovníky otopem, dohlížel na pečení chleba a vaření piva. Protože byly na Karlštejně chovány vzácné ostatky, děkan nebo jiný kanovník je ukazoval návštěvníkům hradu. Z důvodu značného zaneprázdnění byl zproštěn povinností v chóru.⁴¹

Také zakládací listina lipnické kapituly ze 14. listopadu 1397 vyjmenovává celkem podrobně povinnosti děkana. Ten z titulu jediného hodnostáře kapituly spravoval kapitulní majetek a současně disponoval obvyklými děkanskými pravomocemi, což byl zejména dohled nad denními i nočními bohoslužbami a pravomoc trestat přestupky kanovníků. Přestupkům ostatně věnuje zakládací listina značnou pozornost. Na rozdíl od statut kapituly u sv. Jiljí v Praze se ale nezabývá pouze porušováním chórových povinností, ale určuje také tresty za přestupky vně kostela. K těm patřilo zejména porušení zákazu celibátu, návštěva hostince, hra v kostky, účast na lovu či taseň zbraně s výjimkou sebeobrany. Nedodržení těchto zákazů mohlo vést až ke ztrátě kanonikátu.⁴²

Specifické postavení mezi děkany českých kolegiátních kapitol zaujímal děkan královské kolegiáty Všech svatých na Pražském hradě. Kromě toho, že na sebe přenesl většinu pravomocí probošta a disponoval právem investovat kanovníky, získal 31. srpna 1383 od papeže Urbana VI. na dvacet let úřad konservátora práv a současně byl jmenován soudcem mistrů,

⁴¹ RBM VI/3, č. 550, s. 307. Josef TEIGE, *Listiny děkanství karlštejnského*, VKČSN 1906, Praha 1907, č. IV, s. 46-55. V. BARTŮNĚK, *Karlštejn*, s. 14-17.

doktorů a scholárů pražského univerzitního studia. Kaple Věch svatých byla tehdy již téměř 20 let spojena s pražskou univerzitou a konservátor práv dohlížel na dodržování práv jejích příslušníků, vystupoval jako arbitr mezi univerzitním a mimouniverzitním světem a zajišťoval této korporaci ochranu proti násilnostem a bezpráví. Společně s děkanem kapituly Věch svatých zastávali tento úřad proboštové kapitul v Mohuči a Vratislavi.⁴³

Představitelé kapituly – probošt a děkan – vždy náleželi k předním hodnostářům, další dignity se v jednotlivých kapitulách lišily. Nejvyšší počet dignit, tři až čtyři, měly ve 14. století biskupské kapituly. Z kolegiálních kapitul se s nimi mohly srovnávat jen vyšehradská a boleslavská kapitula, kde patřil k hodnostářům vedle probošta a děkana též scholastik a kustod. Scholastik měl na starost kapitulní školu, úřad kustoda byl svázán s kapitulním kostelem, kde se staral o liturgické náčiní, ornáty, knihy a další bohoslužebné předměty. Ostatní kolegiáty mívaly jednu až dvě dignity (probošt, děkan) a pokud v nich byl scholastik či kustod přítomen, patřil pouze k předním služebníků kapituly. Ostatní kanovníci se obvykle dělili na starší (*seniores*) a mladší (*minores*) podle délky svého působení v kapitulním sboru. Při bohoslužbě a slavných průvodech měli starší kanovníci přednost před mladšími.⁴⁴

⁴² LE VI, č. 4, s. 12.

⁴³ V. BARTŮNEK, Stručné dějiny kollegiální kapituly a královské kaple Věch svatých, s. 10-12; M. SVATOŠ, Pražská univerzitní kolej, s. 88; TÝŽ, Dějiny Univerzity Karlovy I, s. 49 a 66.

⁴⁴ Funkce probošta, scholastika a kustoda je stanovena již v cášské řeholi spolu s celerariem, portariem a hospitalariem, jejichž funkce ale zanikla. Úřad děkana je převzat z benediktinské řehole a v kapitulách se vyskytuje od 9. století. Srov. A. WERMINGHOFF, Die Beschlüsse des Aachener Concils, s. 625; S. ZACHOROWSKI, Rozwój i ustrój kapitul polskich, s. 55. Povinnosti kustoda a scholastika zaznamenávají např. statuta Arnošta z Pardubic pro kapitulou ve Staré Boleslavi (J.V.PRÁŠEK, Brandejs I, s. 113-114 a III, s. 423). Funkce obou hodnostářů byla podobná jako ve svatovítské kapitule (Z. HLEDÍKOVÁ, Pražská metropolitní kapitula, s. 14-15). Přesný výčet dignit a některých služebnictví viz TÁŽ, Struktura duchovenstva, s. 378-379.

Získání dignity nebo kanonikátu bylo v rané historii českých kapitul věcí zakladatele. Ten byl v pojetí zvykového práva vlastníkem kapituly, přičemž toto postavení přecházelo na zakladatelova dědice. Dokonce i tam, kde byla zřizovatelem církevního ústavu duchovní osoba či instituce (např. biskup nebo klášter), vycházel její poměr k fundaci ze stejných principů. V případě nejstarších českých kolegiátních kapitul disponoval tzv. zakladatelskými právy většinou panovník. Vlastnické pojetí kostelů se projevilo i při samotném ustavování kolegiátních kapitul, které vznikaly pouze z vůle zakladatele, bez aktivní účasti biskupa, jenž vystupuje nanejvýš při svěcení kapitulního kostela. Také schválení kapitulních fundací ze strany papeže nebylo obvyklým jevem. Přestože církev usilovala o omezení vlastnických práv laiků k duchovenským institucím, které vyvrcholilo v Čechách tzv. velkým privilegiem české církve pro kláštery, kapituly a kostely pražské diecéze z 10. března 1222, omezující zejména zásahy hradeckých úředníků na církevním zboží, k jejich úplné likvidaci nedošlo. Prosadila se však mimo jiné pravomoc biskupa schvalovat nové církevní fundace. Biskupského potvrzení, případně papežského schválení se proto dostalo všem pozdějším kolegiátám. Dosavadní vlastnické právo zakladatelů se změnilo v právo patronátní, jež umožňovalo dřívějšímu majiteli navrhnout vhodného kandidáta na uprázdněné místo v příslušné církevní instituci diecéznímu biskupovi, který teprve potom stvrdil uvedení do úřadu svým souhlasem. Na nekrálovských statcích se ovšem toto právo uplatňovalo jen pozvolna. Patronátní právo si nárokoval český král při obsazování některých dignit a kanonikátů v královských kapitulách a udržel si tak vliv na většinu českých kolegiát.⁴⁵

⁴⁵ Vztah zakladatele k vlastnickému kostelu osvětluje František HRUBÝ, *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu*, ČČH 22, 1916, s. 279-283 a 385-399. K souboru tzv. zakladatelských práv srov. Václav VANĚČEK, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.-15. stol.)*, I. Zakladatelská práva; II. Pozemková vrchnost. Imunita hospodářská; III.

V Litoměřicích jmenoval panovník oba hodnostáře, ve Staré Boleslavi prokazatelně probošta, na Vyšehradě probošta a minimálně pět prebendovaných kanovníků. Právo prezentovat kanovníky k mělnické kapitule, náležející původně panovníkovi, přešlo na konci 40. let 13. století v souvislosti s postavením Mělníka jako věnného města na českou královnu, která navrhovala probošta a všech šest kanovníků. Koncem předhusitské doby určoval probošta opět panovník, i když se souhlasem královny. Král si vyhradil prezentační právo také k celé karlštejnské kapitule a ke kapitule Všech svatých, v níž navrhoval nejprve celý sbor, po roce 1366 pouze probošta. K zániku předpokládaného patronátního práva českého krále došlo v sadské kapitule, kde nejpozději od roku 1287 navrhoval celý sbor biskup, později arcibiskup. Jemu bylo vyhrazeno také jmenování celé svatojilské a týnské kapituly. Patrona z řad duchovenstva měla i starobylá kapitula u sv. Jiří na Pražském hradě, která podléhala abatysi svatojiřského kostela. V jediné kapitule soukromého založení na hradě Lipnici, pomíneme-li krátkodobou existenci únětické kapituly, byl patronem zakladatel a po něm jeho právní nástupci.⁴⁶

Od 13. a zejména 14. století je dosavadní způsob ustanovování nového kapitulára v některých případech narušen papežskými provizemi a expektancemi, zajišťujícími žadateli určité beneficium, které se buď již uprázdnilo nebo se teprve uprázdní rezignací či úmrtím dosavadního držitele. Papežské provize jsou doložené ale jen pro ty kapituly, které podléhaly duchovním hodnostářům (arcibiskupovi, svatojiřské abatysi)

Imunita soudní, Praha 1933-1939. Okolnosti vzniku velkého privilegia popsal Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I.3.*, s. 449-534; Václav VANĚČEK, *Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do polovice 14. století (Pokus o věcný rozbor imunitních textů)*, Praha 1928, s. 43-53; Josef ŽEMLIČKA, *Spor Přemysla Otakara I. s pražským biskupem Ondřejem*, *ČsČH* 29, 1981, s. 704-730; TÝŽ, *Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu*, Praha 1990, s. 214-239. Uplatňování velkého privilegia v praxi zhodnotil Zdeněk FIALA, *Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. do poloviny 14. století*, *SH* 3, 1955, s. 72-74.

⁴⁶ Patronátní práva k jednotlivým kapitulám zaznamenává Z. HLEDÍKOVÁ, *K otázkám vztahu*, s. 253-256.

nebo pro taková místa v kapitule, která byla obsazována kanonickou volbou (např. část kapitulního sboru na Vyšehradě). Papežské provize se nikdy neuplatnily v královských kapitulách či soukromé kolegiátě, nebo alespoň u těch míst, které byly obsazovány na návrh světského patrona, jehož prezentační právo kurie respektovala.⁴⁷

Vedle kanovníků se vyskytují při kapitulách od 13. století také jejich zástupci - vikáři. Byli prezentováni jednotlivými kanovníky, investováni kapitulou, ale nebyli součástí kapitulního sboru. Kontrolu nad nimi měla kapitula, konkrétně děkan. Jejich počet se v jednotlivých kolegiátách různil; mohl dosahovat až dvojnásobku kapitulního sboru. Jejich hlavní povinností bylo zastupovat nepřítomné kanovníky v chóru.⁴⁸

Při kapitulním kostele působili dále služebníci (*ministri*), kněží a oltářníci, kteří rovněž nebyli členy kapituly. Nejstarší a poněkud zvláštní skupinu služebníků tvořili zvoníci a hlídači (*custodes ecclesiae*), kteří působili při kapitulních kostelech od 11. století. Hlídači měli na starost hlavně vojenskou ochranu kostela a spolu se zvoníky pocházeli z řad laiků. Ostatní *ministri* patřili k duchovenstvu, i když se stupeň jejich svěcení mohl lišit podle charakteru vykonávané služby i podle zvyklostí té které kapituly. Zprávy o nich pochází ale z mladší doby. K významným kapitulním služebnictví náležel sakristan, který měl na starost spolu s kustodem věci uložené v sakristii, pečoval o

⁴⁷ Přehled papežských provizí zejména pro léta 1342-1352 a 1378-1404 podává K. KROFTA, *Kurie*, především ČČH 12, 1906, s. 178-191, 274-298, 426-446; pro léta 1352-1378 Josef ERŠIL, *Správní a finanční vztahy avignonského papežství k českým zemím ve třetí čtvrtině 14. století*, Rozpravy ČSAV, roč. 69, seš. 10, Praha 1959; do roku 1342 Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Pronikání kuriálního centralismu do českých zemí (Na dokladech provizních listin do roku 1342)*, ČČH 88, 1990, s. 3-33; ve zkratce si jich všimá také další ze statí Z. HLEDÍKOVÉ, *K otázkám vztahu*, s. 256-259.

⁴⁸ Každý kanovník měl mít dva vikáře např. v kapitule sv. Jiljí v Praze, stejný počet vikářů jako členů kapituly byl např. v sadské kapitule.

vybavení oltářů a jejich opatření bohoslužebným náčiním nebo kantor zajišťující čtení a zpívání hodiněk a mší. Chod kapitulní školy mohl zabezpečovat správce školy (*rector scholae, magister scholae*), jemuž byl podřízen kantor, byl-li při kapitulním kostele ustanoven.⁴⁹

K nižším služebnictví přínáležel ve vyšehradském kostele sbor dvanácti žáků bonifantů (*clerici bonifantes*), nahrazený roku 1326 desetičlenným sborem chorálních kněží (*presbyteri chorales*). Podrobný výčet povinností chorálních kněží zaznamenává jejich zakládací listina. Společně se účastnili v chóru všech hodiněk, mší a ostatních zpívaných slavností s výjimkou zpívané mše Panny Marie a některých zádušních mší, které sloužilo vždy jen pět kněží střídajících se po týdnu. Každou neděli odsloužili šest mší kromě denních hodiněk a zpívaných mší, v ostatní dny čtyři. Společně s dalšími nižšími služebníky kostela nazývanými žáci desíti chlebů (*clerici decem panum*) sloužili některé mše a kolekty. Jejich nepřetržitá služba v kostele vyžadovala přísnou rezidenci. V případě dočasné nepřítomnosti v kapitulním kostele, která byla ovšem podmíněna souhlasem kanovníků, musel chorálník na své místo ustanovit jiného, tak aby byly splněny všechny

Přehled vikářů a jejich funkce v kapitulách s biskupskou kolací zaznamenává Z. HLEDÍKOVÁ, Kapituly s biskupskou kolací, s. 43-53.

⁴⁹ Zvoníci a hlídači jsou uvedeni již v zakládacích listinách kapituly staroboleslavské (CDB I, č. 382, s. 360) a vyšehradské (CDB I, č. 387, s. 380-385). Staroboleslavské kapitule bylo darováno nejméně 19 hlídačů i s rodinami a jeden zvoník, vyšehradské kapitule 11 hlídačů a 16 zvoníků rozptýlených v několika vesnicích, které byly v některých případech od kostela dost vzdálené. Postavení hlídačů kostela a zvoníků přiblížil František GRAUS, Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I. Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol., Praha 1953, s. 245-256; pro vyšehradskou kapitulou V.V. TOMEK, Dějepis I, s. 412, Tomáš PETRÁČEK, Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11.-12. století. K poznání hospodářských a sociálních dějin českých zemí doby knížecí, Praha 2002, s. 158-162. *Custodes ecclesiae* staroboleslavské kapituly interpretuje jako vojenské ochránce kapituly též T. LALIK, Włoscé kanonikow staroboleslawskich, s. 417. Ostatních služebníků si všimá Z. HLEDÍKOVÁ, Pražská metropolitní kapitula, s. 15; TÁŽ, Kapituly s biskupskou kolací, s. 44. V některých zahraničních kapitulách (např. polské katedrální a některé kolegiální kapituly nebo katedrální kapitula v Mohuči) patřil kantor k prelátům, srov. S. ZACHOROWSKI, Rozwój i ustrój kapituł polskich, s. 82; LALIK, Początki kapituły wiślickiej, s. 175-176.

předepsané povinnosti. Dohled nad nimi přináležel děkanovi, který nedbalé kněze trestal jedním až třemi denáry, případně čtením žaltáře. Při trvalém porušování povinností ze strany chorálních měl děkan právo potrestat viníka sesazením z úřadu. Listina ustanovující chorální kněze zmiňuje i některé další kostelní služebníky - týdenní kněze (*hebdomarii*) a chudé kleriky (*pauperes clerici*).⁵⁰

V některých případech mohla funkce vikáře a kostelního služebníka splývat. Jak vyplývá kupříkladu ze statutů svatojilské kapituly, byl vikář zdejšího děkana fakticky sakristanem s povinností opatrovat větší věci kostela nebo rozdělovat vosk. Proboštův vikář téhož kostela zase zastával místo plebána a vedl duchovní správu jilské farnosti (neboť kapitulní kostel byl současně i kostelem farním), přičemž sám vydržoval vlastního vikáře.⁵¹

Klérus kapitulního kostela tak sestával v podstatě ze dvou částí - z vlastní kapituly a z kléru, který nebyl součástí kapituly, ale byl jí podřízen. Mezi těmito dvěma skupinami občas panovalo napětí, jak dokládá listina z roku 1398 zachycující spor ve Staré Boleslavi mezi preláty a kanovníky na jedné straně a vikáři a ostatními služebníky kostela na straně druhé o podíly z majetku.⁵²

Vikáři zastupovali kanovníky při bohoslužbě, a proto museli povinně sídlit u kapitulního kostela. Rozpad principu společného života v kapitulách měl totiž za následek častou

⁵⁰ RBM III, č. 1193, s. 463-465.

⁵¹ Z. HLEDÍKOVÁ, Kapituly s biskupskou kolací, s. 44.

⁵² Listina jmenuje tyto kleriky boleslavského kostela: „...*honorabiles et discreti viri domini Petrus, decanus, Martinus, custos, Velislaus, similiter custos ecclesiae prag., Jaxo de Radowicz praedictus, Johannes Kobila, Johannes de Liblicz, Andreas de Smlkow, Mauricius dictus Gressa, Johannes dictus Cunstula, Zdecho et Nicolaus dictus Hadek, canonici ecclesiae sancti Wenceslai in Antiqua Boleslavia, ex una, et Petrus tumbarius, Symon plebanus, Procopius praebendatus, Nicolaus rector scholarum, Nicolaus sacristanus, Mauritius vicarius, Wenceslaus dictus Forfochka, Jessico, Martinus, Wenceslaus dictus Bomista, Blazko, Mauritis dictus Kachnik frater, et Zdecho, vicarii perpetui et ministri ipsius*“

nepřítomnost kanovníků v kapitule. Proto se začíná rozlišovat mezi kanovníky sídelními a nesídelními. Aby ale zůstalo zachováno hlavní poslání kapitul, totiž slavnostní bohoslužba, najímali si kanovníci jiné kleriky, kteří je při jejich povinnostech v kapitule zastupovali. V některých kapitulách byla přítomnost kanovníků tak minimální, že by se bez existence vikářů bohoslužba nemohla vůbec konat. Na tuto skutečnost upozorňuje vyšehradská listina ze 14. ledna 1340, zakládající novou menší prebendu podmíněnou trvalou přítomností kanovníka v kapitule. Touto fundací se měla nahradit stávající praxe, podle níž se i o velkých svátcích slavná mše, kterou dříve sloužil některý z kapitulních hodnostářů nebo prebendovaných kanovníků, často odbývala vikáři nebo jinými kněžími nižšího důstojenství.⁵³

Úsilí napravit tento stav a přinutit kanovníky k rezidenci při vyšehradské kapitule vedla již v roce 1328 k upřednostňování sídelních kanovníků při obsazování uprázdněných prebend. Pořadí kanovníků podle významu bylo určeno takto: sídelní hodnostáři podle délky své rezidence, dále sídelní kanovníci s většími prebendami rovněž podle délky své rezidence, nesídelní kanovníci s většími prebendami a nakonec sídelní kanovníci s menšími prebendami. Za sídelního kanovníka se považoval ten, kdo při kapitulním kostele pobýval alespoň rok a již rok předtím se k tomu také zavázal. Menší prebenda mohla být navíc udělena jen kanovníkovi, který se zavázal přísahou k stálé rezidenci.⁵⁴

ecclesiae sancti Wenceslai in Antiqua Boleslavia parte ex altera ..." (LE VI, č. 9, s. 22-24).

⁵³ RBM IV, č. 757, s. 296-297.

⁵⁴ RBM III, č. 1462, s. 569-571. Toto nařízení bylo znovu potvrzeno v roce 1340 (RBM IV, č. 811, s. 318). Získávání prebendy podle opčního práva a s přihlédnutím k rezidenci se uplatnilo i v jiných kapitulách, kupř. ve vratislavské katedrální kapitule. Gerhard ZIMMERMANN, *Das Breslauer Domkapitel im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation (1500-1600). Verfassungsgeschichtliche Entwicklung und persönliche Zusammensetzung*, Weimar 1938, s. 35-42.

Snaha po zajištění trvalé rezidence alespoň jednoho kapitulního hodnostáře v Litoměřicích vedla Karla IV. k myšlence zřídit děkanství v tamní kapitule a v tomto smyslu také požádal pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Karel IV. si posteskl, že ani jeden z tehdejších hodnostářů, tedy probošt i scholastik, nesídlí trvale u kapitulního kostela sv. Štěpána, v důsledku čehož jsou bohoslužby zanedbávány i ostatním klérem tohoto kostela. Pražský arcibiskup Karlovi vyhověl a po ustavení děkanství nařídil budoucím děkanům přísnou rezidenci. V ustavující listině se výslovně praví, že děkanství má být hmotně zajištěno tak, aby děkan nemusel mít jiná beneficia a nemusel se proto vzdalovat od kapituly.⁵⁵

V souvislosti s rezidencí kanovníků je nutné se pozastavit u samotného bydlení kanovníků. Cášská statuta z roku 816 v souladu se staršími zvyklostmi nařizovala zachovávat doslovně společný život, tzn. mít společný stůl i ložnici. Ovšem v době, kdy se instituce kapitul začínala uplatňovat u nás, prošly kapituly na západě již procesem uvolňování společného života. Na základě pramenů nelze zcela spolehlivě konstatovat, do jaké míry byla *vita communis* v českých kapitulách zachovávána, je však pravděpodobné, že k jistému uvolnění docházelo.

K objasnění této otázky částečně přispívá ustanovení zakládací listiny únětické kapituly ze druhé čtvrtiny 12. století, podle něhož mají při únětickém kostele působit vždy dva kanovníci, nahrazení po smrti svými dětmi. Jestliže byli tedy únětičtí kanovníci ženatí, stěží zachovávali princip společného života. Také z relace papežského legáta kardinála Guida z roku 1143 vyplývá, že i v knížecích kapitulách pobývali ženatí kněží. Papežský legát tehdy sesadil z úřadu kvůli manželskému svazku např. probošta Juratu, děkana Petra a

⁵⁵ RBM V/2, č. 720, s. 363-364; RBM V/2, č. 737, s. 374-376.

kanovníka Šebestiána z pražské svatovítské kapituly nebo probošta Huga a mistra Jindřicha z vyšehradské kapituly. I přes prosazování celibátu v kapitulách pokračovalo nadále uvolňování společného života kanovníků a vyústilo v častou nepřítomnost řady z nich při kapitulním kostele.⁵⁶

Návrat k původnímu ideálu společného života je patrný až v poslední vlně předhusitských fundací. Hradní kapituly na Karlštejně a Lipnici trvaly již při svém založení na povinné rezidenci kanovníků. Jak zdůrazňuje lipnická zakládací listina, všichni členové kapituly mají společně sídlit v jednom domě a společně se stravovat. Dokonce pod pokutou jedné kopy grošů stanoví, v kterou hodinu se mají kanovníci odebrat na lůžko.⁵⁷

Trvalý pobyt mimo kapitolu souvisel především se skutečností, že mnozí kanovníci působili v panovníkových či biskupových (arcibiskupových) službách, jiní zase trvale pobývali u papežské kurie nebo se zdržovali na vzdálenějších místech. Místo v kapitule a její hmotné požitky jim vlastně byly odměnou a skýtaly pro ně především zdroj příjmů. Někteří kanovníci se stávali současně členy několika kapitul nebo získávali jiná obročí. Nebylo to však spojení trvalé, ale vázalo se obvykle na konkrétní osobu. Výjimku představovalo pouze fixní propojení čtyř kolegiálních proboštství - mělnického, litoměřického, staroboleslavského a Všech svatých - s pražskou katedrální kapitulou, ke kterému došlo po polovině 14. století. K možné kumulaci beneficií přihlíželo i ustanovení Karla IV. pro kapitolu Všech svatých, které povolovalo zdejším kanovníkům držbu jiných beneficií pod

⁵⁶ CDB I, č. 124, s. 130. Výchovy kněžských dětí si všímá Marie BLÁHOVÁ, *Nescadam ad litteras posui servum. Poznámka k možnostem vzdělání nižších společenských vrstev ve středověkých Čechách (do konce 12. století)*, in: *Sciencia nobilitat. Sborník prací k počtě prof. PhDr. Františka Kavky, DrSc.*, uspořádal Michal Svatoš, Praha 1998, s. 21-29. Působení papežského legáta Guida u nás přiblížili např. F. VACEK, *Sociální dějiny*, s. 423-424; V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.3*, s. 60-66.

⁵⁷ LE VI, č. 4, s. 12.

podmínkou, že budou sídlit při této kapitule. Držení několika beneficí v ruce jedné osoby ovšem umožnilo teprve předchozí rozdělení kapitulního majetku na prebendy, kterým se definitivně rozpadla *vita communis*.⁵⁸

⁵⁸ Tak např. královský protonotář Petr z Lomnice držel proboštství pražské, kanonikát a prebendu kostela pražského, olomouckého, vratislavského, saského, krakovského, vyšehradského, boleslavského a litoměřického. Když získal roku 1306 papežskou provizi vyšehradské proboštství, bylo mu nařízeno, aby vedle proboštství pražského nadále podržel jen čtyři kanonikáty. Tato obročí mohl podržet po určitou dobu dokonce i když se stal v roce 1312 olomouckým biskupem. K tomu blíže K. KROFTA, Kurie, ČČH 12, 1906, s. 276 aj., kde jsou uvedeni někteří mnohoobročníci; podobně i Z. HLEDÍKOVÁ, Úřad generálních vikářů, s. 117-136; TÁŽ, Struktura duchovenstva, zvláště s. 391-392, pozn. 69. Spojení některých kapitulních proboštství s katedrální kapitulou zaznamenává A. FRIND, Kirchengeschichte Böhmens II, s. 156; Z. Hledíková, Pražská metropolitní kapitula, s. 13. Podobné propojení mezi některými kolegiátami a katedrální kapitulou můžeme sledovat např. v Polsku, kde proboštové z Višlice, Kielců a Skalbmierze byli současně členy biskupské kapituly v Krakově. Patrně se však nejednalo o fixní spojení, ale uprázdněná katedrální prebenda byl nabídnuta zmíněným kolegiátním proboštům. Srov. LALIK, Początki kapituły wiślickiej, s. 160-161. O ustanovení Karla IV. pro kapitulou Věch svatých V. BARTŮNĚK, Stručné dějiny kollegiátní kapituly a královské kaple Věch svatých, s. 9-12.

2. Prvotní vybavení nejstarších kolegiátních kapitul

Každá kolegiátní kapitula byla záhy po svém založení obdarována svým fundátorem. Hmotné zajištění kapitulárů muselo být zvoleno tak, aby byly pokryty základní životní potřeby kapitulních členů a zajištěn provoz kostela. Nejstarší kapituly získaly svůj prvotní majetek jako jednotná instituce, tzn. že ho všichni členové užívali společně. Vzhledem k tomu, že nejstarší kapitulní sbory skutečně pobývali v místě svého kostela, kde konali bohoslužby a zajišťovali farní činnost, je zaopatření společným majetkem pochopitelné, a to i za předpokladu, že někteří z kanovníků mohli být ženatí a vést svá vlastní hospodářství. Tento obraz příliš nenaruší ani vědomí, že někde býval již od počátku zvýhodněn probošt. Jednoznačně je to doložené pro Litoměřice, kde si tamní probošt přilepšil o větší podíl z výnosu litoměřického cla, u ostatních to nemůžeme ani potvrdit ani vyvrátit, neboť jejich fundační listiny jsou pozdějšími falzy, jejichž účelem nebylo postihnout strukturu kapitulního majetku, ale zachytit celkový majetek pro případ cizích nároků.

Již nejstarší česká kolegiátní kapitula, ustavená před polovinou 11. století knížetem Břetislavem I. na staroboleslavském hradišti, obdržela dostatečný majetek sestávající z daru vsí, osob a dávek. Přesný rozsah Břetislavovy donace nejsme s to zjistit vzhledem k pozdějšímu vypracování zakládací listiny, nicméně základní skladbu kapitulního majetku můžeme přičíst již samotnému fundátorovi. Hned na počátku zakládací listiny se vyjmenovává sedm vesnic, většinou v okolí kapituly. Přesně identifikovat lze Popovice, Zápy a Dřevčice na západním břehu Labe jižně od Staré Boleslavi a na opačném břehu Labe severně od Staré Boleslavi Dřísy, ve kterých byl vinný lis (*Drisech cum torculari*). Polovinu lisu, respektive polovinu jeho vinné produkce kníže

daroval kapitule, druhou si zřejmě ponechal k svému užitku. V blízkosti Staré Boleslavi snad ležely i vsi *Prisnin* a *Mlicasir*, jejichž místopisné určení není jisté. Ves *Prisnin* bývá ztotožňována buď s Přívory ležícími severozápadně od Dřís nebo se vsí Brázdim nedaleko Dřevčic. *Mlicasir* bývá považován buď za Mečeříž severně od Staré Boleslavi nebo za Mlékožiry, které by sice odpovídaly spíše latinské variantě názvu, ale které se nepodařilo nikde lokalizovat. Z míst, která lze přesně určit, se jediná ves nachází ve větší vzdálenosti od kapituly a navíc v opačném východním směru než ostatní. Jsou to Dětenice, ležící mezi Mladou Boleslaví a Jičínem, darované i s přilehlým lesem. I když vesnice staroboleslavské kapituly netvořily souvislou državu, byly kromě odlehlých Dětenic kumulovány kolem Staré Boleslavi po obou březích Labe.¹

K obhospodařování řečených vsí bylo ustanoveno 17 oráčů (*aratores*), kteří jsou uvedeni jménem. Jednalo se zřejmě o rolníky závislého postavení bez vlastní půdy. Vedle nich získala kapitula dalších sedm nevolných lidí nazvaných *servi*, kteří jsou jmenováni bez rodin, bez půdy, ale s uvedením čtyř různých míst, ve kterých do té doby pracovali a odkud byli nejspíš přesunuti na kapitulní zboží. Jejich pracovní zařazení z listiny nevyplývá, podle některých názorů pomáhali na kapitulním dvoře nebo byli určeni na práci v darovaných vesnicích. Vzhledem k tomu, že jsou jmenováni hned za darem poloviny vinného lisu v Dřisech, je možná i domněnka, že byli určeni k obsluze tohoto lisu, přestože se jednalo o dar z produkce vína a nikoliv o lis samotný. Jistou oporou pro tento názor je hned následující pasáž o Cusovi a jeho třech synech, kteří měli za úkol nosit láhve.²

¹ CDB I, č. 382, s. 358-362. K lokalizaci viz Antonín PROFOUS, Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, I-IV, Praha 1949-1957; T. LALIK, Włóśc kanoników, s. 416.

² *Servi* pocházeli z Křesenic, Libušína, Podlešína a Obodrže. K postavení zmíněných kategorií obyvatel v poslední době např. Karol BUCZEK, *Rataje wczesnośredniowieczni. Studium polemiczne*, in: *Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, II. Red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1982, s.

Cusova rodina zajišťovala dopravu lahví s vínem. Víno mohlo být uskladněno přímo v Dřísech, ale alespoň část produkce bylo potřeba dopravovat boleslavským kanovníkům pro bohoslužebné obřady i pro jejich vlastní potřebu. Zda produkce poloviny vinného lisu převyšovala spotřebu kapituly natolik, aby kapitula víno také prodávala, z textu nevyplývá, jisté je, že výrobu vína sama ovlivnit nemohla, protože nevlastnila vinice. Víno pocházelo z knížecích vinic, stejně jako původně celý vinný lis náležel knížeti. V souvislosti s právě řečeným je možné předpokládat, že Dřísy patřily mezi nejstarší darování, protože víno, které kanovníci potřebovali k obřadům, se jim dostávalo jen odtud.

Dopravce lahví nebyl zdaleka jediným služebníkem boleslavské kapituly. Zakládací listina uvádí celou řadu dalších služeb a řemesel vázaných na kapitulní dvůr. Tam se shromažďovaly zemědělské produkty a řemeslné výrobky, určené k vlastní spotřebě kapituly, případně k prodeji. Jednotliví služebníci jsou uváděni jménem, někdy i se svými syny. Tehdy obvyklý způsob dědění služby v rodině tak zajišťoval kapitule vykonávání příslušné práce po generace. Tito lidé žili patrně v okolí kapituly, přičemž službu, kterou dřív vykonávali pro knížete, konkrétně pro knížecí úředníky na staroboleslavském hradišti, kníže přiřkl kapitule.³

62-81; Karol MODZELEWSKI, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1987, s. 105-106; J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 201-209; T. PETRÁČEK, *Fenomén darovaných lidí*, s. 144-147, 178-185.

K jednotlivým vesnicím přiřadil osoby zvané *servi* František GRAUS, *Dějiny venkovského I*, s. 179. Jeho názor vychází z faktu, že jsou jmenováni hned za názvy darovaných vesnic a jejich počet je stejný s počtem těchto vsí. Každý z nich by tak byl usazen v jedné vesnici a zde, po boku oráčů, by obdělával příslušná pole. Nad jejich využitím na kapitulním dvoře uvažoval T. LALIK, *Włosz kanonikow*, s. 418. Pasáž listiny, v níž kníže ustanovil „*ad quod colendum servos*“, je však značně neurčitá a stěží z ní lze rozhodnout, zda se vztahuje k vesnicím, dvoru či vinnému lisu.

³ K služebné organizaci a náplni jednotlivých služeb především Barbara KRZEMIEŃSKA - Dušan TŘEŠTÍK, *Služebná organizace v raně středověkých Čechách*, *ČsČH* 12, 1964, s. 637-667; TÍŽ, *Přemyslovská hradiště a služebná organizace přemyslovského státu*, *AR* 17, 1965, s. 624-655, TÍŽ, *Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě /Čechy, Polsko, Uhry v 10. a 11. století/*, *HD* 1, 1978, s. 149-230. V polské literatuře se touto problematikou

Zemědělské plodiny, maso a ryby zpracovávali a upravovali mlynář, dva pekaři, dva kuchaři a lahůdkář. K slazení potravin sloužil med, který odváděli *tributarii mellis* z pěti vesnic, které nepatřily kapitule a jejichž identifikace je dnes již obtížná. Listina uvádí sedm těchto „plátců medu“, většinou i s jejich syny. Kromě nich měli kapitule odvádět med také sedláci ze Žatecka a Boleslavsko. Jejich počet není upřesněn, je pouze stanovena dávka ve velikosti desátého džbánu medu.

O dobytek, konkrétně o ovce, pečoval pastýř ovcí s rodinou. Listina nezaznamenává dar stáda ovcí, patrně proto, že je kapitula získala spolu s pastýřem. Ovce dávaly mléko a vlnu, která se zpracovávala dále. Tkaním a výrobou látek se obvykle zabývaly služebné dívky, ty však v zakládací listině chybí. Z dalšího dobytka připadlo kapitule každoročně ještě 16 volů z moravských hradů a desetina z dobytka velkého i malého, který byl kapitule odváděn z knížecích polí na Žatecku a Boleslavsku. Kapitula část dobytka asi hned zpracovávala nebo prodávala, protože jiné pastýře neměla podle zakládací listiny k dispozici. Voly si však kanovníci zajisté ponechali, neboť byli jako tažný dobytek využíváni v kapitulních vesnicích k orbě či k přepravě.

Mimo maso a zemědělské plodiny byly důležité ryby, které se jedly zejména v době četných půstů. Do kapitulní kuchyně je dodávali tři rybáři. Ryby a jiné maso se nakládaly do soli k trvalejšímu uchování, jak to dokládá zmínka o nasolovačích (*salsamentarii*), kteří mají mít denně koně ve dvoře. Byla to zvláštní skupina služebníků, která se v jiných českých listinách nevyskytuje, zřejmě proto, že byli potřební na knížecím dvoře a kníže se jich nerad zbavoval. Poloha Staré Boleslavi u Labe zajišťovala celkem snadný přísun soli, protože sůl se dovážela po Labi. V Boleslavi není prodej přímo doložen, ale obchodníci rozhodně toto hradiště neminuli. Kůň,

kterého měli nasolovači k dispozici, sloužil k dopravě soli na kapitulní dvůr a k dalšímu transportu slanečků.⁴

Vedle lidí vykonávajících službu dvorskou, dobytkařskou, rybářskou a brtnickou uvádí zakládací listina boleslavské kapituly řemeslníky, kteří zpracovávali dřevo, kov a kůže. Odděleně od ostatních řemesel jsou jmenováni soustružníci, a to hned za venkovskými oráči. Listina rozlišuje soustružníky misek (*tornarii scutellarum*) a řezbáře (*qui toreumata facit*). Z listiny však nelze rozpoznat, zda obojí řemeslníci byli členy jedné rodiny. Navíc za řezbářem, který je uveden v jednotném čísle a měl by tedy být pouze jeden, následuje sedm jmen. První z nich je možné přiřadit k řezbáři, zbylých šest však není kam zařadit. Tuto nejasnost se pokusil vyřešit T. Lalik, a to tak, že všech sedm jmen, tzn. sedm lidí považuje za oráče, přičemž rodina soustružníka byla mezi výčet oráčů vložena. Počet oráčů by se tak zvýšil ze 17 na 24. Zařazení soustružníků mezi oráče bylo podle Lalika způsobeno tím, že soustružníci pravděpodobně bydleli v některé z vesnic darovaných kapitule. K dřevozpracujícím řemeslníkům patřili dále 3 výrobci smoly. Ti snad mohli bydlet v Dětenicích, kde kapitula vlastnila les.⁵

Z řemeslníků, kteří zpracovávali kovy, obdržela kapitula dva kováře, štítníka a zlatníka. Zlatníkovo řemeslo bylo spojeno především s výzdobou kostela a zlacením liturgických předmětů, ale mohl vyrábět i zlacené výrobky pro kanovníky. Zmíněný štítník je v zakládací listině jediným řemeslníkem, který má přesně vymezené povinnosti. Odváděl kapitule, zřejmě jednou v roce, šest štítů. Dá se předpokládat, že za rok vyrobil více štítů, které odváděl knížeti nebo prodával. Kapitula mohla štíty využít při účasti na vojenském tažení, ale každoroční přísun šesti štítů jistě převyšoval potřebu

⁴ Miroslav VOLF, Příspěvky k historii obchodních styků s cizinou ve středověku - Obchod solí, ČSPS 43, 1935, s. 97-102, 163-177.

⁵ T. LALIK, Włośc kanoników, s. 421.

kanovníků. Naskýtá se domněnka, že je kanovníci dále prodávali.

Posledními řemeslníky, které listina uvádí, jsou ševci (*sutores*) či spíše zpracovatelé kůží a kožešin, darováni kapitule v počtu pěti osob. Vedle těchto specialistů kapitula získala další lidi, jejichž povinností bylo složit denně na dvoře (*qui curti cottidie inserviant*) či určené *ad agenda queque negocia*. V čem tato *negocia* spočívala, listina neobjasňuje. Nejspíš se starali o chod dvora a zaopatření kanovníků.

Část listiny, ve které jsou darováni jednotliví lidé, uzavírá zvoník spolu s řadou hlídačů kostela (*custodes ecclesiae*). Hlídači kostela zabezpečovali vojenskou ochranu kostela a kapituly. Střežení kostela bylo jistým druhem roboty a nabízí se zde analogie se strážní službou na hradech. Listina uvádí celou řadu hlídačů, jejich přesný počet však nelze určit, neboť někteří z nich jsou uvedeni se syny a nedá se jednoznačně rozhodnout, která jména označují tyto syny a která další osoby. Jednalo se nejméně o 19 rodin. Tak velký počet hlídačů nezískala kapitula zajisté jednorázovým darováním. Skutečnost, že u některých hlídačů jsou zmiňováni i synové, dokládá opět dědičnost strážní služby v rodině. Hlídači žili v 11 různých lokalitách, které nepatřily kapitule a z nichž některé byly poměrně vzdálené od Staré Boleslavi. Tři nejvzdálenější lokality se nacházely na Slánsku, opačným směrem pak jedna vesnice na Jičínsku. Kapitula měla své hlídače i v bližším okolí a také přímo v Boleslavi. Vzhledem k tomu, že se hlídači nacházeli v různé vzdálenosti od kapituly, probíhalo střežení kostela zřejmě tak, že se hlídači po určité době střídali.⁶

⁶ Zajímavá situace nastala ve vsi *Bezenec*, kde jistý Sina přenesl své povinnosti hlídače na jiného muže a jeho šest synů. Bylo tedy možné vyvázat se ze strážní služby. Postavení hlídačů kostela komentuje F. GRAUS v *Dějínách venkovského lidu I*, s. 245-246; podrobněji T. PETRÁČEK, *Fenomén darovaných lidí*, s. 158-162.

V Čechách získala kapitula ještě několik darů, mezi nimiž jsou zastoupeny především různé poplatky. Staroboleslavští kanovníci pobírali šest denárů z hradu Čáslavi a ze Zhořelce, dále desátý denár ze Žatce, Staré a Mladé Boleslavi. Další poplatky, částečně v naturáliích a částečně v penězích, přináležely kapitule z polí, přilehlých k Žatci a ke Staré i Mladé Boleslavi. Jedna část byla odváděna z polí, označených jako *dominica aratra*, a jednalo se o desetinu z obilí a dobytka. Druhá část byla vybírána z polí hostů (*hospites*) a sedláků (*rustici*), kteří platili desátý džbán medu a 10 denárů z daně míru. *Dominica aratra* označují knížecí popluží obdělávané ve vlastní režii zřejmě nesvobodným obyvatelstvem. Naopak půda obdělávaná hosty a sedláky knížeti přímo nepatřila, ale drželi ji svobodní lidé. Rozdíl mezi hosty a sedláky spočíval ve vlastnickém poměru k půdě. Zatímco sedláci hospodařili na svém, hosté měli půdu pronajatou od knížete. V obou případech kníže přenechal kapitule část dávek, které dosud od příslušných rolníků dostával.⁷

Kanovníkům měla připadnout také jakási věž či opevnění ve (Staré) Lysé po smrti velmože Mutiše. Jednou v roce pak dostávali kanovníci od obyvatel vzdálených Žiželic jistou, nejspíš naturální dávku (*refctionem, quod vulgo dicitur harmue*). Měla připomínat památku kněžny Boženy, matky zakladatele boleslavské kapituly. Na oplátku se od kanovníků očekávaly náležitě modlitby za mrtvou kněžnu.⁸

⁷ Takto rozlišuje obojí půdu a zároveň tím odmítá starší názory o dominikálu a rustikálu v ustanovení boleslavské listiny Dušan TŘEŠTÍK, K sociální struktuře přemyslovských Čech. Kosmas o knížecím vlastnictví půdy a lidí, ČsČH 19, 1971, s. 554. Nejasnosti vyvolala také oblast, nazvaná v listině *Pagus Isgorelik*. G. FRIEDRICH zůstal v otázce lokalizace místa zdrženlivý (CDB I, č. 382, s. 360, pozn. 29). V. HRUBÝ ztotožnil toto místo s lužickým Zhořelcem, který se tak pro něho stal jedním z dokladů nepůvodnosti tohoto darování, protože Zhořelec je doložen až v roce 1131 (Tři studie k české diplomatice, Brno 1936, s. 76). Ze samotného názvu však nelze vyvodit, že by před tímto datem k darování nemohlo dojít, pouze z něho vyplývá, že příslušná část listiny vznikla v době, kdy již název Zhořelec existoval.

⁸ Zádušní dar na paměť kněžny Boženy vedl některé historiky k domněnce, že zakládací listina staroboleslavské kapituly mohla vzniknout nejdříve v roce 1052, kdy Božena zemřela. Znění dokumentu pochází ale z 12.-13. století a

Bohaté nadání dostala boleslavská kapitula na Moravě, kde kanovníci obdrželi 17 lokalit na Znojemsku a především řadu důchodů. Moravské dary jsou v zakládací listině řazeny jinak než dary v Čechách. Z českých darování jsou nejprve jmenovány vesnice, lidé a nakonec důchody, kdežto na Moravě jsou prvně uváděny důchody a až po nich následují vesnice. Písař, který sestavoval text do současné podoby, chtěl patrně kontinuálně navázat na poplatky z Čech, a proto za ně zařadil poplatky z Moravy a pak pokračoval výčtem vsí.

Morava byla v době založení boleslavské kapituly 20 let opět v držení českého státu poté, co ji kníže Oldřich dobyl kolem roku 1019 na Polácích. Záhy poslal Oldřich na Moravu svého syna Břetislava, který tam vybudoval síť nových hradů a osadil je sobě věrnými družiníky. Když se Břetislav stal panovníkem přemyslovského státu, zajisté měl snahu připoutat moravská hradiště těsněji k Čechám, a to prostřednictvím církevních institucí. Darováním důchodů z Moravy boleslavské kapitule mohl projevit očekávanou štědrost vůči církvi a zároveň sledovat politické zájmy. Kapitula ve Staré Boleslavi nebyla jedinou takto obdarovanou církevní institucí. Ve 40. letech 11. století daroval Břetislav celu na opuštěném rajhradském hradišti a pozemky v okolí břevnovskému klášteru a také Břetislavovi nástupci na knížecím stolci pokračovali v obvěňování českých církevních ústavů moravskými statky a důchody.⁹

nerozlišuje jednotlivá darování chronologicky (celou donaci připisuje Břetislavovi). Nelze proto vyloučit, že Břetislav připojil zádušní dar po smrti své matky k již existujícímu kapitulnímu majetku. Někdy bývá rok 1052 považován dokonce za zakládací datum kapituly, ačkoli Kosmas výslovně uvádí, že v roce 1046 byl vysvěcen kapitulní (!) kostel. Srov. např. J.V. PRÁŠEK, Brandejs nad Labem I, s. 107.

⁹ K dobytí Moravy a dataci této události viz B. KRZEMIENSKA, Břetislav I., s. 66-87. Obvěnění církevních ústavů moravskými důchody shrnul Rostislav NOVÝ, Přemyslovský stát, s. 157-158 a Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, Církevní instituce na Moravě a jejich úloha ve vývoji hospodářství a osídlení od 10. století do předhusitského období, AH 10, 1985, s. 375-393. K moravským platům odváděným kapitule např. Pavel BOLINA, Pustiměř - průsečík několika problémů moravské historie, SSPS 4, 1996, s. 91.

Platy, které byly boleslavské kapitule přiřčeny z Moravy, byly různého charakteru. Šest denárů ročně platil hrad Rokytno, Znojmo a Bítov. Byla to stejná suma, jakou v Čechách dávali Čáslav a Zhořelec. Z knížecích důchodů pocházely také další zisky kapituly. Poplatky v penězích a dobytku, které měly sloužit k obnově polí a na nákup oděvu pro kanovníky, odvádělo deset moravských hradů. Olomouc, Přerov, Rokytno, Znojmo, Brno a Pustiměř platili jednu hřivnu a dva voly, Spytihněv, Hodonín, Břeclav a Strachotín půl hřivny a jednoho vola ročně. Rokytno, Znojmo a Bítov navíc platili desátý denár *de venditione hominum* a z tržného. Poplatky zvanými *venditio* byly chápány kolektivní pokuty za trestný čin. V tomto případě se však někdy předpokládá, zda se nejednalo spíše o prodej otroků. Ke Znojmu, Bítovu a Břeclavi se vztahovalo další ustanovení zakládací listiny, podle kterého kapitula pobírala desátý plat ze všech mostů na Dyji.¹⁰

Zakládací listina staroboleslavské kapituly neumožňuje přesně rozlišit stáří jednotlivých darů ani určit ve všech případech jejich donátora. Vzhledem k odlišnému kvantitativnímu vyjádření jednotlivých požitků není možné ani přesně stanovit roční příjem kanovníků. Patrné je ale rozložení hmotného zajištění kapituly do třech základních skupin - vesnice, lidé a důchody. Na tyto složky však nelze pohlížet izolovaně, neboť spolu často navzájem souvisí a prolínají se. Platí to zejména o jednotlivých zemědělcích, řemeslnících a služebnících, u nichž nebyla předmětem darování

¹⁰ O kolektivních pokutách Hermenegild JIREČEK, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě*, II. Od počátku XI. do konce XIII. století, Praha 1864, s. 162; Julius LIPERT, *Social - Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit*, I. Die slawische Zeit und ihre gesellschaftlichen Schöpfungen, Prag - Wien - Leipzig 1896, s. 373. Uvedenou formulaci interpretuje jako prodej otroků např. F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu I*, s. 195-200. Odvod volů z moravských hradišť kapitule zpochybnil Jiří MLÍKOVSKÝ („Boves“ jako součást donace staroboleslavské kapituly, AR 56, 2004, s. 860-862), který se pokusil uvedený dar interpretovat jako peněžní poplatek (*bos=skot=mince*). Tuto teorii vyvrátil Petr MEDUNA, který dar volů považuje za uznávací poplatek, zavedený nejspíš Břetislavem jako symbolický projev svrchovanosti nad celou Moravou (Poznámky k článku Jiřího Mlíkovského „Boves“ jako součást donace staroboleslavské kapituly, AR 57, 2005, s. 205-208).

jejich osoba, ale jejich dřívější povinnost vůči knížeti - služba, část výnosu nebo řemeslný výrobek. Tito lidé i poté nadále podléhali knížeti a jeho úřadům v oblasti soudní a správní, platili daně a vykonávali zemské roboty. Teprve imunity, udělované církvi od konce 12. století, osvobozovaly lidi kapituly od některých povinností ke knížeti a stíraly tak jejich vazbu k hradeckému centru. Lidé pracující pro staroboleslavskou kapitolu tehdy ztratili např. povinnost pomáhat při hrazení hradů a mostů.¹¹

Důležitou součástí kapitulních příjmů tvořily poplatky, které kníže vyčlenil ze svých důchodů. Zahrnovaly zejména dávky placené v dobytku a penězích z hradů, podíly z mýta a prodeje. Někdy byla jejich výše stanovena konkrétně (např. u dávek volů a hřiven z moravských hradů), jindy byl kapitule určen desátý díl. Podobným způsobem byly odváděny dávky, placené některými zemědělci v obilí, dobytku a medu. Vyplývá to z ustanovení o dávkách z polí v okolí Žatce a obou Boleslaví. Jestliže měli lidé sedící na knížecí půdě platit desátou část z obilí a dobytka, byla to část z poplatků, které byly odváděny k příslušným hradům, stejně jako desátý džbán medu a desátý denár z daně míru, placený svobodnými sedláky. Daň míru musela být nejprve shromážděna na hradech a teprve pak z ní mohla být vydělena částka příslušející kapitule. Stejným způsobem to probíhalo i při odvádění naturálií.¹²

Jak vypadal stav majetkového vybavení bezprostředně po založení kapituly, ukazuje zakládací listina litoměřické kapituly, jediný originální dokument tohoto typu, byť se nejedná o listinu v pravém slova smyslu. Pozdější přepisy sice zakryly několik nejstarších záznamů, na celkový obraz hmotného

¹¹ Václav VANĚČEK, Studie o imunitě, s. 11-30; Týž Základy právního postavení II, s. 69-87, kde je zaznamenán i výčet kapitulních imunit.

¹² K dani míru např. Rostislav NOVÝ, Přemyslovský stát, s. 58-59; Dušan TŘEŠTÍK, Mír a dobrý rok. Státní ideologie raného přemyslovského státu mezi křesťanstvím a „pohanstvím“, FHB 12, 1988, s. 23-45. Srov. též Vratislav ŠMELHAUS, Kapitoly z dějin předhusitského zemědělství, Praha 1964, s. 25-44.

vybavení kapituly to ale nemá vliv. Součástí knížecího nadání byly vesnice se zemědělským obyvatelstvem, řemeslníci, služebníci a různé poplatky. Počet darovaných vesnic nelze jednoznačně stanovit, neboť ustanovení o darovaných vesnicích dává dvojitou, respektive trojitou možnost výkladu. V textu litoměřického aktu se uvádí, že kníže dal kapitule *villas quoque XIII hospitibus deputatas VI vero servientibus ac aratoribus cum omnibus necessariis scilicet silvis ac aratris*. Tuto pasáž lze interpretovat tak, že kníže daroval 14 vesnic s lidmi označenými jako *hospites* a šest vesnic s lidmi zvanými *servi* a *aratores*, tedy celkem 20 vsí. Mohl také darovat pouze 14 vesnic, z nichž šest obývali *hospites* a ty ostatní *servi* a *aratores* nebo naopak v šesti z nich žili *servi* a *aratores* a ve zbývajících *hospites*. Zůstává tedy nevyjasněná otázka, zda celkový počet činil 14 nebo 20 knížetem nadaných vesnic, a to i přesto, že na jiném místě je zaznamenáno jmenovitě 14 vsí. Dvě z nich byly totiž zapsány později a další text hned za nimi pokračuje na poměrně dlouhé razeře. Nedá se vyloučit, že tam mohly být názvy dalších vesnic (pokud jich původně bylo 20).¹³

Vesnice darované kapitule netvořily souvislou državu, ale byly rozptýlené západním, severním a východním směrem od Litoměřic. Z původních 12 vsí, zaznamenaných ještě v 11. století, lze s dnešními místy ztotožnit Křešice, Zásadu (dnes součást Litoměřic), Horní Řepčice, Starý Týn, Malečov, Březí, Liběšice, Chouč. Část uvedených vsí se nachází v bezprostředním okolí Litoměřic, část v jejich okolí do 25-

¹³ CDB I, č. 55, s. 53-60. Celkem 20 vesnic předpokládali F. GRAUS, Dějiny venkovského lidu I, s. 130; D. TŘEŠTÍK, K sociální struktuře, s. 555; Zdeněk FIALA, Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995-1310, 2. vyd., Praha 1975, s. 130 (český překlad litoměřického aktu). K počtu 14 vsí se naopak přikláněl F. KLOSS, Das räumliche Bild, s. 39; J. TOMAS, Počátky města Litoměřic, s. 22; R. NOVÝ, Přemyslovský stát, s. 124.

30km. Identifikace zbývajících čtyř vsí *Popouo, Prnee, Trebesicsi, Ptacicsi* je sporná.¹⁴

Některé z darovaných vesnic obývali lidé označení jako *servi* a *aratores*, jiné lidé nazývaní *hospites*. Jednalo se o dva různé typy vsí, jejichž obyvatelé se nacházeli v odlišných vztazích ke kapitule. Všechny uvedené kategorie lidí byly spojeny se zemědělskou prací, ale jejich sociálně právní postavení nebylo stejné. Zatímco první dvě kategorie označují osoby nesvobodného postavení, hosté (*hospites*) patřili mezi osobně svobodné rolníky, kteří platili stejně jako ostatní svobodní sedláci daň míru. Hosté ovšem seděli na pronajaté půdě, ze které odváděli knížeti určitý poplatek. Litoměřický akt sice nehovoří o platu z půdy, ale i zde plnili vůči kapitule jen ty povinnosti, které dříve náležely knížeti. Kníže tak vlastně kapitule daroval dávky, které sám dosud pobíral.¹⁵

Kromě lidí usedlých v řečených vesnicích jsou zmiňováni další rolníci, kteří žili přímo v Litoměřicích a na bílinském hradišti. V každém z obou hradišť bylo kapitule podřízeno 12 sedláků (*rustici*), tedy celkem 24. Sedláci nejsou uvedeni s půdou, ale podobně jako hosté patřili mezi svobodné. Půda není uvedena snad proto, že byla jejich bezprostředním vlastnictvím. Dávky, které odváděli knížeti, daroval kníže kapitule. O druhu dávek ani o jejich výši dokument nic konkrétního neuvádí, nezmiňuje se totiž o dávkách vůbec. Jediné poplatky ze zemědělské produkce, které jsou zaznamenány, se týkají splátek medu, přináležejících dříve

¹⁴ K lokalizaci A. PROFOUS, *Místní jména I-IV*; J. TOMAS, *Počátky města Litoměřic*, s. 22-23; R. NOVÝ, *Přemyslovský stát*, s. 125. Vývoj osídlení v okolí Litoměřic zaznamenal Josef ŽEMLIČKA, *Vývoj osídlení dolního Pooohří a Českého středohoří do 14. století*, Praha 1980, *passim*.

¹⁵ Postavením hostů, stejně jako jiných kategorií venkovského obyvatelstva, se zabývala řada historiků. Z novějších prací např. D. TŘEŠTÍK, *K sociální struktuře*, s. 553-557; K. MODZELEWSKI, *Chłopi*, s. 125-127; J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 191-209; T. PETRÁČEK, *Fenomén darovaných lidí*, s. 197-202, kde jsou shrnuty i starší názory.

knížeti. Med mělo odvádět ze svých zahrad každý rok šest lidí. Z textu však není možné rozpoznat, zda těchto šest lidí bylo vyděleno z 24 sedláků, nebo zda se jednalo o poplatky jiných rolníků. Med byl v této době důležitým sladidlem a jako poplatek se v soudobých listinách objevuje často. Rozsah splátky medu z litoměřického záznamu nevyplývá.¹⁶

Mimo vesnice s přilehlými lesy získala litoměřická kapitula ke svému užívání vinice a velké pole k pastvě koní, které se nacházelo snad někde v okolí Litoměřic. Koní i ostatního dobytka obdrželi kanovníci značné množství - 100 kobyl, 100 ovcí, 30 krav a 70 prasat. V blízkosti Litoměřic se bezpochyby rozkládaly i dvě darované vinice. O ně se starali vinaři, jejichž počet měl být takový, aby stačil k práci na vinicích.¹⁷

Kromě zemědělců dostala litoměřická kapitula také řemeslníky a služebníky. Jejich počet ani jejich specializaci neznáme. V příslušné pasáži se hovoří pouze o rodinách služebníků, z nichž každá měla vykonávat určitou službu nebo řemeslo. Tito lidé nepocházeli jen z Litoměřic, ale i z jiných knížecích hradišť (*ab omnibus civitatibus*). Jejich přesun do Litoměřic byl usnadněn tím, že pocházeli *de familia*, tzn. z nevolné čeledi. Teprve text B litoměřické zakládací listiny a zvláště pozdní text C detailně přibližují skladbu kapitulních řemeslníků. Uvádí se různě specializovaní ševci, kováři, tesaři a další. Jejich návaznost na nevolné řemeslníky textu A je však problematická.¹⁸

¹⁶ O sedlácích existuje dnes obrovská literatura. Viz např. F. VACEK, Sociální dějiny, s. 76-89; F. GRAUS, Dějiny venkovského lidu I, s. 239-250; D. TŘEŠTÍK, K sociální struktuře, s. 553-555; J. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 193-195; T. PETRÁČEK, Fenomén darovaných lidí, s. 186-197.

¹⁷ Vinaře jako kategorii závislých obyvatel chápe T. PETRÁČEK, Fenomén darovaných lidí, s. 148. K jiným závěrů došli B. KRZEMIENSKA - D. TŘEŠTÍK, Služebná organizace, s. 650.

¹⁸ Problematiku sociálně-právního postavení řemeslníků a služebníků shrnul T. PETRÁČEK, Fenomén darovaných lidí, s. 153-158. K litoměřickým řemeslníkům podrobně J. TOMAS, Počátky města Litoměřic, *passim*.

Podle ustanovení zakládací listiny měla být *familia ... de omnibus terrenis negociis libera*. Dosud nebylo uspokojivě vyřešeno, co v tomto případě *terrena negocia* znamenají. Zejména starší historikové vykládali toto sousloví jako zemské roboty a spatřovali v celém ustanovení nejstarší známou hospodářskou imunitu s tím, že byla zapsána koncem 12. století. Původně prý mohla být čeled' osvobozena pouze *ab negociis*, což by znamenalo, že pak pracovala pouze pro kapitulu, nikoli pro knížete. Podle posledního paleografického rozboru byl však pamětní zápis včetně příslušné pasáže zhotoven již v 11. století. Proto někteří historikové odmítli překládat *terrena negocia* jako zemské roboty, ale interpretují je jako zemědělské práce. Ustanovení chápou tak, že jednotlivé rodiny služebníků se měly nadále věnovat již jen své službě či řemeslu.¹⁹

Není jisté, zda se toto osvobození vztahovalo také na služebné dívky, které jsou v listině uvedeny na jiném místě než předchozí služebníci. Dívky, jichž bylo kapitule darováno 30, se zabývaly výrobou látek. Než byly darovány kapitule, pracovaly nejspíš v tkalcovských dílnách (*gyneceích*) na litoměřickém hradě pro potřeby knížete a jeho lidí.²⁰

Kapitula dále obdržela platy, které se vázaly na obchod a dopravu. Tyto dávky kanovníkům plynuly jednak ze dvou cest, jednak z obchodní dopravy na Labi. Jedna z řečených cest procházela lesem na Chlumec a z ní měla kapitula dostávat mýto každý osmý týden. Druhá z cest vedla *per aquam Uzthi*. Tato

¹⁹ Osvobození od zemských robot spatřovali v tomto ustanovení A.L. KREJČÍK, *O zakládací listině*, s. 159-160 a V. HRUBÝ, *Tři studie*, s. 106-107, pro něž byla zároveň potvrzením jejich datování písemnosti do 12. století. G. FRIEDRICH úvahy o imunitní výsadě odmítl, dále se však k problému nevyjadřoval (Ještě o zakládací listině, s. 169). V. VANĚČEK, *Základy právního postavení II*, s. 72, považuje formulaci za nejstarší hospodářskou imunitu u nás, ovšem písemnost klade až do 12. století. Jako osvobození od zemědělských prací to naopak pochopili Z. KRISTEN, *Pamětní záznam*, s. 81 a J. TOMAS, *Počátky města Litoměřic*, s. 24. Naopak R. NOVÝ, *Přemyslovský stát*, s. 124, zůstává u staršího výkladu.

²⁰ Ke *gyneceím* např. F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu I*, s. 180-181; T. PETRÁČEK, *Fenomén darovaných lidí*, s. 139-144.

cesta směrem na Ústí mohla vést po souši a řeku Labe u Ústí překračovat nebo šlo o vodní cestu do Ústí.²¹

Poloha Litoměřic u Labe, důležité dopravní tepně a spojnicí se Saskem, zajišťovala této oblasti dovoz zboží, zejména soli. Obchodu se solí je v litoměřické písemnosti věnována dlouhá a poměrně podrobná pasáž. Jedná se vlastně o nejstarší celní řád v Čechách. Jsou zde přesně vymezena cla podle velikosti lodí a podle toho, zda jsou obchodníci domácí nebo cizinci. U domácích bylo stanoveno z malé loďky 15 denárů, a to jak od nesvobodných tak od svobodných obchodníků, z velké lodi 2 měřice soli, kromě těch, kteří odváděli sůl knížeti. Ti dávali pouze polovinu. Cizinci platili z největší lodi 2 měřice, z prostřední lodi jednu a z malé tolik denárů, kolik obsahovala měřic. Pozornost budí i zmínka o nesvobodných obchodnících, která dokládá, že se na obchodě podíleli lidé různého postavení a různého bohatství. V Litoměřicích se nacházel přístav a určitě i tržiště, kde se prodávalo dovezené zboží a kde obchodníci další zboží nakupovali. Lodní doprava umožnila kapitule přísun soli i peněz a zřejmě i odbyt výrobků, které sama nespotřebovala.²²

Obvňování poslední ze sledovaných kapitul, kapituly na Vyšehradě, bylo mnohem rozsáhlejší než v případě boleslavské či litoměřické kolegiáty, rozeznat však původní darování se rovněž nepodařilo. V dnešní podobě listina zachycuje jednotlivé dary, systematicky řazené v teritoriálních skupinách - Bílinsko, Boleslavsko, Tetínsko, Bozeňsko, Žatecko, žatecké a pražské podhradí. Jen několik míst na Litoměřicku, Slánsku a v okolí Dubé, uvedených hned zkraje výčtu, není do tohoto seznamu podle „krajů“ zařazeno. Znamená to, že k soupisu majetku docházelo postupně a zakládací

²¹ Ivan VÁVRA, *Srbská cesta*, HG 17, 1978, s. 369-432 (s další literaturou).

²² Miroslav VOLF, *Příspěvky k historii obchodních styků*, s. 97-102, 163-177.

listina je teritoriálně seřadila tak, aby měla kapitula potřebný přehled svého zboží.²³

Zakládací listina uvádí téměř 80 lokalit. 12 se nachází na území dnešní Prahy, ostatní byly většinou koncentrované v širokém pražském okolí (Kolínsko-Poděbradsko, Berounsko-Hořovicko, Slánsko-Litoměřicko, ojediněle Žatecko a Blatensko). I když se jednalo o skutečně velký počet míst, z tohoto velkého množství připadlo kapitule pouze pět vesnic celých nebo téměř celých – Žitenice a Týnec na Litoměřicku, Hostín a Vojkovice na Slánsku (z těch však kapitule nepodléhali hosté břevnovského kláštera a *terra sancti Clementis de Opis*) a Jenišovice u Vysokého Mýta. Posledně jmenovaná ves byla zároveň nejvzdálenější državou kapituly.²⁴

V ostatních lokalitách se uvádí pouze příslušné části půdy s lidmi, u některých míst však, stejně jako u celých vsí, není uvedeno žádné obyvatelstvo. V některých mohli žít hosté, jak napovídá název vsi Hostín, kde kromě kapitulních lidí žili též hosté břevnovského kláštera. Jediná přímá zmínka o hostech poplatných vyšehradské kapitule se činí pouze u Kojetic, odkud hosté platili kanovníkům desetinu z výnosu. Kromě nich jsou ze zemědělského obyvatelstva zmiňováni v celé listině pouze dva sedláci (*rustici*) v Dubči, avšak bez udání povinností. V Žitenicích, kde kapitule připadly také vinice a zahrady, lze tušit, v čem práce alespoň části žitenických obyvatel spočívala, i když se přímo o vinařích nehovoří. Vinice i s

²³ CDB I, č. 387, s. 372-390. Rozlišit prvotní donaci se pokusil V. HRUBÝ (Tři studie, s. 154-155), který se domníval, že původním Vratislavovým darem byly pouze celé vesnice, i když i ty mohly být získány směnou, dále lesy a některé z uváděných dávek. Později získaným majetkem byly podle jeho mínění naopak části vsí, kde půda byla měřena na popluží a mansy (*mansas*), s odůvodněním, že v jiných stejně starých listinách jsou darovány vždy jen celé vesnice. Ve vesnicích, u kterých zakládací listina zmiňuje jen část půdy, většinou sídlili specializovaní služebníci. Podle Hrubého závěrů by tak byli vyloučeni všichni řemeslníci a služebníci z původního daru. To by ale neodpovídalo nadání zachycenému v ostatních dvou zakládacích listinách, totiž boleslavské a litoměřické, kde se více či méně konkrétně služebníci objevují.

²⁴ Hmotné nadání kapituly shrnul F. KLOSS, *Das räumliche Bild*, s. 42-57; R. NOVÝ, *Přemyslovský stát*, s. 126-130.

vinařem je v listině uvedena pouze jednou, v Bošicích na Benešovsku, ale vinaři se nacházeli ještě v dalších pěti vesnicích (na Teplicku, Poděbradsku, Slánsku a Lounsku). Z pozemkového majetku dostala vyšehradská kapitula také zahrady v Nuslích s jakýmsi Bohumilem, lesy na čtyřech dnes již neznámých místech a vrch Plešivec u Berouna.

Z lidí spjatých se zemědělskou službou získala kapitula vedle vinařů dále rybáře a pastevce. Rybáři tvořili mezi darovanými lidmi nejčetnější skupinu, pouze lidé obecně označení *ministeriales* je počtem převyšují. Největší část rybářů se nacházela na Tetínsku, kde měla kapitula také tůň. Podobnou práci se zabývali zřejmě i *ministeriales aquarii*, kteří žili ve vesnici s příznačným názvem Voděrady. Pastevecká služba byla zastoupena pasákem vepřů a pasáky krav, kteří snad byli darováni i s příslušnými stády.²⁵

Obsluhu kanovníků zajišťovali dvorští služebníci - kuchaři, pekaři, pivovarníci, číšníci, práči prádla (*pomizi*) a *caldarii*, kteří snad měli na starost topení v lázni. Někteří z nich pocházeli ze vzdálenějších míst, je tedy možné předpokládat, že se ve výkonu služby střídali. Podobně to platí i o zvonících a hlídačích kostela, žijících v širším zázemí Prahy. Počet zvoníků byl dost vysoký, po 2-3 osobách byli rozptýleni na celkem sedmi místech.

Řemeslná služba měla pestré zastoupení. Z kovo zpracujících řemesel vyráběl pro kapitolu kovář, rudu těžili a zpracovávali rudníci a hutníci. Zpracováním dřeva se zabývali dřevaři (*drizeci*), soustružníci, bečváři, koláři, výrobce vozů (*vozidlnik*) či smolaři. Z dalších řemeslníků listina jmenuje ještě ševce, hrnčíře, také výrobce láhví, mís a číší. Dále se uvádí řada služebníků bez určení jejich specializace, *servi* ve Vršovicích a Nuslích, kteří se však mohli zabývat pouze zemědělskou prací, a tzv. *lůza* na

²⁵ K rybářům a pasákům souhrnně T. PETRÁČEK, Fenomén darovaných lidí, s. 149-153.

kouřimském hradě. Ta je jmenována bez půdy, jednalo se zřejmě o závislé lidi, kteří vykonávali nejspíš pomocné práce. Bez půdy jsou uváděni i lidé v žateckém a pražském podhradí (Výtoň a osada V Trávnice pod Petřínem), zde však šlo o specializované řemeslníky. V Trávnice byl zároveň soustředěn největší počet řemeslníků s různou specializací.²⁶

Dále kapitula obdržela řadu poplatků z celých Čech, a to v penězích i naturáliích. Kníže obdaroval kapitulou desetinou z mírového poplatku, podílem z pokut, dopravy a hospodářského výnosu. Kolektivní pokuty za trestný čin pobírala kapitula z Vltavska, Tetínska, Kamenecka a z pražského obvodu, které měl kapitule vydělovat pražský vilik ve výši desátého denáru. Jiné příjmy plynuly kapitule ze cla a mýta na vodních tocích i na cestách. Kapitula měla užitek z říční dopravy na Otavě, Vltavě a Labi, mýto z prachatické cesty, dále z cesty zvané *via Golotilensi*, odkud dostávala každý osmý denár, a v neposlední řadě clo ze zemské brány u Trstenice, které kapitule zajišťovalo pravidelný přísun důležité soli. Kníže nařídil, aby odtud kanovníci dostávali z každého desátého kamene soli dva kameny, ryby a chléb. Další zisky kanovníci pobírali ze Záosečí ve velikosti desátého dílu z úrody a jiných produktů - dávky medu, obilí, kozích kůží, prasat, piva a chmele. Na konci listiny jsou připsány ještě další poplatky v naturáliích, které snad pocházely až z pozdější doby a které se často vázaly k různým svátkům. Největší část tvořily přesně stanovené dávky, placené v obilí, dobytku, medu a výnosu ze zahrad. Mimo to měla kapitula dostávat poplatky, vybírané od

²⁶ Přehled řemeslníků vyšehradské kapituly podává i s lokalizací vsí Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 302-303. Náplň zaměstnání jednotlivých služebníků a řemeslníků včetně sporných názvů objasnili B. KRZEMIENSKA - D. TŘEŠTÍK, *Přemyslovská hradiště*, s. 652-654; TÍŽ, *Hospodářské základy*, s. 149-230.

dvou set lidí pražského biskupa a od sta lidí biskupa olomouckého.²⁷

K základní výbavě kapitul tedy patřily podíly z knížecích příjmů (např. cla, mýta, tržného), dary lidí i půdy. Zatímco informace o přenechávání části různých cel, mýt a dalších poplatků obvykle nezpůsobují výraznější interpretační potíže, byť praktická stránka jejich vybírání a přesouvání do kapituly nám uniká, jisté nejasnosti mohou přinášet záznamy o darovaných osobách, zejména jejich sociální postavení. Mezi darovanými osobami nacházíme jak závislé obyvatelstvo, tak i lidi osobně svobodné. Vedle osob zabývajících se zemědělskou činností, pracovala pro kapitolu řada řemeslníků a služebníků různých specializací. Někteří vykonávali svou práci přímo na kapitulním dvoře (např. kuchaři), jiní kanovníkům dodávali část svých výrobků. Mohli pocházet z čeledě nebo sedět na své půdě a živit se zároveň zemědělskou prací. Specifickou kategorií tvořili hlídači kostela a zvoníci, jejichž služba se vázala speciálně ke kapitulnímu kostelu.

Lidé kapitule darovaní, ať už se jednalo o zemědělce, řemeslníky či služebníky, původně netvořili jedolitou vrstvu kapitulních poddaných. Nejenže se lišily jejich povinnosti vůči kapitule i jejich sociálně-právní postavení, ale podléhali i po svém převedení na kapitolu nadále knížeti a jeho úředníkům v oblasti soudní a správní, měli se podílet se na zemských robotách a platit daně. Teprve imunity, udělované panovníkem ve prospěch některých církevních institucí, osvobozovaly lidi darované kapitulám od jistých povinností vůči knížeti a stíraly tak jejich vazbu k hradeckému centru.²⁸

²⁷ K uvedeným provinciím, které v jižních a jihovýchodních Čechách nahrazovaly hradecké obvody, srov. J. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 46-47 (včetně dosavadních názorů na jejich lokalizaci).

²⁸ V. VANĚČEK, Studie o imunitě, s. 11-30; TÝŽ, Základy právního postavení II, s. 69-87, kde je zaznamenán i výčet kapitulních imunit.

3. Rozpad kapitulního majetku na prebendy (12. století)

Struktura kapitulního majetku, užívaného v nejstarší fázi českých kolegiálních kapitul společně všemi kanovníky, doznala v průběhu 12. a 13. století značné změny. Dosud společný majetek byl zčásti rozparcelován mezi jednotlivé kapituláry, kteří si své díly sami spravovali a užívali jejich výnosy. Pro tyto „svébytné“ díly se vžilo označení *prebenda*. Z právního hlediska byly prebendy nadále součástí majetku kapituly a jakákoli majetková transakce proto vyžadovala souhlas kapituly, resp. přítomných prelátů a kanovníků. Ale v praxi se tyto rozdíly stíraly a majetek prebendy mohl být chápán jako vlastnictví (a nikoli držba) prebendy či prebendovaného kanovníka. Rozpad společného majetku v kapitulách šel ruku v ruce s definitivní přeměnou kanovníků původně společně sídlících u kapitulního kostela v kanovníky světské. Výsledkem celého procesu byl pak fenomén mnohoobročnictví, rozšířený zejména ve 14. století.¹

Postihnout vznik a vývoj majetku jednotlivých kapitulárů není snadná záležitost. Přestože se informace o hmotném vybavení našich kapitul dochovaly v poměrně velkém počtu listin, je pramenná základna značně nevyvážená. Zatímco některé kapitulní příjmy či lokality zachycuje celý soubor listin, jinde jsou záznamy okrajové nebo jen dávají tušit existenci nějakého dalšího, blíže neznámého majetku. Disproporce jsou také mezi objemem písemností jednotlivých kapitul. V počtu dochovaných údajů jednoznačně vede vyšehradská kapitula, která proto bude hlavním vodítkem při

¹ Obecně S. ZACHOROWSKI, *Rozwój i ustrój kapitul polskich*, s. 202.

zkoumání kapitulního majetku a jeho pohybu uvnitř i vně kapitul.²

Jedna z otázek, kterou se v následujících kapitolách pokusíme zodpovědět, je, zda rozdělení původně společného majetku bylo jednorázovou akcí, při níž kapitula rozdělila svůj majetek na podíly jednotlivých kapitulárů nebo šlo o dlouhodobý proces, při němž se z dosavadního společného jmění postupně vyděloval majetek, určený k zaopatření každého kapitulního hodnostáře i kanovníka. Nejasnosti v tomto bodě panují nejen v našem prostředí. Otevřenou ponechávají tuto otázku kupř. polští badatelé, kteří se tématu kapitul věnují již dlouhodobě.³

Prvním krokem směrem k rozpadu společného jmění bývalo lepší zaopatření probošta. Nešlo tehdy ještě o nějaký zvlášť oddělený majetek, jako spíše o větší podíl ze společného „koláče“. Informuje nás o tom již naše nejstarší dochovaná kapitulní „zakládací listina“, podle níž probošt litoměřické kapituly dostával hned od počátku (kol. poloviny 11. století) dvě třetiny ze solného cla, kdežto zbytek kapituly se musel spokojit jen s jednou třetinou.⁴

Nedlouho poté zaznamenala změnu poměrů pražská katedrální kapitula. Zde se koncem 60. let 11. století uskutečnila reforma učeného probošta Marka, která vedla k hlubokým změnám v organizaci biskupského kléru. Marek si vybral 25 duchovních, kterým dal *oděv duchovních a podle řehole stejnou míru jídla a pití*. Právě tato reforma znamenala skutečný vznik pražské katedrální kapituly, při němž se z četného sboru kleriků při biskupském kostele zformoval užší kruh kapitulárů. Jak barvitě

² Rozsah archivu vyšehradské kapituly, uloženého dnes v Národním archivu, přibližuje Denko ČUMLIVSKI, Archiv vyšehradské kapituly, in: Královský Vyšehrad. Sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061-1092), Praha 1992, s. 148-168.

³ S. ZACHOROWSKI, Rozwój i ustrój kapitul polskich, s. 136; Wojciech Góralski, Kapituła katedralna w Płocku, s. 51; M.D. KOWALSKI, Uposażenie krakowskiej kapituły katedralnej w średniowieczu, Kraków 2000, s. 28.

⁴ CDB I, č. 55, s. 53-60.

líčí Kosmas, *dříve to totiž byli neřeholní a jen podle jména kanovníci, nevzdělání, neučení, sloužící na kůru ve světském oděvu a žili jako bezhlavci nebo potvorní kentaurové*. Jenže, jak se brzy ukázalo, vedlo společné stravování k neustálým rozmiškám. Kosmas se sice snaží přenést vinu na služebníky a úředníky, z jejichž nedbalosti prý selhávalo stravování, jako skutečný důvod ale tušíme nespokojenost kanovníků se společným stravováním. Probošt Marek proto záhy přikročil k dalším úpravám. Novou reformou si vyhradil čtvrtinu kapitulních důchodů, zbylé tři čtvrtiny rozdělil tak, *aby každý bratr měl ročně stále třicet měr pšenice a tolikéž měr ovsa a k tomu ještě čtyři denáry každý týden na maso.*⁵

Poněkud překvapuje, že podobné formulace nenajdeme v ostatních dvou zakládacích listinách nejstarších kapitulních fundací - Staré Boleslavi a Vyšehradu, ačkoli se jedná o falza vzniklá v době, v níž se už alespoň zčásti podíly ze společného majetku uplatňovaly. Patrně to souvisí právě s relativně pozdní dobou vzniku obou dokumentů, kdy bylo potřeba zaznamenat jednak nejstarší majetek, jednak majetek nabytý později. Pokud měly obě listiny vyvolat zdání své starobylosti, bylo nejsnazší přiřknout veškerý majetek ve prospěch celé kapitulní korporace.

Nejstarší fází rozpadu společného kapitulního jmění bylo tedy vymezení určitého podílu pro konkrétní osobu z řad kanovnického sboru. Je otázkou, zda zbylý, rovným dílem nadále dělený majetek užívali ostatní členové svorně dohromady stravující se ve společném refektáři nebo zda se inspirovali Markovou reformou v biskupské kapitule a vedli své vlastní domácnosti. Pro druhou možnost hovoří poměry v české církvi tohoto období, kdy ženatí kanovníci nebyli žádnou výjimkou. Předpoklad společného stravování tak odpadá. Přesto je třeba

⁵ Citováno podle překladu Marie Bláhové a Zdeňka Fialy in: KOSMOVA KRONIKA ČESKÁ, Praha 1972, s. 108. Počátky pražské biskupské kapituly přibližuje Z. HLEDÍKOVÁ, Pražská metropolitní kapitula, s. 5-48.

brát na zřetel, že poměry v jednotlivých kapitulách se mohly různit.

Další fázi rozpadu společného majetku představuje vznik *prebend*. Jedná se o přesně stanovené zaopatření určitého kapitulára, obvykle odlišné od zaopatření jeho spolukanovníků. Prebenda byla často tvořena pozemkovým majetkem, výjimkou nebyly ani příjmy z některého kostela či jiné dávky. Jistou obdobou kanovnické prebendy je vymezení zvláštních příjmů pro kapitulní hodnostáře (probošta, děkana, popřípadě scholastika či kustoda).⁶

Hmotné zajištění prebendy vyžadovalo souhlas fundátora kapituly či jeho dědiců, kterému zajisté předcházelo jednání s kanovnickým sborem nebo alespoň s jejich představeným. I přes značné možnosti vlastníků (později patronů) církevních institucí na základě tzv. zakladatelských práv zasahovat do vnitřních poměrů „svých“ ústavů a celkem volně nakládat s jejich majetkem by jinak zřejmě hrozilo vypuknutí nespokojenosti podobně, jak jsme mohli sledovat v Kosmově vyprávění o příčinách rozdělení důchodů v pražské biskupské kapitule.⁷ I když listiny vydané kapitulám panovníkem budí dojem, že všechna ustanovení vychází pouze z jeho rozhodnutí, ve skutečnosti spíš schvalují přání kapituly. Ostatně vzhledem k úzkým vztahům některých vlastníků k jejich kapitulám či některým jejich členům, jako bylo kupříkladu působení kapitulních proboštů v panovnické kanceláři či udělování prebend svým oblíbencům, lze předpokládat, že se vycházelo požadavkům kapituly při rozdělování majetku vstříc. To samozřejmě neznamena, že přístup jednotlivých vlastníků (či

⁶ Základní informace o prebendách uvádí OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ, sv. 18, Praha 1902, s. 586 (heslo Obročí). Majetkovému vybavení prebend je věnována samostatná kapitola této práce.

⁷ K problematice vlastnických kostelů např. F. HRUBÝ, Církevní zřízení (passim), V. NOVOTNÝ, České dějiny I.3, s. 338-355; R. NOVÝ, Přemyslovský stát, s. 69-70; k zakladatelským právům V. VANĚČEK, Základy právního postavení I (passim); srov. též J. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 242-243.

patronů) ke kapitulám byl vždy ideální. Již pro 12. století se objevují zprávy o značně umenšených důchodech vyšehradské kapituly odváděných z knížecí pokladny, ve století následujícím prameny zaznamenávají využívání dispozičního práva panovníka k majetku zeměpanských kapitul. Negativní zásahy do kapitulního majetku mohly mít různé důvody: potřeba peněz, obliba jiného duchovenského ústavu či prostě jen nezájmem o „svou“ kapitolu.⁸

Poněkud jinak probíhalo dělení kapitulního majetku na prebendy v kapitulách založených v předhusitském období, kdy byl již systém prebend zcela obvyklým jevem. Všechny tři dochované zakládací listiny ze 14. století (pro Všech svatých, Karlštejn a Lipnici) již rovnou nařízením fundátora stanoví počet prebend. Určitý posun je také patrný ve způsobu jejich zajištění.⁹ Pro kapituly staršího data je nutno ještě dodat, že i po definitivním rozdělení společného majetku na prebendy nezůstával počet prebend stejný, nýbrž i později vznikaly prebendy nové, fundované různými osobami (světskými i duchovními) přímo jako prebenda se svým nadáním.

Nejstarším dokladem zachycujícím kapitulní prebendy, i když ještě ne v tak vyhraněné podobě jako později, je listina z roku 1130, kterou kníže Soběslav I. zřizuje ve vyšehradské kapitule tři nová kanovnícká místa. Listina zároveň upravuje majetkové vztahy uvnitř kapituly stanovením důchodů probošta a zbytku kapituly a dále uvedením prebend jednotlivých kapitulárů. Nešlo zatím ani tak o prebendu s majetkem striktně

⁸ CDB I, č. 287, s. 251-253, k tomu srov. Z. HLEDÍKOVÁ, Ke kulturním poměrům, s. 132. Důvodem pro zásah do církevního majetku mohla být i zakladatelská činnost vlastníka (patrona), jak dokládá pro 13. století Josef ŽEMLIČKA, „Právo nucené směny“ při zakládání středověkých měst, ČČH 96, 1998, s. 502-531.

⁹ RBM IV, č. 2200, s. 858-859; RBM VI/3, č. 550, s. 306-310; LE VI, č. 4, s. 10-13.

odděleným od majetku jiné prebendy jako spíše o vymezení určitého dílu z původně společného kapitulního jmění.¹⁰

Soběslavova listina nejprve stanoví podíly probošta a zbytku kapituly ze společného majetku. Mezi probošta a ostatní kanovníky byly rozděleny celní výnosy z prachatické cesty (*via Prachaticih*), ovoce a víno pěstované v Žitenicích na Litoměřicku, divocí koně v Ouholicích nedaleko Velvar, sůl dovážená ze Sedmíhradska po trstenické cestě (*sal na Tristenici*) a dřevo zpod Děvína, dnes na území Prahy. Z těchto požitků, které kapitula získala snad již od svého zakladatele, připadla proboštovi celá polovina, o druhou se dělili kanovníci. Výhradně kanovníkům putovaly navíc příjmy z plavby na řece Otavě (*naulum na Otaue*).

Zmíněné kapitulní důchody máme doloženy rovněž v zakládací listině této kapituly. Požitky z prachatické cesty a ze Žitenic patřily vždy k nejdůležitějším kapitulním příjmům, jak dokládá jejich uvedení na čelném místě nejen v kapitulní zakládací listině a listině Soběslava I., ale i v privilegii pro vyšehradské proboštství z roku 1356.¹¹ Zlatá stezka byla výnosnou obchodní cestou, Žitenice s okolím patřily zřejmě již v raném středověku mezi významné vinařské oblasti. Svého vinaře měla v Žitenicích rovněž nedaleká litoměřická kapitula. Zakládací listina definuje Žitenice jako *tota villa cum vineis, cum pomeriis, cuius meta a fonte, qui exiit de monte Lbin, usque ad foralem viam*. Zmínka o tržní cestě dává tušit, že kapitula mohla mít příjmy i odtud. Zakládací listina zmiňuje také přístav (*portus*) na Otavě, a dále i přístaviště na Vltavě a Labi. Vltavský přístav, z něhož kapitula pobírala blíže nespecifikované příjmy, se podle znění

¹⁰ CDB I, č. 111, s. 111-115. Ačkoli pravost této listiny nebyla jednoznačně vyřešena, přikláním se k názoru Z. HLEDÍKOVÉ, že věcný obsah listiny včetně rozdělení majetku na prebendy spadá do doby Soběslava I. (Ke kulturním poměrům, s. 154, pozn. 10, kde jsou podrobně rozepsány názory jednotlivých badatelů).

¹¹ CDB I, č. 387, s. 373; CDB I, č. 111, s. 112-113; RBM VI/3, č. 351, s. 188.

zakládací listiny nacházel v Ouholicích. S přihlédnutím k údajům Soběslavovy listiny o divokých koních v Ouholicích byli tito koně patrně dopravováni po Vltavě. V zakládací listině je také blíže určen podíl kapituly ze soli proclívané v zemské bráně na Trstenici, a to tak, že kapitule připadly každé dva kameny soli z desíti (*de decem lapidibus salis duo lapides*). K výše uvedeným důchodům přibyl kanovníkům ještě nový Soběslavův dar - ovocný sad (*pomerium in suburbio*) ve vyšehradském podhradí, obhospodařovaný dvěma služebníky (*servi*) Janem a Bohumilem. Toto ustanovení se nachází na jiném místě listiny než výčet předchozích kapitulních příjmů a je v tomto dokumentu jediným konkrétním údajem o lidech pracujících pro kapitolu.¹²

Soběslavova listina již další dělení mezi kanovníky neuvádí, a i z pozdějších dokumentů vyplývá, že svou část důchodů užívali kanovníci společně. Jedná se o zvláštní typ kapitulního majetku, tzv. *mensa communis*, z něhož se financovalo např. vybavení kapitulního kostela a jeho provoz nebo z něho bývaly vypláceny podíly kanovníkům trvale sídlícím u kapitulního kostela, tedy jakési stravné. Tomu by odpovídal i charakter rozdělovaného majetku: ovoce, víno a sůl jako doplněk stravy, koně jako dopravní prostředek, dříví na otop či stavbu, celní výnosy ať už v hotových penězích či naturálních k zajištění základních životních potřeb. Termín *mensa communis* se v našem prostředí vyskytuje ovšem až v pozdějším období. Doklady o společném užívání důchodů z Žitenic a prachatické cesty existují i z následujících století a ještě o nich bude řeč. Jejich označení jako *mensa*

¹² Pěstování vína na Litoměřicku si všímá J. TOMAS, Počátky města Litoměřic, s. 22; J. ŽEMLIČKA, Vývoj osídlení dolního Poohří, s. 106. K dovozu „uherské soli“ do Čech srov. J. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 160 a 168.

communis v nich sice nenajdeme, přesto je můžeme beze všech pochyb k tomuto typu kapitulního majetku zařadit.¹³

Soběslav I. dále rozmnožil podíl kapituly na dani z míru (*decima marca de annuo tributo*), když dosavadní počet šestnácti poplatných hradišť rozšířil o tři provincie. Kanovníkům tak k desetině mírového poplatku z Prahy, Vyšehradu, Žatce, Sedlce, Litoměřic, Bíliny, Děčína, (Mladé) Boleslavi, Kamence, Hradce (Králové), Opočna, Chrudimi, Kouřimi, Plzně, Libice, Vrátna přibyly platy stejné velikosti z Rokytenska, Čáslavska a Chýnovska.¹⁴ Podle znění příslušné listiny byli příjemci těchto důchodů bratři (*fratres*). Kdo jimi byl myšlen, je možné odvodit z dalšího textu. Termín *fratres* ve smyslu prostých kanovníků užívá listina při jejich vymezení vůči proboštovi, kupříkladu při rozdělení některých požitků mezi obě strany (*decrevi dimidiam partem fratribus ... dimidiam preposito*) nebo při určování kanovníckých prebend. Navíc je celý text vložen mezi pasáže, které se kanovníků týkají. Členy kapituly ovšem nebyl jen probošt a prostí kanovníci, ale i další hodnostáři - děkan a kustod. Tito kapitulní hodnostáři byli již tehdy zaopatřeni zvláštním beneficiem, ale vždy, a to i v době předhusitské, byli považováni s ostatními kanovníky za „řádné“ členy kapituly oproti mimořádného postavení probošta. Proto i oni byli ve vztahu k proboštu počítáni k ostatním kanovníkům a společně s nimi chápáni jako *fratres*.

O bratřích jako příjemcích podílu z mírové daně hovoří též listina Soběslava II. z roku 1178, která stvrzuje kapitule Svatomartinský újezd na území dnešní Prahy a další důchody, jež mají nahradit tehdy již značně ztenčený příjem z mírové

¹³ CDB V/2, č. 835, s. 538-540; CDB IV/1, č. 268, s. 460-461; RBM II, č. 1356, s. 585-586. Základní informace o kapitulním majetku typu *mensa communis* viz S. ZACHOROWSKI, Rozwój i ustrój kapituł polskich, s. 202-204; W. GÓRALSKI, Kapituła katedralna w Płocku, s. 173-175.

¹⁴ K charakteristice těchto lokalit srov. J. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 178-180.

daně. Zatímco příjem každého kanovníka činil prý v době Soběslava I. 1520 denárů, za vlády jeho syna Soběslava II. poklesl na pouhých 100 denárů. Tento pokles vysvětluje Z. Hledíková obecnými poměry doby, kdy výnos tributu klesal zcela nezávisle na proboštu nebo knížeti. Jako příčinu velké donace Soběslava II. listina udává panovníkovu snahu zlepšit prebendu bratří (*ad meliorandam prebendam fratrum*), zajisté právě v souvislosti se značným poklesem příjmů kapituly v posledních letech. Že i zde je bratry míněn kanovnický sbor v protikladu k proboštovi napovídá další pasáž této listiny, v níž Soběslav II. uvádí, že napravil, respektive vrátil bratřím požitky odňaté kapitule v posledních letech. Mezi nimi též polovinu vína ze Žitenic zadržovanou proboštem. Jak je vidět, nejen knížata, ale i probošti využívali příležitost k usurpaci kanovnického majetku ve svůj prospěch.¹⁵

Dokument Soběslava I. rozmnožující kapitulní sbor upřesňuje i určité povinnosti probošta ve prospěch ostatních kapitulárů, kterými byl zatížen zřejmě už od vzniku kapituly (*ab antiquis institutum est*). Jednalo se o povinnost vyplácet kanovníkům každý rok jisté naturálie, charakterizované jako *LII servicia ex debito*. Dokument ustanovení dále rozvádí tak, že v létě má probošt dávat kanovníkům jalovici, 12 kuřat a 6 prasat, v zimě pak místo krávy dvě prasata. Ke každé „službě“ kanovníkům náleží ještě láhev medoviny či piva (*lagenam medonis continentem X et VII iusticias aliamque cervisie eiusdem quantitatis in uno quoque servicio expendat*). Výklad poněkud nejasně formulované pasáže usnadňuje existence listiny z poloviny 13. století, týkající se sporných záležitostí v kapitule. Z nich se dozvídáme, že probošt byl povinen vystrojit kanovníkům 52 obědů (*refectio*) za rok. To jsou tedy ta *servicia* a jak je patrné, jejich počet se za celá léta nezměnil. Vzhledem k tomu, že rok má 52 týdnů, je celkem

¹⁵ CDB I, č. 287, s. 251-253. Z. HLEDÍKOVÁ, Ke kulturním poměrům, s. 132 a pozn. 14.

snadné odvodit, že přiděl jídla pro kanovníky se vydával jednou týdně.¹⁶

Z listiny není zcela jasné, odkud maso a pití určené na obědy kanovníků pocházely. Toto ustanovení pouze navazuje na jinou pasáž listiny, týkající se obdarování kapituly statky v Senetíně. I když návaznost obou pasáží by mohla naznačovat, že obě ustanovení spolu souvisí, skutečnost asi bude jiná. Senetín kapitula získala jako aniversárium za spásu duše Soběslavovy matky (†1126) a jeho dvou bratrů Boleslava (†1091) a Břetislava (†1099), přičemž zbožné modlitby kanovníků za tyto Soběslavovy příbuzné byly vyváženy požitky ze Senetína a jeho bohatého příslušenství, včetně mlýnů, rybníků a lovišť (*Senacsin ... cum tribus aratris et et omnibus appendiciis, scilicet hospitibus, edificiiis, terris cultis et incultis, viis et inviis, pratis, pascuis, silvis aridis et virentibus, venacionibus, molendinis, piscacionibus*).¹⁷ Darem podobného charakteru byli vybaveni též kanovníci staroboleslavské kapituly, kterým připadly ve výroční den úmrtí zakladatelovy matky kněžny Boženy jakési požitky (zvané *refectio*).¹⁸ Analogicky bychom mohli usuzovat na spojení Senetína určeného na aniversária s nárokem kanovníků na 52 obědů. To ale zpochybňuje údaj o *serviciích*, které prý existovali *ab antiquis*. Soběslavova matka Svatava však zemřela teprve v roce 1126, tedy nedlouho před sepsáním citované listiny, takže by se v této souvislosti stěží dal použít obrat „od starodávna“. V případě Senetína a kanovnických obědů se tedy musí jednat o dvě samostatná ustanovení, přičemž původ dobytka určeného na obědy tu není objasněn. Podobně to platí i o další povinnosti probošta vyplácet v době čtyřicetidenního půstu kanovníkům

¹⁶ CDB IV/1, č. 263, s. 447.

¹⁷ K rodinným poměrům knížete Soběslava I. srov. J. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 121-140.

¹⁸ CDB I, č. 382, s. 361.

každý týden peníze na postní jídlo (*Quadragesimali tempore una quaque ebdomada LXXX nummos pro piscibus...*).

Kanovnické obědy tedy pocházely z jiného zdroje. Jako vhodná možnost přichází v úvahu majetek ve společném držení kapituly, *mensa communis*, který, jak víme z pozdější doby, sloužil mimo jiné k vyplácení stravného kanovníkům. K ověření tohoto předpokladu může pomoci náhled do poměrů jiných kapitul, protože rozdělení kapitulního majetku na společnou část na jedné straně a prebendy na straně druhé se odehrálo dříve či později ve všech kapitulách (kolegiálních i katedrálních).

Některé podobné rysy majetkové skladby jako námi sledovaná vyšehradská kapitula vykazuje katedrální kapitula v Krakově. Součástí společně užívaného majetku, v roce 1220 označeného *massa communis*, byly odlehlé Chropy, darované kapitule někdy na konci 11. století, případně počátkem století následujícího kněžnou Juditou, manželkou vládnoucího knížete Vladislava Heřmana. Vzhledem k tomu, že obě manželky Vladislava Heřmana se jmenovaly stejně, nepodařilo se jednoznačně prokázat, zda dárkyní Chrop byla Vladislavova první žena Judita Česká, dcera českého knížete a později prvního krále Vratislava I. (a také zakladatele vyšehradské kapituly) nebo až druhá manželka Judita Sálská. Patrně se už tehdy nejednalo o zanedbatelnou lokalitu, neboť později na Chropy navázaly rozsáhlé pabianické statky. Jejich vzdálenost od mateřské kapituly byla značná, cca 200 km. Z papežského dokumentu z roku 1220 ohledně sporu mezi krakovskými kanovníky a jejich proboštem vyplývá, že chropské statky bývaly užívány celou kapitulou, přičemž probošt držel pevně stanovenou část a zbytek se dělil mezi ostatní kapituláry. V praxi to vypadalo tak, že proboštovi plynul celý výnos, ze kterého kanovníkům vyplácel pevnou finanční částku. Časem ovšem docházelo

k snižování vyplácené sumy, což kanovníci nenechali bez odezvy.¹⁹

Prakticky tytéž problémy řešil kanovnícký sbor na Vyšehradě. I zde zaznívaly stížnosti kanovníků na proboštovy praktiky a jeho uzurpaci kanovnícké části Žitenic, které pak musel Soběslav II. řešit písemným stvrzením původního stavu. A je tedy nanejvýš pravděpodobné, že i vyšehradský probošt měl v rukou správu společného kapitulního majetku, který se navíc rozkládal převážně v oblastech značně vzdálených od Vyšehradu. Za správu společného majetku byl pak zvýhodněn právem pobírat z něho část důchodů, a to v míře mnohem větší než ostatní kanovníci. Pokud tedy veškeré výnosy ze společných statků shromažďoval probošt, musel kanovníkům vyplácet jim určené podíly. Tomu by odpovídaly týdenní dodávky jídla (*servicia*) či vyplacení peněz na postní jídlo.

Ještě jednou se zastavme u poznámky listiny Soběslava I. o starodávné povinnosti vyšehradského probošta vyplácet kanovníkům určitý počet *servicií* ročně. Pokud údaje Soběslavovy listiny skutečně spadají někdy k roku 1130, muselo k podělování kanovníků potravinami jedenkrát týdně docházet již v počátcích existence kapituly, aby mohl být obrat o starodávném ustanovení této povinnosti vůbec použit. Potvrdil by se tak předpoklad, že se kanovníci ani v období ještě nerozděleného kapitulního majetku společně nestravovali, ale vedli své vlastní domácnosti. S ohledem na podobný stav v pražské katedrální kapitule můžeme tento předpoklad rozšířit i na ostatní české kapituly staršího období. Místo kanovnícké zásady *vitae communis* se v našem prostředí uplatňovala spíše jen myšlenka *bonae communis*, a ani ta ne nadlouho.

Zatímco majetek vyšehradského probošta je v listině Soběslava I. zmiňován pouze v souvislosti s oddělením určité části ve prospěch kanovníků a nevíme, zda jeho skutečná výše

¹⁹ M.D. KOWALSKI, Uposażenie krakowskiej kapituly, s. 46-54.

nebyla větší, podrobněji jsme informováni o důchodech druhého vyšehradského hodnostáře - děkana. K děkanství příslušely jakési pozemky ve Vršovicích (dnes na území Prahy) a Vrbčanech (nedaleko Kouřimi?). Jiná část Vršovic a půda v Nuslích byla součástí majetku kaple Maří Magdalény, která byla rovněž darována vyšehradské kapitule. K vylepšení svých příjmů a s ohledem na vedoucí postavení ve vztahu k ostatním kanovníkům měl děkan držet ještě jednu prebendu. Díky tomu mohl zajisté využívat též větší podíly ze společného majetku. Třetí z vyšehradských prelátů - kustod - obdržel popluží ve Kbelích se šesti býky a obilím. Ze svých příjmů měl ale ostatním kanovníkům vyplácet ročně *servicium*.

Také lokality v držení prostých kanovníků se zde vyjmenovávají: Hostín, Bezno, Vinoř, Bášť, Jenišovice, Chvaly, Hovorčovice, Dubeč a Vrutice. O těchto devět vsí se dělilo celkem 15 kanovníků, přičemž na jednu lokalitu připadli 1-3 kanovníci. Jednalo se o různě rozptýlené lokality převážně severním směrem od Prahy, řada z nich se nachází v majetku kapituly i později. S přihlédnutím k zakládací listině kapituly, kde jsou některé z jmenovaných vsí uvedeny, se dá předpokládat, že ne všechny řečené vsi náležely kapitule celé. Kanovníkům bylo navíc přiřčeno na obnovu uhynulého dobytka ročně 8 hřiven denárů, které jim vyplácel pražský vilik. I toto ustanovení, i když bez stanovení konkrétní peněžní částky, zná zakládací listina. Srovnání zakládací listiny a listiny Soběslavovy ale ukazuje, že z různých poplatků z několika provincií (např. Budyšínsko, Tetínsko) uváděných v zakládací listině zůstal kapitule v Soběslavově době vedle výše zmíněných poplatků už je příjem z provincie Kamenec.²⁰

²⁰ CDB I, č. 387, s. 374-388.

V souhrnu vypadalo rozdělení majetku vyšehradské kapituly podle listiny Soběslava I. následovně:

společný majetek

clo z Prachatic
ovoce a víno ze Žitenic
divocí koně z Ouholic
sůl z Trstenic
dřevo zpod Děvína

děkan

Vršovice - 2 poluží
Vrbčany

kustod

Kbely - 2 poluží

majetek kanovníků

poplatky z přístavu na Otavě
desátek z tributu
sad v podhradí se dvěma
služebníky
8 hřiven denárů

prebendy kanovníků

Hostín
Bezno
Vinoř
Bášť
Jenišovice
Chvaly
Hovorčovice
Dubeč
Vrutice

další majetek

kaple Maří Magdaleny s půdou
ve Vršovicích a Nuslích
desátek z prodeje v Kamenci

aniversarium

Senetín

I po rozdělení majetku na prebendy vystupuje kapitula navenek společně, a to i v majetkových záležitostech. Tak v roce 1185 zlistiňují vyšehradští kanovníci svůj souhlas ke směně jakýchsi pozemků v Záběhlicích (dnes na území Prahy) mezi Markantem a kapitulními zvoníky Krasoněm a Křižanem, která byla uzavřena v kapitulním shromáždění koncem předchozího roku. Markant na znamení vděku za uskutečněnou transakci věnoval kapitulnímu kostelu dva pozlacené svícny a hřivnu stříbra a kanovníkům přislíbil navěky desátek ze své záběhlické vinice. Dokument je zároveň první skutečnou listinou, vydanou samotnou kapitulou, a svědčí o snaze kapituly vydávat písemnosti ohledně svého majetku.²¹

Také imunita, udělená kapitule o dva roky později knížetem Bedřichem a stvrzená dlouhou řadou svědků, je adresována celé kapitule. Je zde ale patrný jistý posun v terminologii. Zatímco zakládací listiny nejstarších kapitul stvrzují donace kapitule v poněkud neosobním znění (dar je určen instituci), nyní jsou příjemci Bedřichovy listiny probošt a kanovníci (*fratres et prepositus*). Listina stvrdila kapitule berní imunitu (*venditio seu collecta generalis, si quando fuerit super homines ecclesie, fratribus et preposito sit*) a některé soudní pravomoci, zvané svod, nárok a hlava (*swod, narok et quod vulgo glaua dicitur, super omnes homines*), které kapitula získala nad svými lidmi v oblasti trestné činnosti. Pokud by se někdo z kapitulních poddaných ale dopustil vraždy, byl by souzen před knížecím soudem, jeho majetek by však propadl kapitule. Bedřichova listina je prvním dokladem rozšíření dosud pouze hospodářských imunit do oblasti soudní. Vyšehradská kapitula se tak stala asi jednou z prvních vrchností s vlastním soudnictvím. Mladší listiny pak považují soudní pravomoc vyšehradské kapituly nad svými poddanými za

²¹ CDB I, č. 308, s. 278-279. Dnešnímu znění kapitulní listiny původně předcházela jiná, nedochovaná listina, která byla zpečetěna pečeti vyšehradské kapituly. Listiny si všímá Z. HLEDÍKOVÁ, Ke kulturním poměrům, s. 134-136. Popluží v Záběhlicích se dvěma zvoníky uvádí také vyšehradská zakládací listina (CDB I, č. 387, s. 380-381).

všeobecně platnou, i když si ji nechávají i později stvrzovat panovníkem.²²

²² CDB I, č. 317, s. 288-290. Údaje Bedřichovy imunitní listiny doplňuje její falzum vzniklé během 13. století (CDB I, č. 406, s. 438-440). Výklad termínů nárok, svod, hlava a výskyt jednotlivých dokladů v pramenech shrnul V. VANĚČEK, Studie o imunitě, s. 30-39 a 56. K soudní pravomoci vyšehradské kapituly srov. též listinu z roku 1277 (CDB V/2, č. 850, s. 565-567).

4. Proboštství

Majetek probošta, který byl ve většině českých kapitul nejvyšším hodnostářem, tvořil po rozpadu společného kapitulního majetku téměř samostatnou hospodářskou jednotku. Čím více kapitulní proboštové působili v panovnických či diecézních službách a v kapitulním kostele příliš času netrávili, tím víc se jejich vztah s domovskou kapitulou uvolňoval. Z mnoha kapitul čas od času zazníval nářek kanovníků nad nedodržováním proboštových povinností a jeho snahami přisvojit si neoprávněně některé kapitulní statky. Někdy to působí dojmem, jako by jediným zájmem probošta byly jen materiální užitky proboštství. Tento někdy oprávněný, někdy však zjednodušující pohled zčásti vyplývá z charakteru dochovaných listin, které zaznamenávají právě sporné záležitosti a majetkové transakce.

Nejstarší fází v hmotném zajištění probošta bylo vyčlenění výrazně větších užitků ze společného jmění. Jakou cestou se ubíraly jeho další osudy ukazují až listiny z 13. století. Teprve tehdy se dozvídáme i některé informace o zcela samostatném majetku proboštství (*bonae prepositurae*), odděleném od ostatního kapitulního jmění. Jeho zvláštní postavení naznačuje i soupis papežských desátků, kde je majetek kapitulních proboštů uveden vždy na prvním místě výčtu příslušného kapitulního majetku včetně velikosti papežského desátku, ale na rozdíl od ostatních prebend bez upřesnění majetkové skladby.¹

V této kapitole si budeme všimnout podrobněji proboštského majetku českých kolegiálních kapitul. Zajímá nás bude jen skutečný majetek proboštství; důchody plynoucí z pronájmu

¹ Kupř. k roku 1367: „*Venerabilis vir dominus Purchardus praepositus Wyssegradensis solvit de praepositura sua 40 sxg.*“; „*dominus ... praepositus [Boleslaviensis] de praepositura et de bonis praepositurae, qae obtinet in Bohemia, solvit 3 sxg.*“ (RDP, passim).

některých částí společného kapitulního majetku ponecháme prozatím stranou. S ohledem na dochované prameny se budeme zabývat nejprve poměry ve vyšehradské kapitule, pak budou následovat obě další kapituly (Stará Boleslav, Litoměřice), jejichž písemnosti jsou méně výmluvné.

Rozložení kapitulního majetku mezi jednotlivými vyšehradskými kapituláry můžeme lépe postihnout teprve od druhé čtvrtiny 13. století. Co se týče proboštových důchodů, nejstarší záznamy se vztahují k již zmiňovaným požitkům z Prachatic a Žitenic, kde zůstalo v platnosti jejich původní rozdělení mezi probošta a zbytek kapituly. Nejstarší doklady o samostatné hospodářské aktivitě vyšehradského probošta v těchto oblastech se váží k přelomu 20. a 30. let 13. století.

Vůbec nejstarším dokumentem, zachycujícím zcela samostatný proboštův majetek, je tzv. zdenická listina z 15. srpna 1229, kterou děkan, kustod a celá vyšehradská kapitula svěřují na žádost vyšehradského probošta Arnolda statky ve Zdenicích poblíž jihočeských Prachatic Jindřichu Sasovi. Podle ustanovení kapituly měl Jindřich po pět let držet zdenické statky bezplatně a po uplynutí této lhůty odvádět kapitule každoročně 1½ hřivny. Uvedené statky připadly Jindřichovi dědičně, přičemž on i jeho potomci zaujali lenní poměr ke kapitule (*homagium recipientes*) na základě „lenního práva“ (*ius feodalis*). V případě nesplnění stanovených podmínek měly být zdenické statky vráceny zpět kapitule. Kapitula zároveň dohodla s Jindřichem další kolonizační podnik, když rozhodla, že Jindřich má na zdenických statcích vysadit dvě nové vesnice. Úsilí a investice osadníků vynaložené na realizaci sjednaného podniku kapitula kompenzovala deseti léty „svobody“. Poté měli obyvatelé nových vsí odvádět kapitule po solidu pasovských denárů ročního poplatku. Toto ustanovení bývá považováno za jeden z nejstarších dokladů uplatnění německého práva u nás, přestože samotný termín „německé právo“

zde nenajdeme. Místo toho se uvádí „lenní právo“ na jehož základě Jindřich přijímá *homagium*.²

Z listiny není úplně zřejmé, kdo byl majitelem zdenických statků, zda probošt či kapitula. Smlouva s Jindřichem Sasem byla sice uzavřena na základě žádosti probošta Arnolda, zahájení celého kolonizačního díla ale záviselo na souhlasu celé kapituly, kterou zde zastupoval děkan a kustod. Ve prospěch kapituly hovoří také pasáž listiny o platbách ze zdenického zboží, kde se jako příjemce ročních poplatků od osadníků uvádí kapitula, nikoli probošt (*singulis annis ecclesie nostre marcam et dimidiam persolvat in perpetuum ad usus fratrum in eadem deo famulancium*). Z mladších dokumentů sice vyplývá, že Zdenice byly užívány vyšehradským proboštem, soupis proboštského majetku z poloviny 14. století ale tuto lokalitu pomíjí. Přesto smlouva kapituly s Jindřichem Sasem obsahuje údaj i o nesporně proboštském majetku. Požadavek ročního platu ve výši jednoho solidu pasovských denárů z vysazených vesnic se inspiroval stejnou povinností proboštových lidí v Prachaticích (*possesores ... solidum Patauiensis monete ecclesie nostre per singulos annos persolveret eo iure, quo et homines domini nostri prepositi in Pragadicz*).³

² CDB II, č. 329, s. 335-336. Z údaje o pasovské měně usuzuje na vysazení dvou nových vsí prostřednictvím Němců J.V.ŠIMÁK *Pronikání Němců do Čech kolonizací ve 13. a 14. století*, Praha 1938, s. 546, podle něhož ale samotné Zdenice nebyly založeny emfyteuticky. Odlišnost emfyteutického práva od práva lenního, kde lenní vztah platil pouze pro lokátora, předpokládal F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II. Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. stol. do roku 1419*, Praha 1957, s. 94. K pojmu *homagium* Jaroslav ČECHURA, *Člověčenství*, PHS 33, 1993, s. 33-52, který *homagium* charakterizuje jako vztah dvou subjektů, v němž jde o věcně právní vztah vyplývající z držby a využívání půdy, jehož následkem byla úroční povinnost a další závazky. Za možný doklad užití německého práva u nás považuje zdenickou listinu Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198-1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 220.

³ V roce 1339 vrací bývalý vyšehradský probošt, nyní olomoucký biskup Jan Volek Zdenice kapitule (RBM IV, č. 750, s. 292; srov. též RBM IV, č. 774, s. 306. Soupis proboštského majetku k roku 1356 viz RBM VI/3, č. 351, s. 188-189.

Osada Staré Prachaticice se rozkládala při obchodní cestě z Pasova do Čech, zvané později Zlatá stezka, po níž se k nám dovážela sůl, řemeslné výrobky, obilí a maso. Osada fungovala jako sídlo celnice na pokraji pomezního lesa, kde bylo po vstupu na naše území proclíváno dovezené zboží. V důsledku soustředění potravin a výrobků kvůli proclení a vlivem rozvíjející se směny se z prachatické celnice časem vyvinula tržní osada. Nemalé příjmy ze cla uvaleného na dovážené zboží proudily vyšehradské kapitule, kde se o ně dělili rovným dílem probošt a ostatní kanovníci. Bližší údaje o způsobu vybírání cla pro Vyšehrad nejsou k dispozici, zmínka o proboštových lidech v (Starých) Prachaticích navozuje domněnku o vybírání celého cla proboštem, respektive jeho lidmi, po němž teprve následovalo další dělení prachatických důchodů v kapitule.⁴

Nejasnost ohledně příslušnosti některých vyšehradských majetků na Prachaticku, o nichž není zcela jasné, zda patřily proboštu nebo kapitule (jak vyplynulo ze zdenické listiny), patrně souvisí s postupným rozšiřováním vyšehradských statků na pustém nebo jen řídce osídleném terénu pomezního hvozdu, kde kompetence k novým osadám nebyly ještě vyjasněny. Vzhledem k četným sporům o společně sdílený majetek je víc než pravděpodobné, že si na něj činily nárok obě strany, tedy probošt i zbytek kapituly. V literatuře již bylo poukázáno na to, že nikdy neexistovalo přesné vymezení prachatického zboží darovaného kapitule, což při aktivnější kolonizační činnosti zejména ve 14. století vedlo ke střetům s majiteli sousedních statků. Stejně tak muselo být obtížné stanovit v nově kolonizovaných oblastech spravedlivé rozdělení mezi probošta a

⁴ Trhovou ves ve Starých Prachaticích předpokládal v 13. století J.V. ŠIMÁK, *Pronikání Němců do Čech*, s. 546. Vzájemnou souvislost tzv. Zlaté stezky a Prachatic zdůraznil Václav STARÝ, *Počátky města Prachatic*, JSH 47, 1978, s. 1-12. Vývoj názvu obchodní cesty z Bavor do Čech od označení prachatická cesta ve 12. století až po vznik názvu Zlatá stezka v 16. století podrobně zaznamenal Paul PRAXL, *Zur Namensgeschichte des Goldenen Steiges*, ZS 1, 1994, s. 27-35. Průběh Zlaté stezky včetně pozdějších větví zachycuje mapa v příspěvku Františka KUBŮ - Petra ZAVŘELA, *Terénní průzkum české části Zlaté stezky*, ZS 1, 1994, s. 55.

kanovníky. S jistotou můžeme mezi nesporný majetek proboštství zařadit Prachatice, ve 20. letech 13. století převedené na zákup, a v jejich okolí poblíž Zlaté stezky či na ní Těšovice, Výrov a Fefry (Lbínské Sedlo), doložené v polovině 14. století.⁵

Také Žitnice s okolím v severních Čechách, jehož důchody se dělily mezi probošta a kanovníky, nezůstalo stranou proboštova zájmu. Na sklonku roku 1234 pronajímá již zmiňovaný vyšehradský probošt Arnold dědickým právem (*iure hereditario*) jeden lán (*mansum unum*) mezi Litoměřicemi a Žitenicemi litoměřickému měšťanu Jindřichovi původem Němci za roční úrok tří věrdunků stříbra. I zde se patrně jednalo o náběh k německému právu. Pronajímáný lán byl součástí proboštského majetku (*ad preposituram Wissegradensem pertinentibus*), transakce se uskutečnila se souhlasem vyšehradských kanovníků, z nichž děkan Petr a kanovník Kosmas měli stvrdit listinu též svými pečetěmi.⁶

Pronájmy na žitenickém zboží se uplatňovaly i později. V 60. letech 13. století se zde setkáváme s jistým litoměřickým měšťanem Sigfriedem Míšeňským, který se dostal do sporu s vyšehradským proboštem Petrem o jakási pole přináležející k žitenickému kapitulnímu dvoru (*quibusdam agris ad curiam nostram in Sitenitz pertinentibus*). Sigfried tvrdil, že koupil zmíněná pole za 20 marek stříbra litoměřické váhy a

⁵ RBM III, č. 939, s. 365; RBM VI/3, č. 351, s. 188. Ke kolonizaci v tomto prostoru viz J.V. ŠIMÁK, Pronikání Němců do Čech, s. 546-553. Vyšehradské statky na Prachaticku v souvislosti se sporem o hraniční vesnice mezi kapitulou a klášterem Zlatá koruna ve druhé polovině 14. století popsal Pavel BOHÁČ, Územní rozsah majetku vyšehradského proboštství na Prachaticku v 13. - 14. století, HG 21, 1983, s. 337-365. Spor, který se řešil až před kurií v Římě, se naposledy dotkla Kateřina CHARVÁTOVÁ, Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420 II, Kláštery založené ve 13. a 14. století, Praha 2002, s.90-92. Vývoj středověkého osídlení v okolí Prachatic shrnul František KUBŮ - Pavel ZAVŘEL, Prachatický systém Zlaté stezky, ZS 2, 1995, s. 74-98.

⁶ CDB III.3, č. 281, s. 398-399. Ztotožnění dědického práva s německým právem během 13. století předpokládal F. GRAUS, Dějiny venkovského lidu II, s. 126. Za náběh k německému právu označil smlouvu s Jindřichem Němcem J. ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských, s. 222.

vzdělal je mnohými náklady a prací. Kapitula Sigfriedovo tvrzení odmítla a požadovala navrácení polí. Rozpory mezi Sigfriedem a kapitulou museli nakonec řešit stanovení rozhodčí, kteří přiznali kapitule právo vykoupit do určitého termínu pole zpět za stejnou sumu, kterou dříve Sigfried zaplatil. Jestliže by kapitula termín nedodržela, měla pole zůstat Sigfriedovi. Tehdejší vyšehradský probošt Petr stvrdil dohodu listinou vydanou 12. června 1267 v litoměřickém minoritském konventu za přítomnosti některých členů své kapituly, církevních hodnostářů jiných kapitul či litoměřických měšťanů. Ze znění listiny není úplně jasné, zda pole náleželo k majetku proboštství, anebo patřilo celé kapitule, a probošt zde kapitolu pouze zastupoval.⁷

Dvůr připomínaný v Žitnicích může být klasifikován jako poplužní dvůr. Je třeba ho odlišit od starého typu dvorového hospodářství, kdy dvory sloužily jako shromaždiště zemědělských produktů ze širokého okolí. V případě Žitenic se jednalo zejména o shromažďování vína a ovoce, na které se klade důraz v nejstarších kapitulních listinách. Tyto dvory přestávají plnit svou základní funkci během 13. století, kdy u nás dochází k masovému přechodu na peněžní formu renty. Není vyloučeno, že starý typ dvora, udržující se na starším sídelním území, mohl přejít v novou formu vrchnostenského hospodaření - poplužní dvůr, který se začíná více prosazovat ve 14. století. Poplužní dvory spočívaly na hospodaření vrchnosti ve vlastní režii prostřednictvím robotní práce poddaných, případně námezdní práce. Souvislost s poplužním dvorem evokuje též charakteristika Žitenic v dokumentu z poloviny 14. století, v němž jsou Žitnice na rozdíl od jiných jmenovaných lokalit uvedeny s poplužími a vinicemi (*cum*

⁷ CDB V/2, č. 511, s. 56-58. Vydavatelem listiny byl sice probošt, v textu se ale používá plurálu, který se může vztahovat jak k proboštu tak k celé kapitule (*agris ad curiam nostram in Sitenitz pertinentibus; nos ... Sifrido ...persolvemus*). Friedricha Mišeňského považuje za pravděpodobného dědice Jindřicha Němce, dřívějšího nájemce proboštských polí u Žitenic, J. ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských, s. 222.

araturis, vineis), i když bez výslovného pojmenování „dvůr“. Jeho pokračovatelem je později proboštský velkostatek Žitenice, doložený v novověku.⁸

Již několikrát bylo zdůrazněno, že kapitulní zboží v Žitenicích a na Prachaticku bylo rozděleno mezi probošta a kapitolu. Ovšem již záhy se ukázalo, že toto dělení není bez problémů. Žitenické víno určené kanovníkům a usurpované proboštem, na které poukazuje už Soběslavova listina, nebylo rozhodně ojedinělým přestupkem probošta, který by snad mohl pramenit z ještě nedostatečně rozděleného majetku raného období vyšehradské kapituly. Právě naopak, důchody z Prachatic a Žitenic se staly jablkem svárů uvnitř kapituly, podobně jako později některé další statky společného kapitulního jmění. Na jedné straně je zřejmá snaha probošta přivlastnit si neoprávněně část důchodů, na kterých sám participoval, na druhé straně mu právě rozdělení některých požitků mezi proboštství a kapitolu umožnilo tyto požitky zadržovat. Jak v praxi probíhalo vybírání společných důchodů, listiny neobjasňují, je ale zřejmé, že hlavní slovo tu měl probošt, jinak by k nějakému zadržování vůbec nemohlo dojít.

Neshody mezi proboštem a ostatními kapituláry se rozrůstaly o další sporné záležitosti a vyvrcholily v 60. letech 13. století, kdy zřejmě na základě stížnosti kapituly v čele s děkanem měli zdejší napjaté vztahy zklidnit králem stanovení rozhodčí. Jádrem sporu byly nejen užitky z prachatické cesty a ze Žitenic, ale i otázka dozoru nad zvoníky a strážci kostela, kolace prebend či světské jurisdikce. K prošetření poměrů v kapitule a vynesení rozsudku

⁸ RBM VI/3, č. 351, s. 188. Jako jeden ze tří typů feudálního statku v předhusitském období (i když ne ve smyslu dvora, ale celého velkostatku) uvádí „panský statek“ založený na robotě či námezdní práci F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu II*, s. 66-67. Žitenický dvůr považuje za poplužní dvůr J. ŽEMLIČKA, *Vývoj osídlení dolního Poohří*, s. 131, který uvádí také další dvory v okolí. K charakteristice obou typů dvorů a jejich možné kontinuitě srov. Josef ŽEMLIČKA, *Osídlení Zbraslavska od 10. do počátku 15. století*, PA 65, 1974, s. 452. Žitenický velkostatek v novověku zmiňuje D. ČUMLIVSKI, *Archiv vyšehradské kapituly*, s. 161.

byli pověřeni opati břevnovského a strahovského konventu, kteří po vyslechnutí obou stran a přečtení všech listin týkajících se sporných záležitostí vynesli konečné rozhodnutí.⁹

S odkazem na Soběslavovu listinu z roku 1130 zdůraznili, že výnosy z prachatické cesty i ze Žitenic se mají rovným dílem rozdělit mezi probošta a zbytek kapituly. V otázce podřízenosti zvoníků a strážců kostela pak na základě téže listiny i dalších písemností vydaných pražským biskupem Janem III. z Dražic a králem Přemyslem Otakarem II. ustanovili, aby tito služebníci podléhali pouze kustodovi a nikomu jinému. V neprospěch probošta vyznělo také rozhodnutí ohledně vsi Zahrádka v povodí Želivky, jejíž výnosy měly sloužit výhradně na obnovu výzdoby kostela (*pro reformacione ornatus ecclesie*). Zahrádka patřila k tzv. obediencím, tedy k majetku užívanému kapitulou společně a určenému obvykle na zajištění běžného provozu kostela, rekonstrukci či přiděly jídla pro kanovníky přítomné v kapitule. I když neznáme pozadí sporu o Zahrádku, můžeme se domnívat, že se i zde projevila snaha probošta o její ovládnutí. Proboštovi bylo naopak potvrzeno právo kolace uprázdněných prebend (*collatio prebendarum et obedienciarum*), které mu zaručovala listina papeže Inocence IV., a jeho jurisdikce v světských záležitostech (*iurisdictio temporalis*). Oba opati ještě upřesnili způsob obsazování uprázdněných prebend, a to tak, že pokud se nepřítomný probošt během dvou dní nedostaví do kapituly nebo neurčí pro tento úkol svého

⁹ Břevnovský opat Martin a strahovský opat Sigfried byli jako rozhodčí sporu ustanoveni v roce 1267 (CDB V/2, č. 503, s. 48-49). Vlastní rozhodnutí sporných záležitostí zaznamenává listina o deset let mladší, tedy z roku 1277 (CDB V/2, č. 835, s. 538-540). Na rozdíl od předchozí listiny ustanovující rozhodčí sporu se ovšem nedochovala v originále, ale jako opis v tzv. vyšehradském kopiáři bílém, vzniklém před polovinou 14. století, kam byly přepisovány listiny o majetkových transakcích kapituly a kapitulní privilegia. Naskýtá se otázka, zda vyřešení sporu trvalo skutečně plných deset let, nebo zda snad nedošlo při přepisu do kopiáře k písarské chybě (místo CCLXVII chybně CCLXXVII). Ke kopiáři viz Pavel BOHÁČ, Vyšehradský kopiář bílý, in: Královský Vyšehrad II, Praha 2001, s. 113-132, kde jsou otištěny i záhlavní registry nevydaných listin obsažených v kopiáři.

zástupce, mohou svobodně rozhodnout v kapitule přítomní kanovníci.¹⁰

Tato úmluva ale spory v kapitule neukončila. Učinit přítrž věčně nespokojeným protestům kanovníků měla dohoda mezi proboštem a kanovníky o vzájemné výměně některých důchodů, stvrzenou panovníkem, králem Václavem patrně v roce 1285. Na pořad dne se opět dostávají proboštem a kanovníky společně užívané statky - Žitenice a prachatické clo. Po vzájemné domluvě postoupili kanovníci proboštovi svou část cla z prachatické cesty spolu s dalšími blíže neurčenými statky či požitky v této oblasti a za to získali od probošta Žitenice s dalším majetkem na Litoměřicku. Vedle proboštské části Žitenic včetně patronátního práva k tamnímu farnímu kostelu kanovníci obdrželi Malešov, Týnec a Újezd s vinicí a dále desátky v Litoměřicích.¹¹

Dvě z těchto lokalit - Malešov a Týnec - známe již ze zakládací listiny vyšehradské kapituly. Újezd vznikl zřejmě později kolonizační činností, jak naznačuje jeho název. Zmínky o nově vzdělaných polích a vesnicích darovaných kapitule se nacházejí ostatně již v její zakládací listině. Jednou z takových lokalit byl i Malešov, kde měla kapitula přiřčeny právě nově vykloučené pozemky (*de terra novem manses*). Kanovníkům svěřené lokality na Litoměřicku byly chápány jako součást žitenického zboží, netvořily však kompaktní území. Malešov leží jihovýchodně od Žitenic (cca 15 km), mezi Litoměřicemi a Štětí, lokalizace Týnce a Újezdu je nejistá. V prostoru mezi Žitenicemi a Malešovem se sice nachází vsi

¹⁰ CDB IV, č. 69, s. 158; CDB V/2, č. 163, s. 259-261 a č. 164, s. 261-262.

¹¹ CDB IV/1, č. 268, s. 460-461. Nedatovaná listina se zachovala pouze v opise ve vyšehradském kopiáři ze 14. století. Jako svého vydavatele uvádí Václava I. (*Wencezlaus, dei gratia quartus Boemorum rex*), což ale neodpovídá skutečnosti, jak si povšiml již V.V.TOMEK, Dějepis I, s. 404 nebo editoři CDB IV J. ŠEBÁNEK a S. DUŠKOVÁ. Dataci k roku 1285 podporují dvě listiny z téhož roku, které stvrzují stejnou majetkovou transakci uvnitř kapituly. Jednu z nich vydal vyšehradský probošt Petr, druhou panovník Václav II. (RBM II, č. 1356, s. 585-586 a č. 1357, s. 586).

s těmito názvy (Týnec vedle Třebušína, Velký Újezd), ale vzhledem k četnosti takovýchto pojmenování a zároveň nedostatečné opoře v pramenech je nezbytná jistá opatrnost při zeměpisném určování v dokumentech zmiňovaných osad. Nesmíme navíc zapomínat, že v tomto prostoru ležely také statky litoměřické kapituly.¹²

Vyšehradský probošt si v této oblasti rezervoval louku s jakýmsi služebníkem (*cum servo*) ve Vrutici, vesnici sousedící s Malešovem, jejíž část do kapitulního majetku zahrnuje již zakládací listina a kde byla Soběslavem I. vyměřena jedna kanovnická prebenda. Výměnou za vrutickou louku dostali kanovníci od probošta desátek z přivozu pod Vyšehradem (*decimam in nauulo sub Wissegrad*). Zmínka o louce, kterou si probošt ponechal, napovídá, že zde proboštství užívalo ještě jiný majetek, jinak by držba jedné louky neměla smysl. V sousedství známe ze zakládací listiny Kochovice, kde měl půdu kapitulní kuchař Koch, další informace o této lokalitě však postrádáme.¹³

V roce 1356 vydal Karel IV. vyšehradskému proboštství důležitou listinu, zpečetěnou zlatou bulou a stvrzenou významnými svědky z řad vysokého kléru, knížat a šlechty, kterou panovník příjemci potvrdil všechna dosavadní privilegia a majetky. Písemnost obsahuje podrobný výčet proboštem užívaných statků, včetně těch, které ve skutečnosti nebyly majetkem proboštství, nýbrž pouhým pronájmem. Takovým statkem byla kupř. výše zmíněná Zahrádka, o níž bude ještě řeč v jiné kapitole. Hned na prvním místě privilegia se uvádějí Žitenice

¹² CDB I, č. 387, s. 374. Týnec u Třebušína jako možný majetek vyšehradské kapituly zvažuje J. TOMAS, Počátky města Litoměřic, s. 33, kde je přiložena i mapa rozložení statků litoměřické a vyšehradské kapituly na Litoměřicku (s. 20). Újezdy jako produkt kolonizace 12. století hodnotí (včetně starších názorů) Zdeněk BOHÁČ, Újezdy a Lhoty. Příspěvek k dějinám osídlení středověkých Čech, HG 12, 1974, s. 3-21, s tím že místní jméno Újezd je druhotné a je převzato v době soustředování rozptýleného obyvatelstva v lesních újezdech. K újezdům srov. též J. ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských, s. 213, který rovněž zdůraznil obtíže při určování sídlišť známých z nejstarších dokumentů (s. 246).

¹³ CDB I, č. 387, s. 374; CDB I, č. 111, s. 113.

s pozemky, vinicemi a přináležejícími vesnicemi. Dřívější dohoda o přenechání žitenických statků kanovníkům nezůstala tedy trvale v platnosti.¹⁴

Oproti předchozímu výčtu žitenického zboží je ale patrná změna. Z dříve známých vsí probošt užíval už jen Malešov, naopak Týnec a Újezd se v Karlově privilegii již nevyskytují. Že byl Malešov či jeho část opět v držení probošta (*Maleschow, ad Wysegradensem ecclesiam et ad nostram preposituram spectante*), dokládá též listina z následujícího roku, která zaznamenává doživotní pronájem censu deseti kop pražských grošů z Malešova nejvyššímu číšníku Vaňkovi z Vartemberka. Nově se jako součást proboštského zboží v okolí Žitenic vyjmenovává Lbín, Kamýk a snad Březí, ležící na rozdíl od Malešova v severozápadním pásu od Žitenic, rozprostírajícím se mezi Litoměřicemi a Ústím nad Labem (*Syttonicz cum araturis, vineis atque villis, scilicet Albyn, Maleschow, Lebein, Kamnyk, Brziezas*). Jak a kdy se tyto lokality staly majetkem vyšehradské kapituly, není známo. Březí patřilo dříve litoměřické kapitule, o původu ostatních jmenovaných vsí chybí informace. Lbín jako označení hory se sice vyskytuje již v zakládací listině vyšehradské kapituly, ale pouze jako orientační bod, vymezující hranice Žitenic.¹⁵

¹⁴ RBM VI/3, č. 351, s. 188-189. Přehled statků vyšehradského proboštství na základě Karlova privilegia podává V.V.TOMEK, Dějepis města Prahy, s. 70-72.

¹⁵ K pronájmu censu z Malešova srov. RBM VI/3, č. 679, s. 384-385. Listinu vydal vyšehradský probošt Vilém z Landštejna v roce 1357, ale pronájem nezprostředkoval on, nýbrž jeho předchůdci v proboštském úřadě. Březí se uvádí v zakládací listině litoměřické kapituly z poloviny 11. století (verze A). Ve verzi B, sestavené během druhé poloviny 12. století, byly oproti původní verzi A změněny některé údaje tak, aby odpovídaly tehdy aktuálnímu stavu. Březí zde chybí a je tedy zřejmé, že o ně kapitula za bližší neznámých okolností přišla (CDB I, č. 55, s. 53-60). Srov. J. TOMAS, Počátky města Litoměřic, s. 30-32. *Brziezas* ztotožňuje s Břežany u Budyně V.V.TOMEK, Dějepis města Prahy III, s. 70. Ke Lbínu viz CDB I, č. 387, s. 373. V Karlově privilegii je problematická identifikace vsí *Albyn* a *Lebein*. V.V.TOMEK, Dějepis města Prahy III, s. 70, obě lokality chápe jako dvojí Lbín; A. PROFOUS, Místní jména II, s. 493, považuje *Albyn* za Lbín a *Lebein* za Levín. Pokus o identifikaci sporných názvů ponechávám stranou s tím, že jeden z nich určitě označuje Lbín.

Karlovo privilegium uvádí ve sledovaném prostoru jako součást proboštského zboží lidi (*homines*) usedlé na litoměřickém předhradí a v nedaleké vsi (České) Kopisty. Své lidi, žijící za hradbami Litoměřic, měla kapitula, respektive její probošt, již dlouho. V roce 1277 si vyšehradský probošt Petr nechal králem Přemyslem Otakarem II. stvrdit jejich vynětí z Litoměřic a plné podřízení vyšehradskému proboštství včetně soudní pravomoci (*homines dicti prepositi extra muros Luthomiricensis civitatis residentes non ad collectas, non ad iudicia vel citaciones iudiciorum neque ad negocia trahantur pertinencia civitati*). O povinnostech těchto *homines* vůči kapitule a jejich pracovnímu zařazení listina nic neříká.¹⁶

Předložené údaje tedy naznačují, že žitenická oblast sloužila kapitule jako shromaždiště vína, ovoce, případně dalších plodin z žitenického okolí, i když jeho rozsah není možné vzhledem k proměnlivým záznamům v pramenech určit. Právě pro své bohaté zásoby a orientaci na vinařství a sadařství se zřejmě nestal předmětem rozparcelování mezi jednotlivé členy kapituly, rozděleny byly jen užitky z něj. Již před polovinou 13. století se některé jeho části pronajímaly litoměřickým měšťanům, podle jména původem německým kolonizátorům. Netýkalo se to ale vinic a sadů, alespoň dochované prameny pro 13. a 14. století nic takového neudávají.¹⁷

Donace, které sloužily již výhradně k zaopatření vyšehradského probošta, byly rozptýleny na různých místech Čech, zčásti i Moravy. Jedny z nejstarších záznamů o proboštském majetku dokládají jmění nejvyššího hodnostáře vyšehradské kapituly též ve vzdáleném Budyšínsku. Že zde

¹⁶ CDB V/2, č. 850, s. 565-567. K vrchnostenské jurisdikci kapituly srov. V. VANĚČEK, Studie o imunitě, s. 56.

¹⁷ Pronájem vinice je doložený až počátkem 15. století. Jejich uživatelem však nemusel být někdo z okolí, jak by se snad dalo očekávat, ale jejich pronájem mohl vycházet též z osobních vazeb mezi proboštem a jeho nájemcem. Právě takový byl zřejmě případ vyšehradského purkrabího Racka, kterému probošt Václav dědičně pronajal v roce 1409 jednu z proboštských vinic v Žitenicích (RBMV č. 125, s. 43-44).

vyšehradská kapitula obdržela jisté příjmy ve velikosti desátého hrnce medu a desátek z tzv. poklony (*de oblatione, quod dicitur poclona*), informuje již zakládací listina vyšehradské kapituly. Jedna z pozdějších verzí kapitulní zakládací listiny (G. Friedrichem označená B1, B2), sestavená koncem 12. století, dále doplňuje zmíněné důchody o pozemkový majetek ve vesnici Kubschütz a Muschelwitz poblíž Budyšína.¹⁸

Obě vesnice vystupují již jako majetek vyšehradského probošta v souboru tří listin, sepsaných v průběhu 2.-7. června 1249, kdy se stávají předmětem prodeje a přestávají tedy být součástí proboštského majetku. Stalo se tak v pohnuté době, kdy proti sobě vojensky stanuli otec a syn z vládnoucího rodu - král Václav I. a Přemysl Otakar. Zmíněné listiny byly vyhotoveny za hranicemi Čech v Radoměřicích a Budyšíně, kde král Václav shromažďoval vojsko svých věrných, jež mělo definitivně porazit odbojného Přemysla Otakara a jeho družinu. Mezi svědky listin jsou uvedeni nejvěrnější z králových lidí: Ojír z Friedberka, Častolov ze Žitavy se synem Jindřichem, Havel z Lemberka či Sifrid z Kolebova. Novým nabyvatelem dosud proboštských vsí Kubschütz a Muschelwitz se stal míšeňský biskup Konrád, rovněž jeden z výrazných příznivců krále Václava. Vyšehradský probošt mistr Dionysius za peníze z prodeje obratem koupil jakési statky na Opavsku.¹⁹

Prodej dvou budyšínských vsí vzápětí schválil král Václav, jenž míšeňskému biskupu navíc stvrdil imunitu pro tyto statky, kterou zde dřív vyšehradský probošt patrně neměl. Zmíněné statky byly vyňaty z působnosti hradskeho soudce (*iudex provincialis terre Budessinensis*) a podřízeny přímo míšeňskému biskupu a dále osvobozeny od dodávek úrody ve prospěch vojenské hotovosti na budyšínském hradě (jednalo se o

¹⁸ CDB I, č. 387, s. 386.

¹⁹ CDB IV/1, č. 164-166, s. 268-271. K odboji Přemysla Otakara proti Václavu I. podrobněji V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.3.*, s. 785-854; Josef ŽEMLIČKA, *Odboj královice Přemysla v letech 1248-1249 a jeho sociální zázemí*, ČsČH 33, 1985, s. 564-586; TÝŽ, *Počátky Čech královských*, s. 166-185.

tzv. osep). Konečné uzavření smlouvy mezi vyšehradským proboštem a míšeňským biskupem narušilo vystoupení Fridricha z Bořic, který tvrdil, že prodávané vsi jsou jeho majetkem. Král Václav ale jeho námitku nepřipustil a rozhodl ve prospěch vyšehradského proboštství.²⁰

Jaké pohnutky vedly vyšehradského probošta k výměně budyšínských vsí za rovněž vzdálené statky na Opavsku, listiny neobjasňují. Zřejmě šlo o rychlou akci, iniciovanou nejspíš samotným panovníkem. Zejména v jeho zájmu bylo uspokojení hmotných potřeb míšeňského biskupa, jenž pro něj mimo jiné zprostředkoval papežovu podporu ve sporu se synem Přemyslem a jenž byl papežem pověřen, aby krále zbavil vynucené přísahy o odstoupení z trůnu. V listinách zcela chybí jakákoli zmínka o souhlasu vyšehradské kapituly s převodem proboštského majetku a naopak je zřetelný vliv samotného panovníka. Vezmeme-li v úvahu jím udělenou imunitu pro statky kupované míšeňským biskupem od vyšehradského probošta a rychlé vyřízení sporu s Fridrichem z Bořic, tušíme, že z jeho strany se nejednalo jen o formální schválení majetkové transakce z pozice patronátního práva k vyšehradskému proboštství. Ostatně dohoda mezi proboštem a biskupem nebyla v té době ojedinělou smlouvou mezi Václavovými straníky.²¹

V dokumentech se nevyskytuje zmínka o tom, od koho probošt statky na Opavsku koupil. Pouze se uvádí, že za peníze z prodeje budyšínských vsí (*pro illa pecunia*) získal statky na Opavsku (*alia bona comparavimus in Oppauia*). Vzhledem k naznačeným souvislostem byl tímto nejmenovaným „prodávajícím“ nejspíš sám panovník. Opavské statky vyšehradského proboštství se připomínají ještě na sklonku

²⁰ K daňovému zatížení obyvatel, včetně osepu srov. J. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 166-167.

²¹ Zásluhy míšeňského biskupa Konráda oceňuje V. NOVOTNÝ, České dějiny I.3, s. 809. Na směny a privilegia sjednané v této době mezi Václavovými straníky upozornil J. ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských, s. 172-173.

13. století (kol. 1295-6), kdy zde probošt získal hrdelní pravomoc, později zprávy o těchto statcích mizí.²²

Podobná směna kapitulního majetku, ovlivněná nejspíš přáním samotného panovníka, je doložena znova počátkem padesátých let 13. století. V rozmezí let 1251 - 1253 uzavřel vyšehradský probošt Dionysius smlouvu s plaským opatem Jindřichem o výměně proboštských polí pod Petřínem (*de agris sub monte Petrino iuxta Vgezd apud Moltaue ripam et contra Wissegrad sitis*) za dva vltavské ostrovy (*pro duabus insulis constitutis sub monte Wissegradensi*). Vzhledem k tomu, že se pole nacházela hned vedle plaského dvora na Újezdě (*iuxta curiam Plazensem*), je zájem opata Jindřicha o proboštské statky celkem pochopitelný. Výměnou za ně byl ochotný vedle vltavských ostrovů přidat ještě tři hřivny zlata. Pohnutky, které vedly probošta Dionysia k uskutečnění směny, z dokumentů už tak zřetelně nevyplývají, jisté však je, že kanovníci vyšehradské kapituly k jednání přizváni nebyli a jejich stanovisko ke směně nejspíš nikoho nezajímalo. Jen tak je možné vyložit pasáž listiny z 15. června 1253, kterou kanovníci v čele s děkanem Engelbertem dávají souhlas ke směně újezdských polí hlavně proto, že výměnu schválil a písemně stvrdil král Václav.²³

Z prostoru v okolí Vyšehradu plynulo kapitulnímu proboštství ještě několik důchodů. Soběslavova listina z roku 1130 přiznává vyšehradskému proboštovi polovinu cla ze dřeva pod pražským Děvínem. V privilegiu Karla IV. pro vyšehradské proboštství z roku 1356 je celnice situována do Podskalí pod Vyšehradem, kde měl probošt vybírat vedle cla ze dřeva také pečetné (*theloneum lignorum et peczetne cum Podskalsko*). Dále

²² K soudní pravomoci vyšehradského probošta na opavských statcích viz V. VANĚČEK, Studie o imunitě, s. 91.

²³ CDB IV/1, č. 205, s. 368-369; č. 272, s. 464-465. K plaskému klášteru a jeho majetkové držbě nejnověji Kateřina CHARVÁTOVÁ, Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420 I. Fundace 12. století, Praha 1998, s. 155-206, která poukázala i na úzký vztah Václava I. k Plasům.

po proudu Vltavy zmiňuje Karlovo privilegium ještě mlýn pod Zderazem a clo ze slanečků vybírané na Starém městě Pražském.²⁴

Směrem na jih držel vyšehradský probošt některé navzájem izolované statky v lokalitách, které jsou dnes součástí Prahy nebo se nachází těsně za jejími hranicemi: téměř do konce 13. století proboštství patřily Lahovice a Vidim (zaniklá ves), v polovině 14. století Jesenice, Štědřík (dnes součást Psár), zvoníci v Modřanech a *in villa Letaw*. O většině z nich mnoho nevíme, většinou se k nim vztahují ojedinělé zprávy.²⁵

Jednou z nich je listina z května 1343, kterou probošt Bertold z Lipé emfyteuticky pronajímá své zboží ve Štědříku u Prahy (je charakterizován jako *villicula*). Jako příčina pronájmu se uvádí žalostný stav tamních polností a zchátralost budov, který byl důsledkem vylidnění vesnice (*ex defectu nostrorum hominum*). Obdělávání pustnoucích polí se ujali hospodáři ze sousedních vsí, kteří ovšem neměli s proboštem sjednanou žádnou smlouvu a neodváděli z užívaných polí žádné poplatky. Nevyhovující stav polností a zejména snaha o zvýšení příjmů do proboštské pokladny vedlo Bertolda k emfyteutickému pronájmu Štědříku. Novým nájemcem se stal Bertoldův spolukanovník Vítek, údajně pro svou starostlivost a obezřetnost. Jeho úkolem bylo obnovit budovy a zasadit se o navrácení polí. Vítek a jeho nástupci měli ze štědřických statků platit vyšehradským proboštům každý rok ve dvou termínech pět věrdunků pražských grošů censu a k tomu po jednom věrdunku arrhy. Závěrečné ustanovení o úlevách na poplatcích v případě války, sucha či požáru může ukazovat na možnou příčinu opuštění vesnice předchozími hospodáři.²⁶

²⁴ CDB I, č. 111, s. 113; RBM VI/3, č. 351, s. 188.

²⁵ RBM II, č. 2808, s. 1230; RBM VI/3, č. 351, s. 188.

²⁶ RBM IV, č. 1263, s. 501-502; č. 1267, s. 505. Jako příklad zaniklé vsi uvádí Štědřík F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu II*, s. 90. Statky vyšehradské kapituly na Zbraslavsku s upozorněním na jejich vzájemnou izolovanost předložil J. ŽEMLIČKA, *Osídlení Zbraslavska*, s. 449, který emfyteutickou smlouvu ohledně Štědříku dává do souvislosti s poplužním dvorem, připomínaným k roku 1380. Emfyteusi Štědříku uvádí též Jaroslav

Další statky vyšehradského proboštství, z nichž některé v průběhu času vykrytalizovaly do soustředěnějších celků, je možné postihnout v prostoru mezi Českým Brodem, Kolínem a Poděbrady. Některé snad zná již vyšehradská zakládací listina, jiné přešly do majetku probošta teprve koncem 13. století. Ukazuje se, že alespoň někteří probošti si byli vědomi nevyhovujícího stavu porůznu rozptýlených a často miniaturních pozemků. Ostatně již zakládací listina vyšehradské kapituly naznačuje, že obvyklými donacemi byly pouhé části vsí či jen nějaká popluží. Správa a hospodářský užitek musel být značně neefektivní.

Zjevnou snahu o účelnější rozložení statků vyšehradského proboštství je možné rozpoznat v přístupu probošta Jana, levobočka Přemysla Otakara II. Jako představený vyšehradské kapituly zastával současně úřad nejvyššího kancléře, tehdy již trvale spjatý s vyšehradským proboštstvím, i když skutečné vedení kanceláře ponechával na zkušeném protonotáři Petru Angelovi a sám se věnoval spíše diplomatické činnosti po boku svého nevlastního bratra, krále Václava II. Po převzetí proboštského zboží usoudil, že užitky z drobných statků porůznu roztroušených jsou nedostatečné a že je tedy nezbytné tento nevyhovující stav změnit. Na podzim roku 1292 se proto rozhodl prodat některé (nám blíže neznámé) drobné statky vyšehradského proboštství, pronajmout část Kamenného Mostu na Slánsku a za získanou sumu doplněnou o další peníze zakoupit díl vsi Vrbčany na Kouřimsku, vzdálenou cca 5 km od lokality Tatce, kde mělo proboštství již dříve své majetky. Část Vrbčan náležela kapitule odedávna; v Soběslavově listině hlásící se k roku 1130 se Vrbčany uvádí jako zboží vyšehradského děkana. Vedle samotného úsilí o koncentrování statků je zajímavá informace o pronájmu 180 jiter (*iugerum*) v Kamenném Mostě. Dědičným právem je získal za 62 hřiven stříbra Janův kaplan

Fridrich, plebán v Budči. Pronájem byl podmíněn pouze doživotním užíváním, což v případě duchovní osoby bylo vcelku pochopitelné.²⁷

O dva roky později, 26. ledna 1294, dále rozmnožuje týž Jan proboštský majetek v okolí Tatců o 170 jiter (*jugerum*) z polí v sousední vesnici Milčice. Tento majetek probošt získal jako kompenzaci za jiné statky v Lahovicích (dnes součást Prahy) a Vidimi (zaniklá ves), které na žádost Václava II. přešly do majetku nedávno založeného zbraslavského kláštera. Ačkoli v pozadí této transakce stál samotný panovník a nemusela tedy vzejít z podnětu vyšehradského probošta, náhradou darované zboží dobře zapadalo do drobného, jen mírně rozptýleného komplexu vyšehradských statků na Českobrodsku.²⁸

Směna podobného charakteru se záhy uskutečnila znovu. Ještě téhož roku přibyla proboštství další část Milčic, tentokrát náhradou za čtyři vsi odňaté ve prospěch pražského biskupství na Kralupsku a Roudnicku (Dobřín, Kozlovice, Lobeč a Černuc). Směna se v tomto případě týkala více lokalit a trochu připomínala řetězovou reakci. Nejprve Václav II. odňal pražskému biskupství Zdice, které chtěl darovat nově vysazenému městu Berounu (jednalo se již o druhé vysazení). Ztráty biskupství kompenzoval převedením čtyř vsí z držby vyšehradského proboštství do majetku pražského biskupství. Nakonec byl odškodněn Vyšehrad zmíněnou částí Milčic.²⁹

²⁷ RBM II, č. 1588, s. 683; Soběslavova listina CDB I, č. 111, s. 113. K osobě probošta Jana srov. Johann LOSERTH, *Das St. Pauler Formular. Briefe und Urkunden aus der Zeit König Wenzels II.*, Prag 1896, s. 5-6 (kde i starší názory na jeho původ); Josef ŠUSTA, *České dějiny II.1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 48-49 a 467-468. Jeho diplomatickou činnost zhodnotila Dana MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, MHB 9, 2003, s. 122-123.

²⁸ RBM II, č. 2808, s. 1230. Přehled zboží zbraslavského kláštera při jeho založení podává Josef ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců (Český stát a společnost ve 13. století)*, Praha 1986, s. 234.

²⁹ RBM II, č. 1294, s. 1231. Mezi kapitule odňatými majetky se uvádí *Doberu, Kozlowicz, Czernicz a Lobeth*. První dvě vsi můžeme ztotožnit s Dobřínem a Kozlovicemi severně od Roudnice n.L., Lobeč je dnes součástí Kralup n.V. Srov. A. PROFOUS, *Místní jména I*, s. 403; II, s. 350 a 647. Černice snad mohou být totožné s vesnicí Černuc, jak naznačují dvě listiny z roku 1295

Zde, stejně jako v předchozím případě převodu proboštských statků ve prospěch zbraslavského kláštera, se setkáváme s jevem tzv. nucených směn, které se někdy praktikovaly při královských fundacích. Chtěl-li panovník hmotně zaopatřit zakládané město či klášter majetkem v blízkém okolí nové fundace a nedostávalo se mu tam volné půdy, musel často sáhnout na majetek „svých“ církevních institucí. I přes všechna privilegia udělovaná církvi v praxi stále platilo dispoziční právo panovníka (v případě zeměpanských fundací), vycházející z tzv. zakladatelských práv. Každou z takto postižených institucí pak panovník obvykle odškodnil jiným majetkem. Beroun tak získal Zdice od pražského biskupství, biskupství jiné statky od vyšehradského proboštství a to pak část Milčic z majetku panovníka. Zdá se, že všechny strany mohly být spokojené. Nejen panovník a jeho Beroun, ale i obě církevní instituce, které dostaly náhradou statky v místech, kde své majetky měly či budovaly. Navíc se zjevně jednalo o půdu dlouhodobě obdělávanou (*Milschicz ... cum hominibus, agris, pratis*). Otázkou jenom je, zda předání části jedné vsi za čtyři ztracené vesnice (i když nevíme, jestli celé nebo jen části) bylo adekvátní náhradou. Vzhledem k příbuzenským vztahům obou aktérů transakce nejspíš ano. Výhodnost Milčic pro vyšehradské proboštství potvrzuje i skutečnost, že se v majetku proboštství vyskytuje přinejmenším ještě o 60 let později.³⁰

Uskutečnění takovéto výměnné akce nebylo jen záležitostí jednání o vhodné náhradě mezi zainteresovanými stranami a sepsání příslušných listin, které stvrzovaly nově vzniklá

pro pražské biskupství, kde je zmíněná lokalita zapsána jako *Chernucz* (RBM II, č. 1674, s. 719 a č. 1692, s. 727). Starší informace o přináležitosti těchto vsí do skladby vyšehradského kapitulního majetku se zachovaly jen pro ves Lobeč, kde podle kapitulní zakládací listiny měla vyšehradská kolegiáta 3 popluží a tři rybáře (CDB I, č. 387, s. 378).

³⁰ Srov. privilegium pro vyšehradské proboštství z 13.5.1356 (RBM VI/3, č. 351, s. 188). Fenomén nucených směn popsal detailně J. ŽEMLIČKA, *Právo nucené směny*, s. 502-531.

majetková práva. Nový nabyvatel musel také nechat své statky prohlédnout věrohodnými svědky. Zjištění či označení hranic jednotlivých statků se odbyvalo přímo v terénu obcházením či objížděním, za účasti poměrně hojného počtu lidí. Když si král Václav II. vyžádal pro své fundace pozemky od pražského biskupa Tobiáše z Bechyně, pověřil domažlického purkrabího Hynka z Dubé, aby za přítomnosti téměř 30 svědků provedl obchůzku (*curcuicio*) vsí, které přiřkl pražskému biskupství náhradou z držav svých i vyšehradského proboštství. Podobné obchůzky či objíždky se zajisté konaly i na nových statcích vyšehradské kapituly.³¹

Privilegium pro vyšehradské proboštství vydané 13. května 1356 zaznamenává ve sledované oblasti proboštův majetek ve vsi Tatce, Vrbčany, Břežany, Milčice a lodi v Hradištku. Směrem na sever navíc zmiňuje clo z labské dopravy, které plynulo vyšehradskému proboštství z Nymburka. Zatímco výměra pozemků v Taticích byla určena čtyřmi poplužími s přilehlými loukami (*cum quatuor araturis, pratis et aliis pertinenciis*), u ostatních vsí je výměra uvedena v lánech (*cum suis laneis*) a připomíná se v nich rychta (*iudicium*). Nacházela se tam také krčma, mlýn či rybník.³²

Tatce nepatřily kapitule celé; víme odjinud, že se o ně dělilo více majitelů. Vedle vyšehradského proboštství zde měl

³¹ Událost zaznamenává listina sepsaná patrně roku 1285, která vypočítává jmenovitě svědky, přítomné při vymezení hranic nových vsí pražského biskupství včetně bývalých vsí vyšehradského probošta Dobřina, Kozlovic, Černuce a Lobče: „... testes, qui circuicioni, quam dominus Hynco dictus de Duba, purcrauius in Domazilicz, de mandato d. regis fecit domino Th(obie), Prag. episcopo et episcopatu suo feria tertia ante festum b. Galli, interfuerunt in villis infrascriptis ...“ (RBM II, č. 1674, s. 719). O obchůzkách při vytyčování hranic, i když zejména s ohledem na vymezení újezdů, podrobněji Jaroslav TEPLÝ, Příspěvek k problematice okrsku zvaného v listinných pramenech „circuitus“, Východočeský sborník historický 6, 1997, s. 11.

³² „...item villa Taticz cum quatuor araturis, pratis et aliis pertinenciis atque villis, scilicet villa Vyerbczan cum suis laneis, piscinis, molendino et iudicio; item villa Brziezan cum suis laneis, thaberna et iudicio; item villa Milcicz cum suis laneis, iudicio et thaberna; item homines in villa Hradisczko cum pertinenciis universis...“ (RBM VI/3, č. 351, s. 188). K lokalizaci srov. A. PROFOUS, Místní jména I, s. 191; IV, s. 315, 623-624.

svůj dvůr (*curia*) sázavský klášter, který držel některé pozemky na Českobrodsku již od svého založení. Počátkem roku 1321 se sázavští mniši rozhodli, že tento dvůr s celým příslušenstvím (*cum agris cultis et incultis, pratis, pascuis, omnibusque ac singulis iuribus*) poskytnou bezplatně do užívání vyšehradskému proboštu. Nebyl to pochopitelně žádný akt „bratrské“ lásky, ale určitá forma úplatku.³³

V této době řídil vyšehradskou kapitolu probošt Jan Volek, nemanželský syn krále Václava II. a nevlastní bratr královny Elišky. Díky svému původu (v listině sázavských mnichů je nazýván *venerabilis princeps*) a úřadu nejvyššího kancléře se pohyboval ve vysoké politice. Získání významného úřadu i bohatého vyšehradského obročí tímto v odborné literatuře nepříliš chváleným Přemyslovcem se neobešlo bez intrik a mocenských přesunů, které v letech 1316-1319 otrásaly zemí. Spory mezi králem Janem Lucemburským a jeho ženou Eliškou i jednotlivými panskými skupinami vyvrcholily pádem královny a jí věrných. Funkce nejvyššího kancléře se ujal po smrti známého mnohoobročníka Petra Angelova (mimo jiné též olomouckého biskupa) v roce 1316 mistr Jindřich, jednoznačný stoupenec královny Elišky. Není jisté, zda v této neklidné době držel též vyšehradské proboštství. Dochované prameny vedou k pochybnostem, byl-li proboštský úřad vůbec obsazen a pokud byl obsazen, jestli nebylo více pretendentů. Po pádu královny Jan Volek nevybíravým způsobem nahradil s podporou panské skupiny kolem Jindřicha z Lipé dosavadního kancléře Jindřicha a během první čtvrtiny roku 1319 obsadil s papežovým schválením též vyšehradské proboštství. Nutno dodat, že i přes tyto mocenské zvraty zůstal vztah Jana Volka a královny Elišky nezkalený; královna pro něj již dříve žádala papežský dispens z nelegitimního původu či mu darovala např. jakési pozemky v Mělnice, Volek se na oplátku později postaral o osamělou

³³ RBM III, č. 650, s. 273. Výčet majitelů statků na Kouřimsku uvádí J.V. ŠIMÁK, *Pronikání Němců do Čech*, s. 436.

umírající královnu. Nový vyšehradský probošt se zařadil mezi muže, kteří stáli v čele země, což mu umožňovalo přístup k rozmanitým požitkům či privilegiím. Jakési přímluvy a služby prokázal údajně nezištně i sázavským mnichům a ti se mu za to odměnili nejen příslibem věčných modliteb za jeho osobu, ale i doživotním bezplatným přenecháním svého dvora v Taticích.³⁴

Proboštské zboží v Taticích, snad včetně dvora sázavských mnichů, se záhy stalo spolu s místní tvrzí (*cum municione*) a okolními proboštskými vesnicemi Vrbčany, Břežany a Milčicemi předmětem zástavy. Listina z 10. listopadu 1326 uvádí, že již dříve probošt tyto statky zastavil za 300 kop kvůli zlepšení stavu proboštství. V uvedeném roce 1326 se novým nabyvatelem Taticů stala opět osoba blízká proboštovi, Volkův příbuzný (*nepos*), zemský písař Štěpán, který získal tamní zboží do desetiletého pronájmu. Zmíněnou listinou byly upraveny podmínky pronájmu a na jejich základě uzavřena smlouva se Štěpánem.³⁵

³⁴ Boj o moc v letech 1316-1319 a okolnosti vzestupu Jana Volka přibližuje J. ŠUSTA, který se domníval, že Volkův předchůdce v kancléřském úřadě mistr Jindřich držel spolu s kancléřstvím i vyšehradské proboštství (České dějiny II.2. Král cizinec, Praha 1939, s. 225-274; srov. též ŠUSTOVY Dvě knihy českých dějin. Počátky lucemburské 1308-1320, Praha 1935, s. 262-263, pozn. 1 a 286-287). Na nejasnosti tohoto předpokladu poukázala ve svém příspěvku o vyšehradských proboštech první poloviny 14. století Zdeňka HLEDÍKOVÁ s tím, že v roce 1317, kdy byl kancléřem mistr Jindřich se v pramenech vyskytuje jako vyšehradský probošt jakýsi Jan, jeden z vydavatelů vyšehradských kapitulních statut (Vyšehradské proboštství a české kancléřství v první polovině 14. století, in: Královský Vyšehrad 2. Sborník příspěvků ke křesťanskému miléniu a k posvěcení nových zvonů na kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla, Kostelní Vydří 2001, s. 77-78). Že se nejednalo o Jana Volka prokázal D. ČUMLIVSKÍ, Vyšehradská kapitula, s. 47-48. Obsazení dvorských úřadů po roce 1319 shrnul Jiří SPĚVÁČEK, Karel IV. Život a dílo (1316-1378), Praha 1979, s. 41-42. Vztah Jana Volka a královny Elišky přiblížila Božena KOPIČKOVÁ, Eliška Přemyslovna. Královna česká 1292-1330, Praha 2003, s. 114-116 aj.

³⁵ RBM III, č. 1239, s. 482-484. Štěpán z Tetína byl považován za synovce Jana Volka (Ivo HLOBIL, Přemyslovec Jan Volek (†1351). Rodopisné, heraldické a sfragistické otázky, Umění 35, 1987, s. 478-483) nebo za jeho nevlastního bratra (Marek STARÝ, Zemský písař Štěpán z Tetína, jeho původ a potomstvo, Genealogické a heraldické listy 3-4, 1999, s. 27-37). Naposledy se objasněním jejich rodinných vztahů zabývala Z. HLEDÍKOVÁ, která dovozuje, že Volek a Štěpán nebyli pokrevně příbuzní, ale vyrůstali spolu v jedné domácnosti. (Vyšehradské proboštství, s. 87-88, pozn. 47).

Projednávání nových zástavních podmínek mezi Janem Volkem a Štěpánem se odehrávalo na širším pozadí majetkových přesunů vyšehradského proboštství. Jejich uskutečnění trvalo dlouhých pět let, naplněných novými politickými zvraty a dočasným ochladnutím Volkova vztahu s panovníkem. Již v létě roku 1321 byla připravována smlouva mezi Janem Volkem a nejvyšším maršálkem Jindřichem z Lipé, který podobně jako Volek patřil do stejného politického tábora. Šlo tedy o majetkovou transakci mezi lidmi, kteří se dobře znali. Smlouva datovaná 4. června 1321 stvrzuje prodej moravských Olbramovic s patronátním právem k tamnímu kostelu a dalších tří okolních vesnic vyšehradského proboštství Jindřichu z Lipé za dva tisíce hřiven. Jako hlavní důvod prodeje se uvádí značná vzdálenost od proboštství a malý užitek.³⁶

Započaté jednání o prodeji, stvrzené již kupní smlouvou, nebylo však zdárně dokončeno. Následujícího roku bylo dočasně přerušeno novými událostmi na královském dvoře, které měly neblahý dopad i na vyšehradského probošta. V létě roku 1322 se po krátkém usmíření definitivně rozpadlo nepřítelů harmonické manželství krále Jana Lucemburského s Eliškou Přemyslovnou. Eliščin nevlastní bratr Jan Volek, dosud straník krále Jana i jemu věrné šlechtické skupině kolem Jindřicha z Lipé, byl obviněn ze zrady panovníka, 21. července 1322 zatčen a následně uvězněn v komendě německých rytířů. I přes proboštovo přiznání viny není jisté, jestli se Volek skutečně na nějakém spiknutí podílel. Předpokládá se, že v jeho zájmu bylo spíš usmíření královského páru. Volkovi se s pomocí přátel podařilo uprchnout do Bavor, kam se již dříve uchýlila královna Eliška. Jan Lucemburský ho vzápětí zbavil veškerých hodností, včetně vyšehradského proboštství.³⁷

³⁶ RBM III, č. 690, s. 287-288.

³⁷ Okolnosti Volkova zatčení popisuje ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, s. 261-262. K tomu blíže J. ŠUSTA, Král cizinec, s. 338-339; kritické hodnocení Volkovy osobnosti, ale se zpochybněním Volkovy účasti ve spiknutí, zaznamenal

Zdá se, že napjaté vztahy mezi králem a kancléřem netrvaly dlouho. Kdy se Volek vrátil do země není známo, v každém případě jeho sesazení z úřadů a zabránění beneficíí patrně vůbec nenastalo. Na podzim roku 1323 král Volkovi jako vyšehradskému proboštu schválil jeho žádost o emfyteuzi Prachatic a tituloval ho při tom jako probošta, kancléře a svého milého knížete.³⁸

V letech 1325-1326 se znovu ohlašují nedokončená jednání ohledně prodeje moravských Olbramovic Jindřichu z Lipé. K této transakci se váží dvě listiny, vydané proboštem Janem Volkem a dalšími kapituláry, z nichž prvá ze 7. září 1325 uvádí jako kupce proboštských statků Jindřicha z Lipé, který za ně kapitule vyplatil 2 tisíce hřiven pražských grošů a král Jan jim nahradil ztrátu tamního kostela jinou kolací. Získané peníze chtěl probošt investovat do nákupu nových statků na Žatecku, ležících ve vsi Syřem, Letov, Soběchleby a Liběšovice. Druhá listina, datovaná 10. listopadu 1326, stvrzující mimo jiné také pronájem Tatců Štěpánovi z Tetína, ale zmiňuje jako kupce samotného krále. Že ale Olbramovice skutečně připadly Jindřichu z Lipé, prokazuje další dokument, kterým Jindřich daroval klášteru cisterciáček na Starém Brně patronátní právo olbramovického kostela. Mezi zainteresovanými stranami muselo dojít k dohodám, jejichž pozadí neznáme a jejichž výsledkem mělo být přenechání Olbramovic Jindřichu z Lipé a získání královského zboží na Žatecku vyšehradským proboštstvím. Ačkoli sepsání obou listin dělí od sebe zhruba jeden rok, mladší z obou listin oznamuje, že král prý koupil

J. SPĚVÁČEK, Karel IV., s. 62-63. Naposledy se k události vrátila B. KOPIČKOVÁ, Eliška Přemyslovna, s. 51-52.

³⁸ RBM III, č. 939, s. 365. Nepatrné důsledky Volkova útěku ze země a jeho vcelku brzký návrat předpokládá Z. HLEDÍKOVÁ, Vyšehradské proboštství, s. 79. Naopak J. ŠUSTA považoval Volkův pobyt v cizině za dlouhodobější a listinu pro Prachatic z roku 1323 za pochybnou (Král cizinec, s. 382, pozn. 2). Vysazení městečka Prachatic již před rokem 1312 a teprve dodatečné stvrzení v roce 1323 předpokládal J.V. ŠIMÁK, Pronikání Němců do Čech, s. 547.

od probošta Olbramovice již před mnoha lety. Ať už byla skutečnost jakákoli, vyplacení kupní částky vázlo a král se stále neměl k nápravě ani k případnému vrácení prodaných statků. Z listiny zaznívá určitá roztrpčenost vyšehradského probošta nad neurovnaným stavem věci a dává tušit, že se neodehrálo zrovna s jeho nadšeným souhlasem. Podle svých vlastních slov vyhověl panovníkovi jen proto, že mu nechtěl odporovat, neboť král je patronem jeho proboštví a toto proboštví má jen díky němu. Náhradu za ztracené Olbramovice se ale nakonec podařilo získat. Proboštem vyhlédnuté statky na Žatecku král přenechal kapitule, ale žádal ještě doplatek 400 kop. Část této sumy získal probošt pronájmem Tatců a okolí na 10 let Štěpánovi z Tetína. Tentokrát již byla dohoda s králem naplněna, neboť nové statky na Žatecku ve vsi Syřem, Letov, Soběchleby a Liběšovice (východně od Podbořan) jsou zahrnuty v přehledu proboštských statků v Karlově privilegiu z 13. května 1356. S výjimkou Liběšovic se v nich jmenuje krčma, případně mlýn a rychta.³⁹

I přes dlouhodobý pronájem Tatců s přilehlým zbožím nezůstala tato oblast stranou proboštova zájmu. K roku 1328 je doložena lokace Vrbčan Otou z Vrbčan, kterému tam probošt Jan Volek se souhlasem kapituly dědičně svěřuje rychtu, jeden lán polí, krčmu a pekařství. Dále stanovuje Otova práva a povinnosti jakožto rychtáře. Mělo se soudit podle německého práva města Kouřimi s výjimkou čtyř těžkých zločinů jako bylo zneuctění, žhářství, vražda a krádež (*quatuor casibus exceptis, videlicet stupro, igne, homicidio et furto*), přičemž

³⁹ RBM III, č. 1131, s. 441-442 ze 7. září 1325 a č. 1239, s. 482-484 z roku 1326 z 10. listopadu 1326. Srov. též Karlovo privilegium pro vyšehradské proboštví, kde se uvádí: *item in provincia Zacensi villa Letaw cum suis agris, bladis, iudicio, thaberna; item villa Lybusschouicz cum suis agris; item villa Ziren cum suis agris, iudicio, et thaberna, bladis ac molendino; item villa Sobole cum suis agris, iudicio et thaberna* (RBM VI/3, č. 351, s. 189). Přenechání patronátního práva olbramovického kostela brněnským cisterciáčkám viz RBM III, č. 1164, s. 453.

rychtář si měl ponechat třetinu ze soudních pokut, zbytek připadl proboštovi.⁴⁰

Vrbčany nebyly jediným proboštským zbožím ve sledované oblasti, kde došlo k převodu na zákup. Privilegium Karla IV. pro vyšehradské proboštství uvádí vedle Vrbčan také nedaleké Milčice a Břežany s rychtou (*cum iudicio*) a pozemky měřenými v lánech (*cum suis laneis*). Pouze Tatce, byť měly pro vyšehradské statky v tomto prostoru centrální charakter (*villa Taticz cum ... villis ... Vyerbczan ... Brzizan ... Milcicz*), jsou uvedeny ve staré výměře - popluží (*aratura*). Důvodem, proč zde nedošlo k přechodu na německé právo, mohla být skutečnost, že probošt tu měl pouze čtyři popluží. Svou roli mohl sehrát i eventuelní pronájem či zástava těchto statků.⁴¹

Do doby Jana Volka spadají ještě další převody proboštských statků na zákup. Již jsme zmínili královo schválení lokace Prachatic (*oppidum dictum Prachaticz ... iure emphiteotico exposuit et locavit*), potvrzené roku 1323 na žádost vyšehradského probošta. O něco dříve se dozvídáme o vysazení další proboštské vsi, tentokrát na Kralupsku. Na podzim roku 1320 vyšehradský probošt Jan pronajal emfiteutickým právem ves Hostín o rozloze 18 lánů. Stejně jako v předchozích případech se nejednalo o lokalitu nově založenou, ale o ves obdělávanou po generace a patřící kapitule již dlouhou dobu. Je uvedena již v zakládací listině vyšehradské kapituly a její název dává tušit souvislost s ranou kolonizací - ves hostů. Že zde skutečně sídlili hosté (*hospites*), patrně osadníci pocházející z knížecích sedláků, potvrzuje zmínka zakládací listiny o vynětí tamních hostů

⁴⁰ RBM III, č. 1328, s. 551.

⁴¹ RBM IV, č. 4. 351, s. 188. O venkovských rychtářích jako zástupcích vrchnostenské správy a o lánové výměře v souvislosti s kolonizací a přestavbou země blíže F. GRAUS, Dějiny venkovského lidu II, s. 134-136, který ovšem poukázal i na to, že lánová soustava se mohla uplatnit také u vesnic na českém právu. Problematiku kolonizace důkladně popsal J. ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských, s. 210-263.

břevnovského kláštera z panovníkovy donace Vyšehradu (*Gozteni tota villa preter hospites abbatis Breunouensis*). Kdy se stal Hostín majetkem proboštství není známo, při prvotním rozdělování kapitulního majetku na prebendy byla tato lokalita určena na zaopatření tří kanovníků. Zmíněná lokační listina z roku 1320 dále uvádí, že probošt pronajímá pozemky těm, *qui dictos laneos jam colunt et tenent*, tedy nikoli cizímu lokátorovi, ale dosavadním hospodářům. Jednotliví nájemci zaplatili za pronájem 5 kop pražských grošů z každého lánův jednorázového uznávacího poplatku (*nomine laudimii sive contractus emphiteutici*), tedy dohromady 90 kop pražských grošů, a každý rok byli povinni odvádět proboštovi z každého lánův 1½ hřivny denárův pražské váhy a 6 kuřat ve dvou obvyklých platebních termínech - na sv. Jiří a na sv. Havla. Lokaci Hostína schválilo o půl roku později, 27. února 1321 kapitulní shromáždění v čele s děkanem Držislavem.⁴²

Na žádost obyvatel Hostína potvrdil lokaci znovu v roce 1337 Janův nástupce v proboštském úřadě Bertold z Lipé, který nechal při této příležitosti znovu rozměřit polnosti. Ukázalo se, že oproti předchozímu stavu přibyly dva nové lánův, které byly dodatečně pronajaty emphyteutickým právem za 5 kop z každého lánův, tedy za stejnou částku, kterou zaplatili nájemci před 17 lety proboštu Janovi. Roční úroky byly zřejmě totožné jako u ostatních lánův v této vesnici.⁴³

Vyšehradské statky na Kralupsku se řadily k starším a povětšinou rozptýleným državám kapituly. Vedle Hostína zná zakladací listina, případně listina Soběslava I., sousední Vojkovice a pozemky s přístavem v nedalekých Ouholicích, o

⁴² K Prachaticím viz RBM III, č. 939, s. 365. K Hostínu viz CDB I, č. 387, s. 374; CDB I, č. 111, s. 113; RBM III, č. 615, s. 260-261 a č. 657, s. 277. Postavení hostův naposledy zhodnotili J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 193-194; T. PETRÁČEK, *Fenomén darovaných lidí*, s. 197-202.

⁴³ RBM IV, č. 428, s. 176. F. GRAUS poukázal na to, že přeměňování lánův bylo jedním ze způsobů, kterým vrchnost mohla zvýšit své příjmy, když stále peněžní dávky od poddaných měly vcelku stabilní ráz (*Dějiny venkovského lidu II*, s. 182). K lokaci Hostína srov. též J. ČECHURA, *Zákup na statcích vyšehradské kapituly*, s. 39-62.

jehož výnosy se měli dělit napůl probošt a kanovníci. Tyto lokality se jako proboštův majetek uvádí ještě v polovině 14. století. Zřejmě proto, že se jednalo o výnosné clo a větší pozemkový majetek (obě vsi jsou už v zakládací listině uvedeny jako téměř celé), zůstaly tyto lokality zachovány v proboštském majetku, na rozdíl od některých drobnějších statků v této oblasti (např. Lobeč), které se staly předmětem směny. V tomto prostoru se patrně nacházely i Budihostice a směrem na jih k Roztokám Statenice, kde se v polovině 14. století připomíná statek (*allodium*). Nejistá je pak lokalizace Kojetic (*Voyeticz*), zmiňovaných v téže době rovněž jako *allodium*. Obec tohoto jména se nachází vedle Neratovic, což by vcelku zapadalo mezi uvedené statky v širším okolí Kralup n.V., ale podle dokumentu z roku 1356 by mohla také souviset s prostorem kolem Mladé Boleslavi, kde byla vyšehradským proboštům stvrzena kaple sv. Vojtěcha. Problém lokalizace se týká rovněž ve stejném dokumentu uvedených Popovic, které V.V. Tomek ztotožnil s Popovicemi u Brandýsa n.L., ale teritoriální rozdělení v dokumentu, kde jsou Popovice jmenovány mezi proboštskými statky na Prachaticku a Plzeňsku (Žerovice, Libákovice), tomu příliš neodpovídá.⁴⁴

Chceme-li sledovat hmotné zaopatření proboštů ve Staré Boleslavi, musíme začít u zakládací listiny této kapituly, přestože zmíněná listina samostatný proboštův majetek ještě nezná. Pro nedostatek jiných pramenů zůstává jediným zdrojem informací na dlouhá léta následující po fundaci kapituly. Protože její současná verze vznikla později než samotná kapitula, uplatnily se v jejím znění formulace, které zcela neodpovídají době založení kapituly, ale váží se až k mladšímu období.

⁴⁴ CDB I, č. 387, s. 374 a č. 111, s. 113; RBM VI/3, č. 351, s. 188. K lokalizaci vsí srov. V.V.TOMEK, Dějepis města Prahy III, s. 70-71.

Důležitou součástí obvěnění staroboleslavské kapituly byly různé požitky z Moravy, z nichž alespoň část kapitule daroval již její zakladatel kníže Břetislav I. Dávky a poplatky z Moravy dělí zakládací listina do dvou skupin:

- 1/ tržné a mostné
- 2/ platy z kastelánských hradů
 - a) ve výši 6 denárů
 - b) v hřivnách a naturáliích.

Podle znění zakládací listiny měli staroboleslavští kanovníci pobírat každou desátou část tržního poplatku (*decimum forum*) z okolí hradů Rokytna, Znojma a Bítova a každý desátý denár získaný v těchto místech z prodeje lidí (*de venditione hominum*). Vedle tržních poplatků připadla kanovníkům ještě desátá část mýta ze všech mostů na Dyji. Další příjmy plynuly kapitule z pokladen na knížecích hradech. Jednak to byly poplatky ve výši 6 denárů z již uvedených lokalit - Rokytno, Znojmo, Bítov, jednak platy ve velikosti $\frac{1}{2}$ - 1 hřivny stříbra prakticky z celé Moravy. Tyto hřivny spolu s odvodem jednoho či dvou volů platila Olomouc, Přerov, Spytihněv, Hodonín, Břeclav, Strachotín, Rokytno, Znojmo, Brno a Pustiměř. Rozdíl ve stanovení výše jednotlivých poplatků - hřivny nebo 6 denárů - naznačuje, že se jednalo o dva různé typy plateb. Šestidenárové platy plynuly kapitule nejen z Moravy; tytéž poplatky byly kanovníkům odváděny kupříkladu z hradu Čáslavi. V obou případech, tedy u denárových platů jak z Moravy tak i z Čech, se hovoří o desátku (*decimatio*). Je ovšem otázka, zda se tímto termínem rozuměly již zmiňované desetiny (jako tomu bylo v případě desetiny tržního poplatku z Rokytenska, Znojemska a Bítovska) nebo skutečný církevní desátek.⁴⁵

⁴⁵ „...addidimus decimationem, que pertinet ad urbem Cazlauae et in pago dicto Isgorelik, quae sex denariis solvitur...“, „...de urbibus Rokiten, Znoiem,

Názory na vývoj církevních desátků v přemyslovském státě nejsou jednotné. Nejasnosti přináší už interpretace slov našeho nejstaršího kronikáře Kosmy, podle kterého pražský biskup Ekhart v roce 1023 ustanovil, aby místo desátku platil každý biskupu korec pšenice a korec ovsa a dodává, že Ekhart tak nahradil starší praxi, zavedenou prvním biskupem Dětmarem, kdy se desátek odváděl ve snopech obilí. Někteří badatelé v této pasáži spatřovali biskupský desátek ve smyslu čtvrtiny celého církevního desátku, jiní celý církevní desátek, z něhož se pak část vydělovala biskupovi, další zaujali k přesnějšmu výkladu opatrnější stanovisko. Ze svědectví mladších pramenů vyplývá převedení biskupského desátku na peněžní poplatek, který se v průběhu 13. století ustálil na šesti denárech z lánu. S rozvojem farní organizace dochází k ustavení farních desátků, placených v různé výši k farnímu kostelu.⁴⁶

Údaj zakládací listiny staroboleslavské kapituly o šestidenárovém poplatku navozuje dojem, jako by se jednalo o biskupský desátek. Desátky v této výši ale stěží mohly existovat před polovinou 11. století, kdy byla kapitula založena. Pokud by se skutečně jednalo o biskupský desátek, těžko by byl uveden ve velikosti šesti denárů, tedy ve výši obvyklé až v mnohem pozdějším období. Jenže zakládací listina je falzem, a to falzem psaným nejspíš v době, kdy se výše

Bethow decimationem, que sex denariis ab uno quoque solvitur." (CDB I, č. 382, s. 360-361).

⁴⁶ KOSMAS I.40, s. 75-76. Různé názory existují i na vývoj obou desátků - biskupského a farního. Nezávislý vývoj obou desátků předpokládal J. LIPPERT, *Soukal-Geschichte Böhmens II*, s. 23; H.F.SCHMID, *Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslawischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*, Weimar 1938, s. 137; naposledy P. BOLINA, *Příspěvek k interpretaci Kosmových desátkových údajů*, s. 828-860, který na rozdíl od předchozích badatelů usuzuje, že církevní desátek byl zaveden již před vznikem pražského biskupství, k němuž pak poté přibyl desátek biskupský. Oddělení farního desátku od desátku biskupského naopak předpokládá např. F. HRUBÝ, *Církevní zřízení*, ČČH 23, 1917, s. 54-73; V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.3*, s. 344-346; Z. FIALA, *Správa a postavení církve*, s. 68-74; Rostislav NOVÝ, *Dýmné*, ČSPS 67, 1960, s. 1-9; týž, *K sociálnímu postavení farského kléru v Čechách v době předhusitské*, SH 9, 1962, s. 157-175; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 452-455.

biskupského desátku ustálila právě na šesti denárech. Výklad zakládací listiny dává dvě možnosti: buď se jednalo původně o desetiny z výnosu příslušných knížecích hradů, tak jak tomu bylo v případě hřivnových poplatku z dalších moravských hradů (mezi nimiž ale Rokytno, Znojmo a Bítov byly také), nebo šlo skutečně o desátek církevní, byť by byla jeho výše pravděpodobně původně uvedena jinak. Zatímco údaje o hřivnových poplatcích se v pozdějších listinách již nevyskytují, dávky naznačující souvislost s uvedenými šesti denáry kapitula pobírala ještě ve 13. století. A jak ukáže následující výklad, byly tyto desátky tehdy vnímány skutečně jako desátky církevní.⁴⁷

V úvahu zde přichází řešení nabídnuté J. Žemličkou v souvislosti s biskupskými desátky ze tří severočeských provincií (Litoměřice, Bílina, Děčín), které podle falza papežské listiny Jana XV. z roku 993 daroval břevnovskému klášteru pražský biskup Vojtěch. Řešení je založené na předpokladu, že při minimálním výnosu desátku v raně středověkém českém státě spočívalo vybavení biskupství na bedrech knížete, který také jako jediný mohl garantovat řádné odvádění církvi přidělených dotací. Ty církve získávala v podobě desetiny z knížecích příjmů v hradských obvodech a právě tyto desetiny mohl Vojtěch přenechat břevnovskému klášteru. Také staroboleslavská kapitula měla desátky vázané na kastelánské hrady a ve 13. století se zaštiťovala jakousi listinou, podle níž jí tyto desátky, považované tehdy za biskupské desátky, udělil panovník (Vratislav II.).⁴⁸

⁴⁷ V. HRUBÝ považoval údaj zakládací listiny o šestidenárovém desátku za pozdější vsuvku (Tři studie, s. 60), jeho názor zpochybnil Z. FIALA, Správa a postavení církve, s. 68-69, pozn. 26. Za jádro celé kapitulní fundace chápe přiznání biskupských desátků D. KALHOUS, Stará Boleslav v písemných pramenech, s. 20.

⁴⁸ Josef ŽEMLIČKA, K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31. V. 993), in: Milénium břevnovského kláštera (993-1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, Praha 1993, s. 25-39; týž, Čechy v době knížecí, s. 290-292.

Nároky boleslavské kapituly na některé z přiznaných desátků se snažila zpochybnit listina, vydaná kolem roku 1220 olomouckým biskupem Robertem pro premonstrátskou kanonii v Louce u Znojma. V ní biskup potvrzuje louckým premonstrátům patronátní právo a církevní desátky (*decimae*) osmi moravských kostelů na Znojemsku. Současně jim přenechává biskupské desátky (*decimae ad nos spectantes*) z přilehlých vesnic a zdůrazňuje, že tyto desátky, o kterých se obecně věřilo, že *přináleží boleslavskému proboštství*, patří ve skutečnosti olomouckým biskupům. Záměrem Robertovy listiny bylo zejména biskupské schválení držby uvedených kostelů s příslušenstvím, které premonstráti získali v průběhu své poměrně krátké existence od světských donátorů a patrně i snaha zabránit případným sporům se staroboleslavskou kapitulou.⁴⁹

Sepsání uvedené listiny biskupem Robertem ovšem nezabránilo staroboleslavské kapitule, aby vznesla nároky na desátky z kostelů inkorporovaných louckým premonstrátům. Kapitula si zjevně činila nárok na desátky z celé znojenské provincie a jak se zdá, svá práva, ať už skutečná či domnělá, tvrdě prosazovala. Co však opravňovalo kapitulou k takovým nárokům, listina nezmiňuje. Lze předpokládat, že kapitula tu argumentovala svou zakládací listinou.

Podobný spor o desátky vedla kapitula o něco později s obyvateli Havlíčkova Brodu. Kapitula si nárokovala biskupský desátek z celé čáslavské provincie, do níž patřila i havlíčkobrodská farnost. Obdobně jako na Moravě vztáhla svůj původní roční důchod (6 denárů) z čáslavského hradu na celou provincii. Neshody urovnal v roce 1269 pražský biskup Jan, který schválil rozhodčí výrok k tomu určených církevních hodnostářů, podle něhož měli havlíčkobrodští vyplatit

⁴⁹ „...quas decimas vulgus credebat spectare ad preposituram Bolezlauensem, quam multis temporibus predecessores nostri possederunt et nos possidemus.“ (CDB II, č. 207, s. 191-192). Srov. F. HRUBÝ, Církevní zřízení, ČČH 23, 1917, s. 57; J. ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských, s. 455.

kapitule každoročně na svátek sv. Martina 1 ½ hřivny stříbra pražské váhy.⁵⁰

Nároky na desátky ze znojenské provincie kapitula úspěšně prosazovala po celé 13. století. Na jeho sklonku, v roce 1293, se rozhodla pronajmout louckým premonstrátům farní desátky z 13 kostelů, ke kterým měli tehdy loučtí patronátní právo, za dvě hřivny stříbra moravské váhy ročně. Své tu zajisté vykonaly problémy s vybíráním desátků na vzdálené Moravě, stejně jako letitý spor s louckými premonstráty.⁵¹

Pro obdobné řešení se kapitula rozhodli už o několik let dříve v souvislosti s vybíráním farního desátku z kostelů inkorporovaných kanonii premonstrátek v Dolních Kounicích nedaleko Brna. I v tomto případě kapitula odůvodňovala své nároky odkazem na starobylé darování desátků z celé znojenské provincie. V tomto smyslu se vyjadřuje listina z 5. ledna 1276, sepsaná kanovníky ve Staré Boleslavi. Hlavním důvodem pro její zhotovení nebyla ovšem jenom snaha zdůraznit kapitulní nároky na příslušné desátky, ale také zjednodušit jejich získávání. Pro kapitolu muselo být poměrně složité a nákladné vybírat své důchody na Moravě, a proto se rozhodla přenechat desátky z šestnácti kostelů kounické kanonii za roční plat jedné hřivny stříbra moravské váhy.⁵²

Teprve na sklonku 13. století, v roce 1298, se staroboleslavští kanovníci uvolili rezignovat také na biskupský desátek a některé další příjmy ze Znojemska. Neopomněli opět zdůraznit, že jim přináleží od starodávna, prý od dob knížete Vratislava, který jim na Znojemsku a Bítovsku přenechal určitá biskupská práva, konkrétně 6 denáru z lánu zvaných též *vomerales*, spolu s desetinou z městského cla a

⁵⁰ CDB V/2, č. 589, s. 179-180.

⁵¹ CDM IV, č. 318, s. 402-403.

⁵² CDB V/2, č. 801, s. 488-489. Biskupská konfirmace následovala o rok později, viz. CDB V/2, č. 829, s. 530-531.

z mostného. To v zásadě souhlasí se zněním kapitulní zakládací listiny, s tím rozdílem, že tato uvádí jako svého vydavatele Vratislavova otce a současně zakladatele kapituly knížete Břetislava a šestidenárový poplatek nechápe výslovně jako desátek biskupský. Jako odškodné za umenšení svých příjmů žádala kapitula sto hřiven stříbra moravské váhy, které jim měl vyplatit olomoucký biskup Dětrich. Jednalo se o tak závažnou záležitost, že záhy následovalo potvrzení tohoto aktu ze strany pražského biskupa i krále Václava II.⁵³

Předložené údaje ukazují, že staroboleslavská kapitula uplatňovala v průběhu 13. století nároky na biskupský a farní desátek v celé znojenské provincii a svá práva obhájila jak ve sporu s olomouckým biskupem tak i s držiteli patronátních práv k některým kostelům této oblasti. Úspěšná byla též ve sporu o desátky z Havlíčkova Brodu. Tyto neshody mohly být jednou z příčin pro zpadělání původní zakládací listiny v potřebě upřesnit výši některých desátků na šest denárů, tak aby odpovídala tehdy obvyklé částce biskupského desátku. Koncem 13. století se kapitula rozhodla jednak pronajmout farní desátek, konkrétně klášterům v Dolních Kounicích a Louce jako patronům řady zdejších kostelů, za pevně stanovený roční plat, jednak odstoupila biskupský desátek olomouckému biskupu. Nedlouho nato příjmy z Moravy zcela ustávají, i když povědomí o nich ještě po určitou dobu existuje.⁵⁴

O něco déle přetrvala držba několika moravských vsí na Znojemsku, jejichž příslušnost ke kapitule prameny dokumentují ještě v první polovině 14. století. Jednalo se už o nepatrné

⁵³ CDM V, č. 89, s. 89-92; č. 91-92, s. 93-96.

⁵⁴ K roku 1307 viz CDM VI, č. 6, s. 4-5; k roku 1325 tamtéž, č. 272, s. 210-211. Srov. F. HRUBÝ, Církevní zřízení, ČČH 23, 1917, s. 72-73. Do sporu o darovaný biskupský desátek se dostala po roce 1215 např. i kanonie premonstrátů v Teplé, ačkoli zde šlo o mnohem mladší donaci než v případě staroboleslavské kapituly. Tento spor jako důvod pro zpadělání listiny Přemysla Otakara I., která dar biskupských desátků Teplé stvrzuje, připouští Petr KUBÍN, Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis, Praha 2000, s. 188-197. Další spory o desátky uvádí J. ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských, s. 450-460.

zbytky kdysi bohatého knížecího nadání. Jak naznačuje listina z roku 1331, kanovníci se zbavovali vzdálených statků a pořizovali si raději nemovitosti blíže kapituly. Právě toho roku kapitula prodává tři lány v moravských Mašovicích za 10 kop pražských grošů a za výtěžek z prodeje kupuje „mnohem užitečnější“ vsi Otvovice, Újezdec a Sušno. Užitečnější proto, že kupované vesnice se nacházely přece jen blíž Staré Boleslavi. Ostatně prodávané tři lány byly jedinou držbou kapituly v Mašovicích; zbytek vsi drželi pražští křížovníci s červenou hvězdou a byli to právě oni, kdo od kapituly kupoval zmíněné tři mašovické lány.⁵⁵

Nejdéle se v listinách jako kapitulní pozemkový majetek na Moravě uvádí Nikolčice. V roce 1337 se staroboleslavský probošt Bernard z Kamenice dostává do sporu o hranice svého zboží v Nikolčicích se sousední Hustopečí, která již čtrnáct let patřila klášteru cisterciáček na Starém Brně. Dlouhodobý spor o „hory“ (*montes*) mezi oběma lokalitami s přilehlými vinicemi, poli a loukami byl rozhodnut teprve roku 1354 přesným vymezením sporných míst.⁵⁶

Patronátní právo k nikolčickému farnímu kostelu náleželo rovněž kapitulnímu proboštu. Na základě tohoto práva podléhaly jeho dohledu také filiální kostely a kaple celého farního obvodu, stejně jako desátky. Každý nově postavený kostel v nikolčické farnosti si proto musel vyžádat proboštův souhlas ohledně církevních záležitostí. Tak tomu bylo i v roce 1287, kdy herburský klášter získal od kapituly povolení vystavět filiální kostel ve vsi Diváky. V roce 1351 pak probošt Petr potvrdil starší ustanovení, podle nichž se mohly v tomtéž

⁵⁵ RBM III, č. 1753, s. 685. K lokalizaci nově nabytých vsí A. PROFOUS, Místní jména v Čechách, *passim*.

⁵⁶ RBM IV, č. 456, s. 187-188 a CDM VII, č. 168-169, s. 116-117; CDM VIII, č. 260, s. 195-198. Uvedeného sporu se týká též listina v CDM VIII, č. 193, s. 152-153 z roku 1353, kterou staroboleslavská kapitula souhlasí s ustanovením rozhodčích sporu. Srov. Ladislav HOSÁK, Dějiny Hustopečska do poloviny 14. století. Příspěvek k starším dějinám Moravy, Praha 1948, s. 38 a 44.

filiálním kostele sloužit dvě či tři mše týdně s výjimkou významných svátků, kdy byli zdejší farníci povinni docházet do farního kostela v Nikolčicích.⁵⁷

Sledované moravské statky i církevní desátky jsou v listinách výslovně uvedeny jako majetek staroboleslavského proboštství pouze ve dvou případech: v listině olomouckého biskupa Roberta z roku 1220 pro Louku u Znojma, v níž zpochybňuje nároky probošta na desátky, a v souvislosti s Nikolčicemi. V ostatních případech vystupuje kapitula jako celek, aniž by bylo řečeno, kdo z kapituly tyto příjmy užívá. Robertova listinu pro Louku, podle níž se dříve lidé domnívali, že desátky na Znojemsku patří boleslavskému proboštství, by ale nasvědčovala tomu, že nejen biskupské, ale i farní desátky ze Znojemska příslušely k proboštství. To, že listiny byly vydávány jménem celé kapituly a chybí v nich zmínka o příslušnosti desátků k proboštství, mohlo být způsobeno tím, že kapitula při jednání s jinými institucemi vystupovala jako jednotná instituce bez ohledu na vnitřní členění svého majetku.

Proboštské statky na území Čech máme ve sledované době doloženy pouze listinou vydanou 1. května 1338. Její vydavatel, staroboleslavský probošt Bernard z Kamenice, se v ní vyznává, že se souhlasem kapituly oddělil od proboštských statků méně užitečné zboží a že pronajal dědickým právem pražskému arcidiakonu Tomáši své zboží *in Swelis* za čtyři hřivny a 16 kuřat poplatku. Dále uvádí, že sumu 43 kop pražských grošů, které musel Tomáš složit za získání pronajímaných statků, investoval do jiných proboštských majetků v Podousích, Drahobudicích a Hatích na Kouřimsku. Tyto statky jsou v majetku staroboleslavského probošta doloženy i později.⁵⁸

⁵⁷ RBM V/3, č. 1070, s. 527. Srov. též L. HOSÁK, Dějiny Hustopečska, s. 24.

⁵⁸ RBM IV, č. 555, s. 220.

Podobně jako v případě Staré Boleslavi také litoměřická kapitula má doložené samostatné prebendy až od druhé poloviny 13. století. K roku 1269 se váže první zpráva o zboží litoměřického probošta, která zaznamenává, že probošt Herbord pronajal se souhlasem kapituly svou vesnici (Starý) Týn německým právem jistému Jindřichovi řečenému *Rorich* za jeden talent ročně. Jindřich zároveň dostal jeden svobodný lán (*mansum*) a také soudní pravomoc s výjimkou souzení třech těžkých zločinů. Za to si mohl ponechat každý třetí denár z pokut. Týn patřil mezi starodávné kapitulní zboží; v kapitulním majetku je jmenuje už verze A zakládací listiny.⁵⁹

Další informace o proboštském majetku máme až o padesát let později, z roku 1319, kdy litoměřičtí kanovníci schvalují svému proboštu lokaci vsi Slatina. Také tato lokalita, ležící jižně od Litoměřic, byla součástí kapitulního majetku již delší dobu (uvádí se ve verzi B zakládací listiny).⁶⁰

Podrobnější vhled do majetku litoměřického probošta umožňují teprve písemnosti z poloviny 14. století, i když ani ony nepřinášejí souhrnný výčet proboštského zboží. Když Karel IV. udělil 1. července 1348 litoměřickému proboštu Bohuslavovi z Pardubic a jeho nástupcům svobody a imunitu pro jeho lidi žijící nedaleko Litoměřic na ochranu před ústrky ze strany litoměřických měšťanů, jmenuje zároveň vsi, kterých se ustanovení týká. Ukazuje se, že blízkost kapitulního zboží u města Litoměřic přinášela řadu problémů a sporů v oblasti majetkových práv a různých kompetencí. V samotném litoměřickém podhradí podléhali proboštovi lidé v Zásadě, které patřily kapitule od počátku její existence a kde sídlili četní

⁵⁹ RBM IV, č. 1822, s. 726-727; CDB I, č. 55, s. 56. Jako Starý Týn identifikují lokalitu A. PROFOUS, *Místní jména IV*, s. 408; J. TOMAS, *Počátky města Litoměřic*, s. 20. Za Horní Týnec rovněž na Litoměřicku ho naopak považoval vydavatel zakládací listiny v CDB a také R. NOVÝ, *Přemyslovský stát*, s. 125. Tvar *Teins* v lokační listině by dával za pravdu spíše první variantě. Souvislost se vsí ze zakládací listiny (ve tvaru *Tinecs*) můžeme jen předpokládat.

⁶⁰ RBM III, č. 539, s. 222-223; CDB I, č. 55, s. 56.

řemeslníci, a v osadě zvané *Palady*. V okolí pak proboštovi náležela jakási louka *Blato* a o několik kilometrů dále ves *Křešice*, opět starodávný majetek kapituly. Již král Václav I. vystavil kapitule na její ochranu před případnými nároky litoměřických měšťanů listinu, kterou je vyjímal z dosahu městského soudnictví a z placení městských dávek. Zvláště aktuální to bylo u *Zásady*, ležící v bezprostředním zázemí Litoměřic, u níž se výslovně praví, že každý z proboštových lidí, ať je pekař, řezník, rybář nebo třeba švec, je osvobozen od placení šosu.⁶¹

Důvodem k vydání nového privilegia Karlem IV. byly stížnosti probošta Bohuslava na litoměřické měšťany, kteří nedbaje starších výsad kapituly nutili proboštovy lidi k odvádění městského censu (šosu), poháněli je k městskému soudu a zároveň jim bránili kupovat či prodávat zboží na litoměřickém trhu. Zhodnocením situace, prozkoumáním starších výsad a výsledkem sporných stran byli proto pověřeni tři dny před vydáním Karlova rozhodnutí probošt kapituly Všech svatých Jan a pražský měšťan *Johlin Jakubův*. Na základě jejich šetření panovník stvrdil Bohuslavovi a jeho nástupcům v úřadě litoměřického probošta, že jeho lidé nepodléhají soudní pravomoci města Litoměřic, ale pouze proboštovi či králi (*homines prepositure ... parati sunt coram ... iudicie curie nostre aut prepositi Luthomericensis villico ... de iusticia respondere*), mohou svobodně obchodovat na litoměřickém trhu a Litoměřičtí nemají právo žádat na nich odvádění šosu. Zároveň proboštovi povolil stavbu nového domu na místě starší pusté stavby a celý dvůr obehnat zdí. I tuto zdánlivě nevýznamnou záležitost bylo potřeba ztvrdit panovnickou listinou. Způsobil

⁶¹ CDB IV/1, č. 232, s. 401-402; RBM V/2, č. 411, s. 210. K Václavově listině V. VANĚČEK, Studie o imunitě, s. 57 a 63; Jindřich TOMAS, Řemeslníci 11.-13. století v českých zemích v písemných pramenech, AH 8, 1983, s. 79-80, který ji dává do souvislosti s plánem rozšířit město Litoměřice i na Dómský pahorek. O proboštu Bohuslavovi z Pardubic blíže J. SCHLENZ, Geschichte des Propsteistiftes, s. 35-39. Vývoj osídlení v okolí Litoměřic zmapoval J. ŽEMLIČKA, Vývoj osídlení dolního Poohří, *passim*.

to dlouhodobý spor mezi kapitulou a Litoměřickými, kteří proboštovi upírali právo na pustý dům s tvrzením, že je majetkem města. Kladné panovníkovo vyjádření umožnilo proboštovi učinit požadované stavební úpravy v jeho rezidenci.⁶²

Další proboštův majetek se připomíná k následujícímu roku, kdy je v litoměřické kapitule zaveden nový úřad děkana. Základem jeho hmotného zaopatření se stalo dosavadní vybavení scholasterie, rozmnožené o další zboží, které bylo vyňato zčásti i z majetku probošta. K děkanství byly z proboštova jmění převedeny platy z Dubče, Trnovan, Podviní, Pokratic a Žitenic, dále třetí část cla z labské dopravy a vinice v Žitenicích, které toho času držel prostřední prebendář Rudlinus, nejspíš formou pronájmu. Všechny uvedené lokality se rozkládaly v bezprostředním okolí Litoměřic, pouze Dubeč nejsme s to přesně lokalizovat. Mezi uvedeným zbožím opět nalézáme lokality, které kapitula nabyła během 11.-12. století (uvádí se v textu A, B zakládací listiny). Už tehdy měla kapitula v Pokraticích několik vinařů, dalšího v Žitenicích a v Trnovanech tesaře. I v těchto případech nebyla kapitula pravděpodobně držitelem celých vesnic. Jednoznačně to lze potvrdit u Žitenic, které patřily k starobylému majetku vyšehradské kapituly.⁶³

Z nečetných dalších zmínek se ukazuje, že i jiný majetek litoměřického probošta se vyvinul z nejstaršího kapitulního jmění. K roku 1356 se připomíná proboštovo zboží v Sedlci a Píšťanech u Lovosic, ještě ve století následujícím Liběšice, Chouč na Mostecku a Třeboutice u Litoměřic. I když se jedná o pozdní záznamy, lze předpokládat, že zmiňované statky zůstaly

⁶² RBM V/2, č. 403, s. 206-207; č. 408, s. 209; č. 410, s. 209; č. 411, s. 210.

⁶³ CDB I, č. 55, s. 54-60; RBM V/2, č. 737, s. 375-376. Dubeč (*Dubech*) může být Dubice na jih od Ústí n.L., Dubice u Brozan, Dubany u Libochovic nebo jiná, dnes neznámá lokalita, srov. J. TOMAS, Počátky města Litoměřic, s. 29.

v kapitulním majetku už od jejího raného období a při vytváření prebend přešly do rukou litoměřických proboštů.⁶⁴

⁶⁴ CDB I, č. 55, s. 54-60; RBM VI/3, č. 293-294, s. 150-153.

5. Prebendy ostatních hodnostářů a kanovníků

Vedle proboštského majetku se v jednotlivých kapitulách vyvinuly z původně společného jmění také podíly pro ostatní kanovníky - prebendy. K nejdůležitějším patřily prebendy tvořící beneficium kapitulních hodnostářů. Předním z nich býval hned po proboštovi ve většině českých kapitul děkan. Již nejstarší dokument ohlašující existenci prebend, listina Soběslava I. pro vyšehradskou kapitolu, upřesňuje děkanovu pozici v kapitule ustanovením, že jeho starostí je řídit sbor spolubratří (*decanus, cui cura fratrum regenda est*). Tato vcelku stručná věta lapidárně shrnovala celou šíři děkanových pravomocí, jak je známe z pozdější doby - dohled nad liturgií a vnitřním chodem kapituly a z toho vyplývající faktický dozor nad kanovníky s pravomocí trestat jejich přestupky. Nároky kladené v této souvislosti na děkana měly být vyváženy jeho nadstandardním hmotným zajištěním. Vedle statků vymezených vlastnímu děkanství příslušel vyšehradskému děkanovi nárok na užívání ještě jedné kanovnické prebendy.¹

Již v nejstarších dobách samostatného děkanského majetku ovládal vyšehradský děkan jakési statky ve Vršovicích na území dnešní Prahy a ve Vrbčanech na Kouřimsku (*Decano vero constituo duo aratra habenda Wirseuicih scilicet, ubi etiam pomeria duo horreo iuncta ipsi dedi, et Wirbcsaz.*) Zatímco půda ve Vrbčanech se nejspíš dostala do držby vyšehradského proboštství, jak napovídá proboštova aktivita v této oblasti počínaje sklonkem 13. století, pozemek ve Vršovicích se stal nadlouho součástí děkanské prebendy. Nesourodé vršovické statky spolu s dalšími děkanskými pozemky v sousedních Nuslích (*aliquos agros cum pomoeriis per plura loca sparsos*) však skýtalý malý užitek, a proto se počátkem dvacátých let 14.

¹ CDB I, č. 111, s. 112.

století odhodlal děkan Držislav k emfyteutickému pronájmu. Vlastnímu aktu předcházelo schválení ze strany kapituly, zastoupené kustodem Mikulášem a scholastikem Valtrem, datované k 20. prosinci 1322. Na první pohled by se mohlo zdát poněkud neobvyklé, že lokaci schvalují pouze tito vyšehradští hodnostáři, když dispozice s kapitulním majetkem byla v kompetenci probošta, a pokud se transakce týkala proboštví, tak obvykle takovéto listiny za kapitolu stvrzoval na prvním místě děkan. Jenže tehdejší vyšehradský probošt Jan Volek pobýval od léta toho roku v bavorské emigraci po údajném spiknutí proti králi Janovi (jak bylo nastíněno v předchozí kapitole) a nemohl tedy svůj souhlas připojit.²

V průběhu následujících pěti měsíců se udála vlastní lokace, kdy byla s dosavadními hospodáři ve zmíněných lokalitách uzavřena dohoda a stanovena výše odváděných dávek. Děkanova listina stvrzující zákup detailně vyjmenovává jednotlivé nájemce i přesnou částku jejich censu, který se pohyboval od 8 pražských grošů po jednu kopu (převažuje platba 16 grošů). K peněžní dávce se připojovala ještě povinnost obilné dávky v době žní a odvodu třech kuřat ve třech ročních termínech. Z výčtu šestnácti poplatných sedláků v obou vesnicích pouze dva žili ve Vršovicích a obhospodařovali *duas areas*, patrně ony dvě popluží, přiznané již ve 12. století vyšehradským děkanům. I Nusle patřily k „prastarým“ majetkům

² CDB I, č. 111, s. 112-113; RBM III, č. 831, s. 330. K proboštské držbě Vrbčan např. RBM II, č. 1588, s. 683. Vzhledem k velmi pravděpodobnému pobytu probošta Jana Volka mimo naše území na sklonku roku 1322 není nutné považovat za nejasnost vydání schvalující listiny pro emfyteusi pozemků ve Vršovicích a Nuslích pouze kustodem a scholastikem, jak se domníval J. ČECHURA, Zákup na statcích vyšehradské kapituly, s. 46-7. Za normálních okolností Jan Volek majetkové transakce členů své kapituly stvrzoval, jak dosvědčuje listina ohledně směny děkanského zboží s pražskými křížovníky, vydaná 5. prosince 1321, tedy půl roku před Janovým útekem z Čech (RBM III, č. 741, s. 302-303).

vyšehradské kapituly, kdy se však tamní pole a zahrady dostaly děkanovi, není známo.³

Uběhlo několik let a nedávno lokované statky se staly předmětem sporu, když vyšehradský děkan Držislav povýšil na probošta pražské katedrální kapituly a zřejmě jen nerad se vzdával požitků ze svých dřívějších děkanských statků ve prospěch svého nástupce, vyšehradského děkana Petra. Listina z 22. listopadu 1333, která ustanovuje vyřešením sporu břevnovského opata Bavora, jmenuje další statky vyšehradského děkanství: lázně (*balneum*) v Podolí, vesnice Žibřidovice, Šetějovice a dvůr (*curia*) v Roztylech (dnes Praha), který drží pražský měšťan Frenklin.⁴

Děkanské zboží v zázemí Vyšehradu děkan Držislav již dříve rozmnožil o mlýn na Botiči (*sub monte Wissegrado super fluvium Boticz*), který získal od pražských křížovníků směnou za dvůr v Roztylech. Časem se ale rozhodl své statky v okolí toku Botiče dále rozšířit o jakési zahrady a polnosti patřící křížovníkům ve vsi Psáry (*areae in villa Psar cum ortis et agris ac aliis pertinentiis suis, nec non orti et agri, quos praedicti fratres ab utraque parte fluvii ipsius Boticz obtinent*), jež se nacházely jižně od staršího děkanského zboží v Nuslích a Vršovicích (dnes tuto vesnici připomíná ulice Psárská). Koncem roku 1321 byla proto mezi kapitulou a pražskými křížovníky uzavřena nová smlouva, na jejímž základě se rušila předchozí výměna roztylského dvora a náhradou za botičský mlýn a statky v Psárech bylo křížovníkům poskytnuto zboží v Královicích (v jihovýchodním cípu dnešní Prahy),

³ RBM III, č. 865, s. 343-344. Služebníky v Nuslích uvádí již zakládací listina vyšehradské kapituly (CDB I, č. 387, s. 377), jisté pozemky v Nuslích i Vršovicích se dostaly kapitule spolu s darem kaple Maří Magdaleny Soběslavem I. (CDB I, č. 111, s. 114).

⁴ RBM III, č. 2059, s. 800-801. Hrabivost Držislava ukazuje i jeho zacházení se statky pražského proboštství již ve funkci představeného pražské kapituly, kdy během nepřítomnosti pražského biskupa Jana IV. z Dražic v diecézi zcizil a rozprodal ve svůj prospěch statky pražského proboštství. Blíže viz Z. HLEDÍKOVÁ, Vyšehradské proboštství, s. 85.

rozmístěné u Rokytky (*ex parte alia fluvii dicti Rokitnicze*) poblíž veřejné cesty. Předávané zboží sestávalo z pozemků tří hospodářů včetně jejich obydlí (*tres curias sive tres areas, in quibus sunt aedificia posita, spectantia ad inhabitantes ibidem*). Pro úplnost dodejme, že v okolí Královic se nalézaly také další statky vyšehradské kapituly - Hájek, Dubeč či Nedvězí - které ovšem nepatřily do majetku děkanství. Ostatně i listina o směně děkanského zboží zmiňuje u Rokytky zahradu, náležející k prebendě jednoho z vyšehradských kanovníků.⁵

V blízkosti kapituly se nacházely další drobnější majetky děkana. K roku 1345 se jako součást děkanství uvádí pozemky v Podskalí, obývané Petrem z Verony, kterému byl tehdy zvýšen roční census ze čtyř na dvanáct grošů a čtyři kuřata. O emfyteusi se sice v příslušném dokumentu nehovoří, naznačuje ho však jak samotné zvýšení poplatku, který neměl být v budoucnu již měněn, tak i zmínka o tom, že ho mají platit i Petrovi dědici. Pro úplnost dodejme, že z nedaleké celnice náležel v této době jistý příjem vyšehradskému proboštství.⁶

Jiné příjmy děkana se vázaly na kostel Panny Marie před pražským Týnem, který patřil kapitule již ve starší době. O podací právo k tomuto kostelu, které náleželo vyšehradskému děkanu, se svedly ve 13. a 14. století četné boje. Započaly v 70-80. letech 13. století, kdy si kostel neprávem přisvojil pražský měšťan Michal Janů. Neshody se dotkly i domu, jenž stál u zdi týnského kostela a býval příležitostně obýván děkanem Kunem. Spor, do něhož zasáhla i papežská kurie, byl ukončen v roce 1283 ve prospěch vyšehradského děkana. S počínajícím 14. stoletím se spory o týnský kostel rozhořely znovu, když si patronátní právo usurpovali pražští měšťané

⁵ RBM III, č. 741, s. 302-303.

⁶ RBM IV, č. 1521, s. 612-613; RBM VI/3, č. 351, s. 188.

v čele s patricijským rodem Velfovců. Nakonec spor vyzněl opět ve prospěch vyšehradského děkana.⁷

Také další vyšehradský hodnostář - kustod - obdržel své zaopatření na území dnešní Prahy, i když v jiné části než jsme se pohybovali nyní. Samostatná prebenda kustoda byla ustanovena již Soběslavovou listinou z roku 1130 a tvořilo ji jedno popluží v Kbelích s šesti býky a osivem. Základním vybavením kustodie zůstaly Kbelý v blíže neznámém rozsahu až do husitství. Pouze tuto lokalitu uvádí jako součást kustodie soupis desátků placených papeži z druhé poloviny 14. století a oceňuje jí na dvě kopy grošů papežského desátku. Příjmy kustodie byly rozmnoženy Přemyslem Otakarem II., který této prebendě potvrdil dvě krčmy v Praze (*duas tabernas medonis*) na světlo k bohoslužbám.⁸

⁷ Josef ŠUSTA, České dějiny II.3. Karel IV. Otec a syn 1333-1346, Praha 1946, s. 159; Jarmila KREJČÍKOVÁ, Vnitřní poměry vyšehradské kapituly v létech braniborské nadvlády, SPFFBU, C 29, 1982, s. 147-148; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Biskup Jan IV. z Dražic (1301-1343), Praha 1991, s. 73-4. U týnského kostela se nacházel ve 13. století špitál, pečující o cizí kupce a dvanáct chudých, starých a nemocných. Viz V.V.TOMEK, Dějepis města Prahy I, s. 409-410; Petr SVOBODNÝ - Ludmila HLAVÁČKOVÁ, Pražské špitály a nemocnice, Praha 1999, s. 11.

⁸ CDB I, č. 111, s. 114; RDP s. 13; CDB V/1, č. 119, s. 195-197; č. 30, s. 68-70. Příslušnou pasáž Soběslavovy listiny, ve které je popluží v Kbelích spolu s šesti býky a osivem určeno *ad custodiam*, přičemž *quivis custos* měl odtud *fratribus servicium annuatim persolvat*, mylně chápe jako ustanovení o osobě, která dříve vykonávala strážní službu, jež byla nahrazena dávkou zvanou *servicium* Pavel BOLINA, Příspěvek k interpretaci Kosmových desátkových údajů, s. 840-841. Chybný výklad zřejmě vychází ze ztotožnění dvou různých „funkcí“ s podobným označením - jednou z nich je kustod (*custos*) jako jeden z kapitulních hodnostářů a tedy i člen kapituly, druhou pak strážce či hlídač kostela (*custos ecclesiae*), jenž nebyl kanovníkem, nýbrž patřil mezi služebný personál kapituly, které byl darován spolu s půdou již v nejstarších dobách podobně jako třeba zvoníci. Shodné označení - *custos* - vyplývá z jejich funkce odpovídající i českému překladu - hlídat, střežit. To platí nejen o hlídačích kostela, jejichž službou bylo fyzické střežení kostela, ale i o kustodovi, protože tento kapitulní hodnostář pečoval o liturgické náčiní, ornáty, knihy a další bohoslužebné předměty v kapitulním kostele. Právě proto kustodovi hlídači kostela podléhali. Že je v Soběslavově listině skutečně míněn kustod, tedy kapitulní hodnostář, vyplývá už ze samotného obsahu listiny, která uspořádává majetkové poměry v kapitule (tedy mezi skutečnými kanovníky) a kategorie „darovaných“ lidí se zde vůbec nevyskytuje, na rozdíl od zakládací listiny kapituly, která je prostým soupisem kapitulního majetku a kde jsou proto mezi darovanými osobami zahrnuti hlídači kostela. Soběslavova listina jako vybavení kustodie uvádí pozemek v Kbelích, kde měl kustod (a ne hlídač kostela) své zaopatření ještě v době předhusitské. V listině zmiňované *servicium* není nic jiného, nežli jakási dávka odváděna

Jakékoli informace ale postrádáme o scholastikovi, posledním ze zdejších hodnostářů, připomínaném ponejprv ve čtyřicátých letech 13. století, ale s předpokladem starší existence kapitulní školy. Nezachovaly se žádné listiny, ve kterých by se nacházela zmínka o scholastikově majetku, a i soupis papežských desátků se omezuje na konstatování, že platit má *dominus scolasticus* či *scolasteria*, aniž by se stanovilo z čeho. Jediný alespoň trochu upřesňující údaj se objevuje pouze k roku 1399, kdy měl tehdejší scholastik Mikuláš Gaunher zaplatit 24 grošů, což je vůbec nejnižší platba v rámci vyšehradské kapituly v celém soupisu papežských desátků. Taková výše platby je srovnatelná už jen s odvody nižšího duchovenstva u vyšehradského kostela (stejná suma jako scholastikovi byla v roce 1399 vyměřena oltářníku u oltáře sv. Filipa a Jakuba), a ani to neplatilo všeobecně, neboť někteří kostelní služebníci, jako např. proboštův vikář, měli svá obročí otaxována na vyšší částky (proboštův vikář ve sledovaném roce platil jednu kopu grošů).⁹

Vývoj ostatních prebend prostých kanovníků je možné sledovat od 11. století. Podle listiny Soběslava I. byly kanovnické majetky rozložené ve vsích Hostín, Bezno, Vinoř, Bášť, Jenišovice, Chvaly, Hovorčovice, Dubeč a Vrutice, přičemž se o tyto lokality dělili 1-3 kanovníci. Některé z nich přešly v následujících letech do rukou probošta (Hostín, část Vrutice) nebo z nich byly financovány jiné

kustodem jednou v roce ve prospěch celého kapitulního sboru. Stejnou povinnost, i když v mnohem větším objemu, měl i kapitulní probošt. Ostatně Bolinou předpokládaný přechod kapitulních služebníků ze strážní služby na dávku, kterou podle něho mělo být *servicium*, odporují i prameny druhé poloviny 13. století, týkající se kompetenčních sporů mezi proboštem a kustodem ohledně dozoru nad hlídači kostela. Museli tedy ještě v této době vykonávat svou službu - hlídání kapitulního kostela. Povinnosti hlídačů kostela s důrazem na jejich preventivní funkci naznačil T. PETRÁČEK, Fenomén darovaných lidí, s. 158-162, který postřehl rozdíl mezi nimi a kustodem, jehož označuje obecně jako správce kostela.

⁹ RDP s. 12-16. Na nemožnost postihnout majetek scholastika poukázal již V.V.TOMEK, Dějepis města Prahy I, s. 409. K vyšehradské kapitulní škole stručně Marie BLÁHOVÁ, Pražské školy předuniverzitního období, DP 11, s. 1993, s. 28; D. ČUMLIVSKI, Vyšehradská kapitula, s. 46.

potřeby kapituly (Bášť, Hovorčovice), některé lokality zřejmě z hmotného vybavení kapituly zmizely zcela, jak lze usoudit ze skutečnosti, že nejsou zachyceny ani v následných majetkových listinách kapituly ani v soupisu papežských desátků či v pozdějších registrech římských a českých králů, kde jsou četné zmínky o kapitulním majetku stávajícím i bývalém z husitské a pohusitské doby. Ukazuje se tedy, že trvalým základem prebend se staly statky jiné.¹⁰

Již ve svém raném období obdržela vyšehradská kapitula újezd (*circuitum*) poblíž toku Želivky, údajně od královny Svatavy, manželky zakladatele vyšehradské kapituly Vratislava. Poprvé se s existencí tzv. Svatavina újezdu setkáváme v listině z roku 1178, kterou kníže Soběslav II. stvrzuje kapitule držbu tohoto újezdu a kde současně vymezuje jeho hranice: východní pomezí tvořil tok řeky Želivky (v dokumentu je nazvána Sázavou; Želivka byla pokládána za její horní tok), na západě vymezovala hranice újezdu stará cesta (*antiqua via*), která vedla k Želivu. Dnes se západní hranice zčásti překrývá s dálnicí D1, na jihovýchodě s přesahem k Martinickému potoku, východní pomezí je zčásti zatopeno vodní nádrží Švihov. Královnu Svatavu jako donátorku újezdu uvádí poprvé falzum listiny, hlásící se k roku 1187, jejímž vydavatelem měl být kníže Bedřich. Znovu se zde kanovníkům potvrzuje vlastnictví újezdu a také soudní pravomoc kapituly v této oblasti s výjimkou souzení vraždy.¹¹

Řídce osídlené lesní újezdy bývaly panovníky často přenechávány církevním institucím jako prostor určený ke kultivaci a rozšiřování osídlení, z něhož pak mohly obdarovaným korporacím kynout další příjmy. Takovými zalesněnými prostory, zvané v pramenech *circuitus*, *ambitus*,

¹⁰ CDB I, č. 111, s. 113; RDP s. 12-15; ZBYTKY REGISTER, passim. O Bášti a Hovorčovicích bude pojednáno v následující kapitole.

¹¹ CDB I, č. 287, s. 251-253; č. 406, s. 438-440. K Bedřichově listině blíže Z. HLEDÍKOVÁ, Ke kulturním poměrům, s. 160, pozn. 28.

případně *silva* či *praedium*, byly v průběhu 11. - poč. 13. století vybaveny kupř. kláštery v Rajhradě, Kladrubech, Plasech či Břevnově. Nejdříve ovšem bylo potřeba rozsah újezdů ohraničit objetím za přítomnosti svědků (odtud označení újezd) a pak již záleželo pouze na jednotlivých majitelích, jaké zvolí prostředky, aby přilákali kolonizátory schopné vzdělat místa pokrytá lesem a založit tam osady.¹²

Také Sázavský újezd byl postupně kultivován příchozími osadníky, kteří zde založili řadu nových vsí. Jejich podrobný výčet uvádí listina z 8. května 1352, kterou Karel IV. stvrzuje Vyšehradu všechna dosavadní privilegia. Dokument zahrnuje mezi lokality Svatavina újezdu rovněž vesnice vzniklé v sousedním újezdu Zahrádka, který kapitula nabyla od krále Přemysla Otakara I. na pořízení výzdoby kapitulního kostela. Kolonizace újezdu Zahrádka započala v roce 1252 a zřejmě se prolínala s osídlováním blízkého Svatavina újezdu, o jehož postupu nemáme bližší informace. Listina Karla IV. vyjmenovává téměř 30 vsí a dvě městečka (*opidum*) - Zahrádku a (Dolní) Královice, vzniklé v prostoru obou dřívějších újezdů. Převažují české názvy, pouze dvě (*Lychenfelt* a *Schonfelt* - tato ale vznikla v újezdě Zahrádka) nesou německá jména. Některé názvy jsou odvozeny od vlastních jmen (např. Tomice, Martinice, Rapotice), nejspíš podle kanovníků nebo podle lokátorů.¹³

¹² Roli újezdů a jejich osídlování zhodnotili zejména Z. BOHÁČ, Újezdy a lhoty, s. 3-25; J. TEPLÝ, Příspěvek k problematice, s. 9-32; Tomáš VELÍMSKÝ, *Trans montes, ad fontes!* (Přes hory, k pramenům!). K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech, Most 1998 (s podrobným přehledem jednotlivých újezdů včetně Svatavina újezdu); J. ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských (*passim*). Újezdy bývaly darovány nejen klášterům a kapitulám, ale též předákům či družiníkům, kteří pak sami, podobně jako panovník, obdarovávali takovými újezdy (i když už obvykle zasídlenými) své církevní fundace.

¹³ RBM V/3, č. 1307, s. 617-619. Ke kolonizaci Zahrádky viz CDB IV/1, č. 256, s. 435-437. Blíže o Zahrádce viz následující kapitolu. K lokalizaci jednotlivých vsí Svatavina újezdu srov. V.V.TOMEK, Dějepis města Prahy III, s. 73; J.V.ŠIMÁK, Pronikání Němců do Čech, s. 680-682; A. PROFOUS, Místní jména, *passim*.

V soupisu vsí zaujmou dvě lokality, jejichž název - Děkančice a Děkanovice - evidentně odkazuje na jednoho z kapitulních hodnostářů. Že se skutečně jednalo o držbu vyšehradského děkana, potvrzuje soupis papežských desátků. V nich se k roku 1367 připomínají Děkanovice, které ale nebyly považovány za součást děkanství, ale za prebendu drženou děkanem (*decanus ... de praebenda Wyssegradensi in Decanowicz solvit*), což zajisté vyplývalo ze starodávného nařízení, že vyšehradský děkan má mít dvojí prebendu, respektive děkanství a k tomu ještě jednu prebendu.¹⁴

Porovnáním Karlova privilegia a soupisu papežských desátků, byť se jedná o prameny z hlediska sledovaného tématu poměrně pozdní, můžeme vyvodit vztah Svatavina újezdu a vyšehradských prebend. Skutečně také zjišťujeme, že polovina kanovnických prebend z vyjmenovaných 22 prebend (včetně kanovnické prebendy držené děkanem), doložených pro druhou polovinu 14. století, byla vybavena z lokalit ležících v bývalém Svatavině újezdu. Jejich výčet se zcela nekryje s objemem míst uvedených v Karlově privilegiu, což je zčásti způsobeno tím, že v Karlově listině jsou do Svatavina újezdu zahrnuty také lokality újezdu Zahrádka, které ale byly určeny k jiným účelům a nestaly se proto základem kanovnické prebendy (prokazatelně samotná Zahrádka, Schönfeld = dnešní Kaliště a Lichtenfeld = dnes Světlice). Soupis papežských desátků jmenuje ve zkoumané oblasti tyto prebendy:¹⁵

1. prebenda: Děkanovice
2. prebenda: Tomice
3. prebenda: Ježov, Rapotice, Královice (případně jen Ježov a Královice)
4. prebenda: Střítěž
5. prebenda: Blažejovice, Vranice

¹⁴ RBM V/3, č. 1307, s. 618; RDP s. 13; CDB I, č. 111, s. 112.

¹⁵ RDP s. 13-15.

6. prebenda: Přeseka (=Prsiesseka v Karlově privilegiu, dnes neznámá)
7. prebenda: Dunice
8. prebenda: Hořice, Hroznětice
9. prebenda: Snět
10. prebenda: Brzotice (případně Brzotice, Lhotice)
11. prebenda: Locket.

Listina Karla IV. s výčtem vsí Svatavina újezdu neuvádí z jmenovaných lokalit Ježov a Hroznětice, ležící na samotném jihovýchodním okraji sledovaného prostoru. Vzhledem k tomu, že se obě vesnice nachází v jednolitém komplexu ohraničeném řekou Želivkou, je možné, že se skrývají za některým z neidentifikovaných názvů listiny (*Welow, Belicz, Přeseka*). To platí zajisté i o Vítonicích, které uvedené prameny sice neznají, ale pro jejich polohu uprostřed újezdu je nelze vyloučit. Karlův dokument naopak rozšiřuje výčet vsí o Šetějovice, Žibřidovice, Martinice, Píšť a Syrov, které se v soupisu papežských desátků neobjevují buď proto, že byly chápány jako součást jedné z uvedených prebend nebo připadly do užívání děkana a z evidence vypadly. Prokazatelné je to u Šetějovic a Žibřidovic, které jsou v majetku děkana doloženy k roku 1333, předpokládat to lze u Děkančic. Nejspíš šlo o vybavení prebendy užívané děkanem vedle vlastního majetku děkanství, ačkoli v soupisu papežských desátků jsou takto uvedeny pouze Děkanovice.¹⁶

Uvedený výčet jedenácti prebend, hmotně zajišťovaných z výnosů kapitulou založených lokalit Svatavina újezdu, téměř odpovídá počtu prostých kanovníků v období 12.-13. století. Kapitulní sbor, tvořený po reformě Soběslava I. proboštem a patnácti kanovníky, je ve stejném počtu doložen prokazatelně

¹⁶ RBM V/3, č. 1307, s. 618; RBM III, č. 2059, s. 800. V soupisu papežských desátků se sice dvakrát objevuje vedle Modřan a Roztyl lokalita *Pyess* jako příslušenství jedné a téže prebendy, není ale jisté, zda se jednalo právě o Píšť ve Svatavině újezdu (RDP s. 13).

ještě v polovině 13. století. Podle prvotního vydělení požiteků pro jednotlivé kapituláry listinou Soběslava I. se mělo dělit o příjmy z devíti vsí 15 kanovníků. Do tohoto počtu byli zahrnuti i kapitulní hodnostáři vyjma probošta, ačkoli jim (konkrétně děkanovi a kustodovi) bylo vyhrazeno i jiné zboží. Základem vybavení kapitulních hodnostářů, ke kterým později přibyl scholastik, se stala jejich samostatná prebenda. Po odečtení všech čtyř hodnostářů zbývá v kapitule 12 kanovníků, tedy počet, který se nápadně blíží počtu 11 prebend vybavených statky ve Svatavině újezdu. Vzhledem k tomu, že tento počet 11 prebend známe teprve z poloviny 14. století, nelze vyloučit, že i chybějící jedna prebenda se mohla vázat na některou z lokalit sledované oblasti, později třeba sloučenou s jinou prebendou.¹⁷

Naskýtá se otázka, kdy nahradily regulérní prebendy prvotní a pouze dočasné podělení kanovníků. Prokázali jsme, že skutečné prebendy se vázaly na Svatavin újezd, a proto je třeba začít u něho. Výše jsme uvedli, že újezd prý darovala vyšehradské kapitule královna Svatava, manželka zakladatele kapituly. První nepochybnou informaci o příslušnosti Svatavina újezdu k majetku vyšehradské kapituly, ovšem bez odkazu na donaci Svatavinu, nese až dokument Soběslava II. z roku 1178. Žádné předchozí listiny údaj o tomto újezdu nemají. Nezaznamenává ho ani tzv. zakládací listina, vzniklá počátkem 12. století, ani listina Soběslava I. z roku 1130 či, v případě že by se jednalo skutečně o falzum, jak soudí někteří badatelé, z doby ještě pozdější. Přitom obě listiny by zajisté nenechaly takový dar bez povšimnutí; zakládací listina obsahuje donace nejen svého zakladatele, ale i majetkové přírůstky pozdější, respektive do doby svého sepsání, listina Soběslava I. zase jako první poděluje společný majetek mezi jednotlivé členy a určitě by neopomenula oblast, o níž se

¹⁷ CDB I, č. 111, s. 113; CDB IV/1, č. 256, s. 437.

opíralo vybavení kanovnických prebend. V úvahu přicházejí jen dvě možnosti: buď donátorkou nebyla Svatava, nebo, což je méně pravděpodobné, nebyl tehdy ještě zalesněný prostor újezdu hodný zaznamenání. V každém případě zájem o tuto oblast roste teprve ve 13. století, což se mimo jiné projevilo také potřebou zhotovit falzum na jméno knížete Bedřicha s potvrzením vlastnických nároků kapituly na tento újezd. Bez zajímavosti zde není jen zmínka o vynětí újezdu z dosahu hradeckých úředníků, ale i nařízení, aby *milites* v okolí újezdu nezasahovali do lesů, vod a luk, které jsou příslušenstvím újezdu, tedy aby neukrajovali pro sebe z kapitulního zboží. Toto ustanovení tak zároveň ukazuje, že újezd ještě nebyl v době vzniku falza zasídlen. Osídlování újezdu teprve začínalo. S tím koresponduje i donace sousedního újezdu Zahradky Přemyslem Otakarem I.¹⁸

Zúrodnění lesnatého prostoru vyžadovalo určitý čas, než mohlo poskytovat dostatečné výnosy, které by se mohly stát základem kanovnické prebendy. Přesnou dobu už asi nezjistíme, určitou souvislost s přesunem prebendálního vybavení k řece Želivce mohou mít i interní spory kapituly, konkrétně kapituly s proboštem kolem poloviny 13. století ohledně užívání některých statků a příjmů, a to takových, které kapitula získala už ve svých nejstarších dobách.¹⁹

Jiné prebendy vyšehradských kanovníků známe až z dokumentů 14. století. Některé z nich vznikly prokazatelně až v tomto období v souvislosti s rozšiřováním kapitulního sboru, u zbylých nejsme s to jejich stáří objasnit. Dvě z tohoto souboru listin, sepsané v druhé čtvrtině 14. století, zaznamenávají emfyteutické vysazení zboží dvou, již existujících prebend. Prvá z nich z 18. ledna 1325 zlistiňuje souhlas vyšehradského probošta Jana Volka a ostatních členů

¹⁸ CDB I, č. 406, s. 439.

¹⁹ Srov. předchozí kapitolu.

kapituly s lokací statků prebendy vyšehradského kanovníka a zároveň králova notáře Jindřicha z Richmbachu rozmístěných v Šešovicích (zaniklá ves vedle pražských Olšan) kvůli zlepšení Jindřichových příjmů, které tehdy čítaly necelých 7 kop pražských grošů ročně z pěti lánů (*de V mansis*). Dědičnými nájemci se stalo pět sedláků hospodařících na stávajícím zboží šešovické prebendy a rovněž dva pražští měšťané Konrád a Gozlin, s povinností odvádět Jindřichovi a jeho nástupcům v kanonikátu 12 hřiven pražských grošů ročně.²⁰

Další lokační podnik se odehrál roku 1332. Jeho náplň přibližuje listina z 30. ledna toho roku, jejímiž vydavateli jsou nájemci zde uvedených kapitulních statků Albert de Krir, jeho syn Heřman a jakýsi *Alsicone*. Celá transakce byla zaštitěna jak souhlasem kapituly tak i krále Jana Lucemburského. Na základě vzájemných dohod bylo zmíněným nájemcům emfyteutickým právem pronajato několikero pozemků na Žatecku, patřících k prebendě vyšehradského kanovníka Jana Wolframova, konkrétně Korček s více jak pěti lány, Sýrovice(?) s necelými deseti lány, Měcholupy s třemi a čtvrt lány, dále pak s menší rozlohou pozemky v lokalitě Holedeč, Holedeček a Blažim. Toto zboží se nacházelo v blízkosti jiných statků (Syřem, Letov, Soběchleby, Liběšovice), které koupil pro proboštství ve dvacátých letech 14. století vyšehradský probošt Jan Volek náhradou za moravské Olbramovice. Kapitule plynuly jisté požitky ze Žatecka i dříve, kupříkladu v podobě železného náradí, které kapitule dodával kovář Modlata usazený v žateckém podhradí či formou služby tamního číšníka, tyto důchody ale vzaly za své nejpozději při konstituování města před polovinou 13. století. Po složení arhy nájemci získali jeden a půl svobodného lánů a soudní pravomoc s výjimkou tří nejhorších zločinů. Census z ostatních lánů byl stanoven na pět věrdunků pražských grošů (na věrdunk počítáno

²⁰ RBM III, č. 1039, s. 400-402. Vysazení pozemků v Šešovicích zaznamenává též J. ČECHURA, *Zákup na statcích vyšehradské kapituly*, s. 47.

16 grošů), splatných ve dvou tradičních termínech. Smlouva je doplněna pasáží o předkupním právu kapituly v případě, že nájemci budou chtít pronajaté statky dále prodat či pronajmout (*vendere vel locare*). Pouze v případě odmítnutí ze strany kapituly mohou být prodány jiným lidem. Toto ustanovení nad jiné potvrzuje zjištění J. Čechury, že častými emfyteutickými nájemci kapitulního zboží zejména v první polovině 14. století byli agrární podnikatelé z řad pražských měšťanů či nižší šlechty, kteří půdu přímo neobhospodařovali, ale tvořili mezičlánek mezi vlastníkem (kapitulou) a jednotlivými hospodáři. Žatecké statky jako příslušenství jedné kanovnické prebendy vyšehradské kapituly uvádí ještě soupis papežských desátků, i když bez bližšího určení jednotlivých míst (jsou zapsány pouze jako *prebenda in Zacz, případně prope Sacz*).²¹

Jiná z listin, spadajících dobou svého vzniku rovněž do druhé čtvrtiny 14. století, zaznamenává nájem statků další kanovnické prebendy vyšehradské kapituly. Nejedná se však o emfyteutické vysazení, ale o prostý pronájem s omezenou platností. V roce 1334 litoměřický probošt a zároveň vyšehradský kanovník Jindřich ze Šumberka pronajal zderazskému konventu jakási pole (*agros*) u Chodova, jež byla součástí jeho vyšehradské prebendy. Nebylo to poprvé, co Jindřich statky své prebendy pronajal. Již během jeho pobytu u papežské kurie užíval pozemky u Chodova za roční poplatek jistý pražský měšťan. Nyní se Jindřich rozhodl pro Zderaz. Za tři hřivny grošů ročně mohli zdejší řeholníci využívat pole u Chodova, avšak s tím, že pokud se Jindřich rozhodne sídlit (*personaliter residere*) na Vyšehradě a bude chtít svá pole

²¹ RBM III, č. 1874, s. 730-731; CDB I, č. 387, s. 384; RDP s. 14. Mnou nenalezený Korček klade na jih od Žatce k Melichovu A. PROFOUS, *Místní jména II*, s. 309, Syrovice (*Syrswicz*) neuvádí ani A. PROFOUS ani August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický království českého*, 2. vyd., Praha 1998. J. ČECHURA, *Zákup na statcích vyšehradské kapituly*, s. 39-62, mimo jiné upozornil na skutečnost, že se jednalo o nejrozsáhlejší lokační podnik kapituly v první polovině 14. století. K návaznosti města Žatec na bývalé předhradí viz Josef ŽEMLIČKA, *Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách*, ČsČH 26, 1978, s. 569.

zpět, jsou řeholníci povinni na chodovské statky rezignovat. Listina uzavírající pronájem je vydána pouze Jindřichem a chybí zde jakékoli schválení ze strany kapituly. To není zcela běžná praxe. Jenže, jak napovídá obsah písemnosti, Jindřich nebyl na Vyšehradě právě vítán a sám hovoří o úhlavním nepřátelství vůči jeho osobě. Toto nepřátelství zajisté souviselo se známými Šumberkovými aktivitami zaměřenými proti pražskému biskupu Janu IV. z Dražic, které vedly k biskupově obžalobě, jeho jedenáctiletému pobytu v Avignonu i následným potyčkám mezi oběma preláty v souvislosti se spory mezi farním klérem a mendikanty, k jejichž zastáncům se Jindřich ze Šumberka hlásil a které vrcholily právě v roce 1334. Sepsání listiny o pronájmu polí u Chodova zderazskému klášteru bylo tedy Jindřichovou soukromou akcí. Proto chybí souhlas kapituly a je také zřejmé, proč se vůbec celý pronájem, omezený případným Jindřichovým návratem na Vyšehrad, konal. Kapitula vyřešila tuto situaci až v roce 1349 prodejem těchto statků zderazskému konventu.²²

V průběhu 1. poloviny 14. století se ve vyšehradské kapitule vytvořilo několik nových prebend, jejichž hmotné zajištění sestávalo ze statků v oblasti Českobrodsko a dále směrem k východní hranici Čech. Na rozdíl od starší doby byly některé z těchto nových prebend spojeny s inkorporací kostela, jehož majetek se stal základem nově vytvořené prebendy. Touto cestou povstala v roce 1321 prebenda v Heřmanově Městci (*Hermans*) a roku 1328 prebenda ve Štolmiři (*Zytomirz*) u

²² RBM IV, č. 5, s. 1-2; RBM V/2, č. 674, s. 336-337. Šumberkovu zmínku o nepřátelství vůči jeho osobě dal do souvislosti s trvalým nepřátelstvím biskupa Jana, „které Šumberkovi nedovolovalo zatím ani do Prahy se odvážiti“ J. ŠUSTA, *České dějiny* II.3, s. 128-129, pozn. 1. K osobě Jindřicha ze Šumberka a jeho sporu s pražským biskupem tamtéž, zvláště s. 104-105 a 158-159; TÝŽ, *Dvě knihy českých dějin* II, s. 262-263; Zdeněk FIALA, *Předhusitské Čechy. Český stát pod vládou Lucemburků 1310-1419*, Praha 1978, s. 25-27; Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV. z Dražic, passim*; Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české* IVa, 1310-1402, Praha-Litomyšl 2003, s. 68-71. Blízké vztahy mezi biskupem Janem a vyšehradským proboštem Janem Volkem (a tím pádem proti Šumberkovi) připouští Z. HLEDÍKOVÁ, *Vyšehradské proboštství*, s. 85, což může rovněž naznačovat, odkud vanulo nepřátelství vyšehradské kapituly proti Jindřichovi ze Šumberka.

Českého Brodu, obě schválené v roce 1330 papežem Janem XXII. a pražským biskupem Janem IV. z Dražic. K takovému typu prebend přináležela zřejmě i kanovnícká prebenda v Sušici (*Sicca*), o níž se zachovaly o něco podrobnější zprávy proto, že zde Jan Lucemburský hodlal zřídit augustiniánskou kanonii. Pro odpor vyšehradské kapituly, která se obávala zkrácení svých důchodů, král Jan nakonec v roce 1331 svůj souhlas se zřízením nového konventu odvolal a podobně dopadl i nový pokus augustiniánů prosadit se v Sušici, který byl v roce 1345 s ohledem na kapitolu definitivně zmařen. K těmto novým prebendám se přiřadily dvě další, založené v roce 1357 Karlem IV. a obdařené výnosy z vesnice Rostoklaty (*Crustokelat*) na Českobrodsku. Můžeme předpokládat, že některé další prebendy, zaznamenané v soupisu papežských desátků, konkrétně ve Vysokém Mýtě a v Lipanech (pokud se jednalo o Lipany na Českobrodsku), patřily vzhledem k poloze svého hmotného zajištění rovněž k prebendám ustaveným až v průběhu první poloviny 14. století. Další prebendy známé z tohoto pramene – např. s vybavením ve Vršovicích, Modřanech, Líbeznicích – již takto odvodit nelze a jejich původ zůstane asi navždy neznámý.²³

Na druhé straně jsme ovšem pro 14. století informováni i o prebendách, které bychom v soupisu papežských desátků marně hledali, ačkoli např. Čermníky patřily kapitule prokazatelně ještě v následujícím století. Prebendu opatřenou zbožím v Čermníkách založil jako tzv. menší prebendu v roce 1340 vyšehradský kanovník a sakristan Jan ve snaze povýšit budoucí vyšehradské sakristany, kteří byli dosud jen služebníky vyšehradského kostela, mezi prebendované kanovníky.

²³ RBM III, č. 656, s. 276-277; č. 1630, s. 637; č. 1686, s. 657 (Heřmanův Městec); RBM III, č. 1415, s. 555-556; č. 1629, s. 637; č. 1685, s. 657 (Štolmiř); RBM IV, č. 1557, s. 625 (Sušice); RBM VI/3, č. 751, s. 441-443 (Rostoklaty). Srov. též RDP s. 13-15. K nezdařené fundaci augustiniánského konventu v Sušici srov. Pavel VLČEK-Petr SOMMER-Dušan FOLTÝN, Encyklopedie českých klášterů, Praha 1997, s. 650. Lipany vyšehradské prebendy ztotožnil s Lipany na Českobrodsku V.V. TOMEK, Dějepis města Prahy III, s. 73. V úvahu by ale mohly přicházet i Lipany u Prahy.

Skutečnost, že se jednalo o menší prebendu, nejspíš ovlivnila i nezařazení této prebendy do soupisu papežských desátků. Výnos této prebendy určitě nebyl nijak vysoký, když jí patřilo podle stavu v roce 1437 v Čermnících pouze pět lidí. Odjinud zase víme o dvoru v Královicích (Praha), v roce 1346 patřící k prebendě vyšehradského kanovníka Alberta z Litic. Ačkoli tento královický dvůr soupis papežských desátků nezaznamenává, s kanovníkem Albertem z Litic se zde setkáme. Jeho jméno je zapsáno u prebendy, jejíž hmotné zajištění spočívalo střídavě ve vsích Pyess, Modřany, Roztyly. Není zcela jasné, zda byl královický dvůr přičleněn k této prebendě s tím, že drobné statky se prostě nezaznamenaly, nebo jestli se zde uplatnilo opční právo, zavedené ve vyšehradské kapitule během první půle 14. století, a Albert z Litic postoupil na lépe zaopatřenou prebendu, jak to učinil např. jiný z kanovníků Petr Litoměřický, který držel v roce 1367 prebendu s důchody v Blažejovicích a Vranici, kdežto o dva roky později jinou prebendu s bohatším majetkem v Střítěži. Pojednání o vyšehradských prebendách můžeme uzavřít konstatováním, že základem skutečných kanovnických prebend se stal prostor Svatačina újezdu, rozšířený později o další prebendy na Žatecku, Sušicku, Českobrodku, východním pomezí Čech a také v zázemí Prahy. Posledně jmenované jsme s to postihnout s určitými obtížemi nejen z hlediska určení doby, kdy se stali součástí prebendálního vybavení, ale i s ohledem na skutečnost, že docházelo asi k určitému přeskupování statků v rámci prebend nebo mohly být statky téže lokality rozděleny mezi více příjemců (např. Vršovice, Roztyly - děkanská prebenda i kanovnická prebenda, Bášť - původně určeno kanovníkům, později zčásti ve společném majetku kapituly, zčásti součást prebendy), což interpretaci dále komplikuje.²⁴

²⁴ RBM IV, č. 757, s. 296-297; ZBYTKY REGISTER, č. 1496, s. 205 (Čermnicky); RBM V/1, č. 79, s. 40-41 (Královice); RDP 13-14.

Na rozdíl od vyšehradské kapituly jsou informace o majetku prebend dalších dvou sledovaných kapitul mnohem skoupější. Ojedinělé zprávy spadají do 13. století, ucelenější představu je možné učinit až na základě pramenů století následujícího. Jisté je, že ve 13. století už dělení původně společného majetku na prebendy kapitulárů staroboleslavské i litoměřické kapituly nastalo, zda k tomu došlo tehdy nebo již dříve a co tomu předcházelo, zůstává nezodpovězeno.

První zmínka o hmotném vybavení jedné z prebend kapituly ve Staré Boleslavi se váže až k roku 1275, kdy mistr Vavřinec, staroboleslavský a zároveň vyšehradský kanovník pronajal německým právem (*iure teutonico*) dvůr své boleslavské prebendy ve Vysoké Libni (*curiam cum terra et omnibus pertinentiis in Luben*) jakémusi Sifridovi. Vymínil si, že Sifrid a jeho dědici ročně zaplatí dvě hřivny stříbra pražské váhy a k tomu ještě dva solidy jako náhradu za obvyklé odvody naturálií, konkrétně slepic, vajec apod. Kanovník Vavřinec uložil dále Sigridovi povinnost poskytnout mu třikrát v roce pohostinství s výjimkou vína a medoviny. Z textu příslušné listiny vyplývá, že Sigfrid nebyl prvním nájemcem libeňského dvora, ale že již před ním bylo toto zboží pronajato. Celá transakce se udála se souhlasem děkana a dalších kanovníků, chybí ale souhlas probošta. Nevíme, jestli to bylo způsobeno trvalejší nepřítomností proboštů ve Staré Boleslavi, či za tím stojí jiné důvody. Ani mistr Vavřinec se v Boleslavi trvale nezdržoval a dával přednost svému vyšehradskému kanovníctví, jak naznačuje poznámka, že Sifrid má sjednané dávky odvádět do Boleslavi či do Prahy.²⁵

Další údaje o majetku prebend kanovníků a některých kapitulních hodnostářů podává až soupis papežských desátků pro druhou polovinu 14. století. Majetek druhého kapitulního hodnostáře - děkana, který byl v důsledku trvalé nepřítomnosti

²⁵ CDB V/2, č. 766, s. 434-435.

zdejšího probošta skutečným vedoucím kapituly, ale nezjistíme ani z tohoto pramene, neboť jeho příjmy jsou zaznamenány jako důchod děkanství bez bližších údajů. Jinak je tomu v případě dalších dvou hodnostářů - scholastika a kustoda. Pořadí obou hodnostářů je v obráceném sledu než v kapitule vyšehradské, kde byl kustod třetím a scholastik až čtvrtým hodnostářem. Na základě soupisu papežských desátků lze dokonce soudit, že i příjmy staroboleslavského scholastika byly větší než scholastika mnohem bohatší kapituly vyšehradské, což při srovnání desátkových povinností ostatních členů obou kapitul rozhodně neplatí.²⁶

Vybavení staroboleslavské scholasterie se vázalo na statky v Hřivně poblíž Benátek nad Jizerou, majetek kustodie, ze které se kurii odváděl téměř o polovinu menší desátek, se nalézal v nedalekých Košátkách. Příslušnost Košátek ke staroboleslavské kustodii potvrzuje i mladší listina z května 1419, kterou kapitula v čele s proboštem schválila svému kustodovi emfyteutický pronájem dvora v Košátkách (*curia arature cum hominibus subsidibus, censitis, censibus, robotis, agris cultis et incultis ...*). Zajímavé je zde nařízení o tom, že nájemce Maršo z Košátek má vedle sjednaného ročního poplatku odvádět kustodovi jisté naturálie včetně jednoho zajíce. K uložení takové povinnosti vybízela poloha Košátek, nacházejících se na okraji lesa, zvaného později Košáteckým lesem.²⁷

Převážná většina statků ostatních prebend staroboleslavské kapituly se rozkládala v blízkosti výše uvedených majetků scholastika a kustoda. Kanovníci tu pobírali své příjmy ze Sušna, Slivna, Sedlce, Sudova i Kostelního Hlavna, z Nedomíc a Ovčár, o něco jižněji, již v blízkosti Staré Boleslavi, byť na druhé straně Labe, pak z Leblovic (v

²⁶ RDP s. 12-15, 18-21.

²⁷ Listinu otiskl F. GRAUS, Dějiny venkovského lidu II, s. 561-562.

prostoru dnešního Martinova), Popovic a Dřevčic. Jejich blízkost je tak těsná, že můžeme hovořit o koncentrované držbě. Tuto definici lze ale vyslovit jen ve vztahu ke kapitule jako instituci, tzn. že kapitula jako celek vlastnila souvislejší majetek, neplatí to už o jednotlivých prebendách. Majetek jednotlivých kanovníků sestával z dílů v několika vesnicích, přičemž o jednu ves se mohlo dělit několik kanovníků. Údaje soupisu papežských desátků navozují dojem, že vybavení kanovnické prebendy se mohlo měnit souběžně s měnícím se počtem kapitulárů. Tak např. i z Hřivna, kde měl svůj majetek kapitulní scholastik, plynuly požitky dalším dvěma kanovníkům.²⁸

Většina výše zmíněných vsí se nacházela až za rozsáhlým lesem, táhnoucím se dodnes vějířovitě kolem Staré Boleslavi a ohraničený na jihozápadní straně řekou Labe. Původně se tento zalesněný prostor rozkládal dále na sever, směrem k Mladé Boleslavi. Podle zjištění J. Slámy zde nebylo ještě v 11. století souvislejší osídlení a živou kolonizační činnost v těchto místech naznačuje i ustanovení zakládací listiny staroboleslavské kapituly, podle něhož žili v okolí obou Boleslaví nejen sedláci (*rustici*), ale i hosté (*hospites*), kteří měli kapitule odvádět dávky medu a desátek z daně míru. Rovněž místní názvy Lhota či Újezd (zaniklá ves) nad Starou Boleslaví, byť tyto vsi kapitule nepatřily, dokládají kolonizační činnost v době, kdy zde kapitula začíná rozvíjet svou činnost.²⁹

Způsob, jakým kultivace lesních prostorů probíhala, dochované prameny nezaznamenávají. Ačkoli v souvislosti s poznatky zjištěnými u vyšehradské kapituly, jejíž kanovníci

²⁸ RDP s. 18-21. Zaniklé Leblovice situoval do prostoru dnešního Martinova J.V.PRÁŠEK, Brandejs nad Labem I, s. 4-5.

²⁹ CDB I, č. 382, s. 361. Jiří SLÁMA, Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech, AR 19, 1967 (srov. jednotlivé mapy). Viz též J.V.ŠIMÁK, Pronikání Němců do Čech, s. 313, který předpokládal kolonizační činnost kapituly v okolí lesa Hlavna a na dalších místech.

získávali své hmotné zaopatření kolonizací Svatavina újezdu, bychom mohli předpokládat rovněž vlastní kolonizační iniciativu staroboleslavské kapituly, takovou teorii poněkud oslabuje skutečnost, že mezi kapitulou a jejími vesnicemi zůstal rozsáhlý les a kapitula své vesnice měla až za tímto lesem. Nelze vyloučit, že kapitula získala některé vesnice již kolonizované. Vesnice ve sledované oblasti vyrůstaly zčásti v sousedství starších sídlišť, z nichž kapitulní zakládací listina dokládá v jižní části tohoto prostoru Dřísy s vinným lilesem. Ve 14. století však tato ves zřejmě do kapitulního majetku nepatřila, ačkoli byla ze dvou stran obklopena jiným kapitulním zbožím. Nelze ovšem s jistotou potvrdit, že kapitula přišla o všechno své zboží v Dřísech, protože ještě v roce 1338 je mezi svědky jedné kapitulní listiny uveden Jan, *noster famulus de Drzis*. Údaje soupisu papežských desátků je potřeba brát s určitou rezervou, protože drobnější statky či platy v nich s největší pravděpodobností nejsou zachyceny. Nenalezneme v nich ani Vysokou Libeň, jedinou kanovnickou prebendu doloženou před polovinou 14. století (1275), přestože sousedila s dalšími kapitulními vesnicemi. V pozadí ztráty některých kapitulních majetků mohly stát směny s jinými vlastníky v okolí. Vedle tvořícího se panství mladoboleslavských Michaloviců sahajícího až k Brandýsu nad Labem se poblíž kapitulních statků formovaly též majetky drobnějších zemanů. Ukazuje se, že ani kapitula nevlastnila všechny své vsi celé, ale dělila se o ně s jinými majiteli.³⁰

Statky darované kapitule v nejstarším období v nejbližším okolí Staré Boleslavi zůstaly alespoň zčásti v její držbě ještě ve 14. století. Popovice a Dřevčice (nejspíš jen části) se staly součástí kanovnických prebend, dvůr v Zápech, respektive v části zvané Zípce, se ještě počátkem 15. století počítá k majetku probošta. V neznámé době se v rukou

³⁰ CDB I, č. 382, s. 359; RBM IV, č. 555, s. 220.

staroboleslavských kanovníků ocitly i nedaleké Hovorčovice, doložené opět v soupisu papežských desátků jako součást kanovnické prebendy. Opět není jasné, jestli se jednalo o celou ves či jen část, protože tato lokalita se ještě v první polovině 14. století uvádí mezi statky vyšehradské kapituly. V místech již vzdálenějších od sídla kapituly patřily k výbavě kanovnických prebend po polovině 14. století statky v Končicích u Chlumce nad Cidlinou, vesnice přiléhající k Žiželicím, odkud měla kapitula dostávat dle přání svého zakladatele *refectionem* na paměť kněžny Boženy. K dalším kanovnickým statkům se zřejmě řadily ještě nedaleké Ohaře, lokalizace dalších vsí *Wrssicz*, *Bisna*, *Bilichov* a *Crnczicz* je sporná.³¹

Postihnout prebendy litoměřické kapituly lze až k polovině 14. století. Využít můžeme pouze soupis papežských desátků a listinu pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic z 21. listopadu 1349, kterou schvaluje zřízení děkanství v litoměřické kapitule. Do úřadu děkana povýšil dosavadní scholastik Mikuláš s povinností řídit spirituální záležitosti kostela a kapituly. Základem hmotného vybavení děkanství se stal majetek scholasterie a jedné prebendy držené týměž Mikulášem, k němuž přibyly platy vyňaté z důchodů proboštství. Jádrem dosavadní scholasterie spočívalo v příjmech ze vsi Podsedice(?) ve výši pěti kop pražských grošů, Mikulášova prebenda zahrnovala šest kop ze Želechovic a dalších 24 grošů z jakýchsi domků (*in domunculis*) u Litoměřic. Děkanství obdrželo ještě čtyři kopy z Lukavce, bývalého dvora, který měl v emfyteutickém pronájmu proboštův prokurátor Konrád, dále kolem pěti kop a 40 kuřat, které se kapitule odváděly ze vsi

³¹ K uváděným lokalitám srov. na příslušných místech J.V.PRÁŠEK, Brandejs nad Labem III, Brandýs n.L. 1913; A. SEDLÁČEK, Místopisný slovník historický; A. PROFOUS, Místní jména v Čechách. Lokality *Wrssicz* by odpovídaly Vršice na Kouřimsku, ale i Tvršice u Žatce, v jehož podhradí měla kapitula podle své zakládací listiny poplatné sedláky, podobně i *Bylichow* (*Bolechow*) je možné vztáhnout na Bílichov na Slánsku, případně i Velichov u Žatce. Černčic existuje několik. Pro nedostatek jiných pramenů nelze identifikaci kladně vyřešit.

Wyedlicz a k tomu vinici snad tamtéž. Tato vinice a drobnější plat z *Wyedlicz* mohl ale děkan využívat teprve po smrti Aleše Škopka, který je měl v doživotním užívání. Následují další tři kopy z Malíče, držené jedním z litoměřických kanovníků. Zda se i tyto příjmy děkanství vázaly původně na jednu z výše zmíněných prebend, není z dokumentu patrné. S výjimkou Lukavce, kde mívala kapitula jednoho ševce s půdou, nepatřily jmenované lokality k nejstaršímu kapitulnímu majetku. Kdy a jak se kapitule dostaly, nejsme s to objasnit. Z proboštova majetku byly k děkanství převedeny ještě platy z Dubče, Trnovan, Podviní, Pokratic a Žitenic, dále třetí část cla z labské dopravy a vinice v Žitenicích.³²

Soupis papežských desátků pro druhou polovinu 14. století příliš informací o skladbě litoměřické kapituly a vybavení jednotlivých prebend nepřináší. Z jeho poněkud zmatených záznamů nelze přesně přiřadit uváděné lokality k jednotlivým prebendám, u některých záznamů zcela chybí údaje o majetku prebendy, pouze se uvádí jméno kanovníka a odvedená výše desátku. Součástí několika kanovnických prebend byly podíly ze starobylého kapitulního zboží v Křešicích, jejichž část držel také probošt. K dávnému kapitulnímu majetku přináležely též Bohušovice, respektive jejich část, které se staly součástí jedné z kanovnických prebend spolu s požitky z Křešic a z Černěvsi u Roudnice n.L. Vybavení další kanovnické prebendy se vázalo na ves Leská u Lovosic, jedna prebenda byla spojena s kostelem v Budyni n.O., jehož plebán byl zároveň litoměřickým kanovníkem. Nejistá je poloha jiného kanovnického zboží v lokalitě zvané *Chistnov* či *Kyssnow*. Jedná se patrně o stejnou ves, která se připomíná k roku 1253 v souvislosti s emfyteusí kapitulních polí a vinic na hoře sv. Štěpána dvěma litoměřickým měšťanům a kterou její vydavatel v Codexu ztotožňuje s Kyškovicemi u Roudnice n.L. Soupis papežských

³² CDB I, č. 55, s. 54-60; RBM V/2, č. 720, s. 375-376. K lokalizaci srov. mapku J. TOMASE, *Počátky města Litoměřic*, s. 20, další informace podává též J. ŽEMLIČKA, *Vývoj osídlení dolního Poohří*, *passim*.

desátků připomíná také dva prostřední prebendáře, z nichž jeden držel zboží v Leské a kostel sv. Vavřince.³³

³³ RDP s. 26-27; CDB IV, č. 261, s. 444-445. K jednotlivým lokalitám srov. A. PROFOUS, Místní jména, *passim*; J. ŽEMLIČKA, Vývoj osídlení dolního Poohří, *passim*. Ty, které jsou též v zakládací listině, uvádí J. TOMAS, Počátky města Litoměřic, s. 20 *aj.*; R. NOVÝ, Přemyslovský stát, s. 124-126.

6. Společný majetek kolegiátních kapitul

Rozdělení příjmů kolegiátních kapitul na prebendy prelátů a kanovníků v průběhu 12. a 13. století neznamenal definitivní zánik společného majetku. Část kapitulního jmění zůstala nadále zachována ve společném užívání celé kapitulní korporace (*mensa communis*). Na rozdíl od prebend, které byly určeny k zaopatření jednotlivých kapitulárů nezávisle na jejich skutečném pobytu v kapitule, sloužil majetek ve společné držbě k zabezpečení provozu kostela, jeho stavebních úprav, vybavení bohoslužebným náčiním, knihami a rouchy a v neposlední řadě také k vyplacení příspěvku kanovníkům a kapitulním hodnostářům přítomným v kapitulním kostele při bohoslužbách.¹

Vydělení části kapitulního zboží pro tyto účely se zřejmě odehrávalo postupně. Některé statky zůstaly ve společném užívání z prvotního obvěnění, jiné nabyly kapituly pozdějšími donacemi. Přesnější informace o tom, k jakým účelům se výnosy z jednotlivých lokalit společného majetku vynakládaly, zaznamenávají teprve dokumenty z 13. století, ve větší míře až ze století následujícího.

Zdá se, že přesnější specifikace takovýchto statků následovala až po vydělení prebend. Potřeba konkrétněji vymezit účel statků zbylých ve společném vlastnictví zajisté souvisela i s uvolňováním poměrů v kapitulách. Od druhé poloviny 13. století a zvláště ve 14. století se přítomnost mnohých prelátů i kanovníků na kapitulních bohoslužbách stávala čím dál víc vzácnější a jejich další činnost v kapitule řidší. Aby nedošlo k narušení řádného provozu kolegiátního kostela, musel být ubývající počet sídelních

¹ K charakteristice společného majetku srov. S. ZACHOROWSKI, *Rozwój i ustrój kapituł polskich*, s. 202-217; W. GÓRALSKI, *Kapituła katedralna w Płocku*, s. 173-179.

kanovníků vyvážen rozmnožením nekapitulního duchovenstva. Různí vikáři, kněží choralisté a jiní klerici stále více zastupují při modlitbách chybějící kanovníky, u nichž se začíná prosazovat rozlišení na kanovníky sídelní a nesídelní. S tím souvisí také potřeba přesně stanovit povinnosti jednotlivých kanovníků, kteří si chtějí nárokovat vyplacení podílu ze společného majetku.

Ve starším období, ale už po vydělení prebend, je doložen majetek ve společné držbě kapituly bez přesnějšího určení, k jakým účelům má být použit. Zdá se, že hlavní důraz se kladl na zajištění stravy. O tom svědčí zejména Žitenice vyšehradské kapituly, odkud podle ustanovení Soběslava I. mělo plynout ovoce a víno na stůl kanovníků. Také nařízení z téhož dokumentu o povinnosti probošta zajistit kanovníkům 52krát v roce jídlo a pití či dodat peníze na potraviny v období půstu svědčí o preferování jakéhosi „stravného“. Nevíme nic o tom, jak si kanovníci dále mezi sebou rozdělili příděly jídla a pití, případně peněz na potraviny, podle všeho měl zřejmě nárok na svůj podíl každý člen kapituly. Když se však začal rozmáhat nešvár kumulování několika prebend v rukách jedné osoby a nebylo pochopitelně možné fakticky zastávat všechny povinnosti spjaté se zastáváním více úřadů, k nimž se tato beneficia vázala, nastala potřeba stanovit přesnější možnosti kanovníka, za kterých může čerpat příjmy ze společného majetku.²

Vedle podílů na stravném se rozlišoval v kapitule ještě druhý typ společného jmění - tzv. *obedience*. Takto byly označovány statky, obvykle vsi či hospodářské dvory, které byly za jistý pravidelný plat pronajímány jednotlivým kapitulárům. Nikdy se nestaly součástí prebendy, ačkoli takové zneužití čas od času hrozilo, ale byly jen v dočasném užívání,

² CDB I, č. 111, s. 114.

obvykle doživotně nebo po dobu členství v kapitule (to doživotní být nemuselo).³

Postihnout vývoj a užívání společných kapitulních statků v kolegiátách umožňuje z našich kapitul v podstatě jen Vyšehrad, dokumentovaný řadou listin. Můžeme však předpokládat, že hospodaření se společným majetkem mělo nejspíš všude podobný charakter, samozřejmě s tím rozdílem, že ostatní kapituly nevlastnily takový rozsah statků jako Vyšehrad a jejich společný majetek byl určitě skromnější.

Nejstarší informace o společném majetku kapituly, užívaném kanovníky už po vydělení prebend, podává listina Soběslava I. z roku 1130. Důležité je v této souvislosti ustanovení, které nařizuje vyšehradskému proboštu vyplácet kanovníkům jídlo prostřednictvím 52 servicií ročně a také 80 penízů (*nummos*) na zakoupení ryb v době čtyřicetidenního půstu. Nařízení o serviciích platilo prý *ab antiquis* a zavazovalo probošta k odvodu jedné jalovice, 12 kuřat a 6 prasat s dostatečným množstvím piva a medoviny, přičemž v zimě mohla být jalovice nahrazena dvěma vepříky. Starost probošta o zaopatření stravy pro kanovníky vyplývala zajisté z jeho postavení představeného kapituly, jehož úkolem bylo mimo jiné též disponování s kapitulním majetkem. Odkud měl probošt jídlo a pití pro kanovníky získávat, zmíněná listina neuvádí, jako možný zdroj těchto produktů přichází v úvahu Žitenice, z poloviny náležející proboštu. Vedle toho se ve stejném dokumentu vyjmenovává jiný majetek, který byl bez dalšího dělení určen kanovníkům (část Žitenic, Prachatic, zřejmě i mírová daň z hradišť aj.)⁴

Problematika stravného a dalších odvodů ve prospěch kapituly jasněji zaznívá z dokumentů druhé poloviny 13.

³ K obediencím (v Polsku zvaným *prestamoniam*) srov. S. ZACHOROWSKI, *Rozwój i ustrój kapituł polskich*, s. 202-217; W. GÓRALSKI, *Kapituła katedralna w Płocku*, s. 173-179.

⁴ CDB I, č. 111, s. 114.

století, kdy se dostávají do popředí v rámci četných sporů mezi proboštem a kapitulou a kdy zároveň nastává nutnost stanovit přesnější pravidla pro jejich užívání. Naturálie, které měl probošt vyplácet kanovníkům jako stravné, se už neoznačují termínem *servicia* (odvozeno od slova *servire* - sloužit bohoslužby), ale užívá se pro ně název *refectiones* (jídlo, občerstvení). Jejich počet však zůstává i přes změnu názvu stejný. Na jejich doplnění daroval Přemysl Otakar I. kapli sv. Klimenta na Vyšehradě (*ad usus fratrum et refectiones complendas*), protože probošt nebyl s to je řádně vyplácet ze stávajícího majetku *propter distractionem donationum antiquarum*.⁵

Další dokumenty ukazují, že proboštové své povinnosti, pokud je zavazovaly k nějakým výdajům, s oblibou zanedbávali. Tak tomu bylo například v případě požitků z Prachatic či Žitenic, kde probošt čas od času zadržoval jejich část určenou kanovníkům. Podobný problém mívali proboštové i s odvodem stravného kanovníkům, i když spory o ně máme doloženy poprvé až k polovině 13. století. Neshody uvnitř kapituly došly tak daleko, že je museli na přání samotného krále Václava I. řešit stanovení rozhodčí, probošt pražské kapituly Tobiáš, probošt staroboleslavské kapituly Kuno a Jan z pražského dominikánského konventu. Listinou z 15. února 1253 stvrdili své usnesení ohledně některých sporných záležitostí, mezi jiným také vyplácení refekcí. Řešena byla také nevyjasněná otázka, kdo z kanovníků má vlastně na ně nárok.⁶

Refectiones se vždy vázaly na řádné odsloužení kanonických hodinek, bylo to tedy jakési přilepšení a snad i motivace k pravidelnému výkonu základní povinnosti kapituly. Zatímco v dřívějších dobách příslušelo stravné zřejmě všem

⁵ CDB II, č. 371, s. 405-406 (listina je falzum 13. století). Přesná lokalizace kostela sv. Klimenta není dosud uspokojivě vyřešena, srov. Bořivoj NECHVÁTAL, K poloze kostela sv. Klimenta na Vyšehradě, AR 42, 1990, s. 410-415. Nad ideovou úlohou svatoklimentského kostela se zamýšlí A. PLESZCZYŃSKI, Vyšehrad, s. 103-119.

⁶ CDB IV/1, č. 263, s. 446-449.

kanovníkům, neboť se předpokládala účast celého kapitulního sboru při bohoslužbách a případná nepřítomnost souvisela s činností ve prospěch kapituly či panovníka, při narůstající absenci kanovníků v kapitulním kostele, např. v důsledku kumulace více beneficií, bylo potřeba nově upravit pravidla pro rozdělování jídla. Rozhodčí Tobiáš, Kuno a Jan proto nařídili, že *refectiones* se mají dávat pouze těm, kdo se účastní kanonických hodinek. Vzhledem k tomu, že každý člen kapituly byl zaopatřen samostatným beneficiem, tedy výnosem své prebendy (*ratione officii detur beneficium*), další vyplacení stravného těm, kteří neslouží mši, by bylo jen ke škodě kostela a proti zákonu (*contra civile seu canonicas sanctiones*). Právo pobírat stravné získalo také pět vikářů - kněží, včetně proboštova vikáře. Vikáři sice nebyli součástí kapituly, ale jako zástupci kapitulárů sloužili mše za nepřítomné kanovníky, a proto se při podělování stravného myslelo též na ně. Výjimku z pravidla dostal jen probošt, u nějž se sice z titulu kancléře nepředpokládala pravidelná účast při bohoslužbách v kapitulním kostele, který ale právě jako kancléř sloužil králi (a zároveň patronu kapituly), za což mu byl přiznán nárok na podíl ze stravného. K tomuto ustanovení zajisté přispěla skutečnost, že tehdejší probošt Dionýsius skutečně platné služby králi Václavovi prokázal, zejména v nedávném boji krále se synem Přemyslem Otakarem.⁷

Z rozhodnutí výše zmíněných rozhodčích se mělo nevydané jídlo, které zbylo po nepřítomných kanovnících, rozdělit mezi chudé. Dále bylo důrazně nařízeno, že *refectiones* se vyplácí pouze v naturáliích (*in victualibus*), a ne v penězích, aby nedocházelo k jejich zneužívání. Je to zřejmě narážka na dřívější praxi. Kvůli nedostatečnému plnění závazků vůči kapitule byl probošt Dionýsius a jeho nástupci zbaven práva a povinnosti vyplácet 52 jídel rezidujícím kanovníkům a vikářům

⁷ *Refctiones* jako určitý *Präzenslohn* pro kanovníky a jejich vikáře (též *pitancie, garmus*) postihl již J. LIPPERT, *Social-Geschichte Böhmens II*, s. 34-39.

a zároveň tak přišel o možnost svévolně disponovat s důchody určenými na stravu kanovníků. Starost o zajišťování stravného přešla přímo na kanovníky, kteří k tomuto účelu měli užívat Koleč s dalšími vesnicemi.

Koleč měla v kapitulním majetku vždy zvláštní určení. Poprvé se objevuje v nepravé listině, doložené pouze v confirmaci Václava I. z roku 1251, která jako svého vydavatele označuje Soběslava I. Podle tohoto dokumentu Soběslav údajně rozmnožil kapitulní sbor o dalších pět kanovníků a kapitule daroval několik důchodů, mezi nimi též kapli sv. Vavřince na Petříně s jejími příjmy. Mezi nimi vystupuje Koleč s poplužím a hosty (*cum hospitibus*). Dále se jako příslušenství svatovavřinecké kaple uvádí příjmy ve velikosti 12 hřiven z Rokytenska, desátky z dřevíčské provincie, přiděl soli, medu, mouky, prasat a beranů vyplácený knížecími úředníky a konečně lidé z pražské osady V Trávnice. Tato donace byla určena ke krytí pravidelných odvodů do Říma jako výraz podřízenosti vyšehradské kapituly papeži. Velikost poplatku je zde stanovena 12 hřivnami české mince. Poplatek do Říma ve výši 12 hřiven mince ustanovuje však poprvé až protekční privilegium papeže Lucia II. z roku 1144, tedy čtyři roky po Soběslavově smrti. Listina tak musela vzniknout až po tomto datu. Horní hranici pro její dataci pak limituje další protekční privilegium, tentokrát papeže Celestina III z roku 1197, kde je výše platu kurií změněna na 5 hřiven stříbra ročně.⁸

Potvrzení údajné Soběslavovy listiny Václavem I. mělo vážné důvody. Když se vyšehradští kanovníci počátkem padesátých let 13. století ohrazovali proti zadržování 52

⁸ CDB I, č. 393, s. 405-406; č. 136, s. 138-140; č. 359. Nepravou Soběslavovu listinu klade její vydavatel v CDB G. FRIEDRICH mylně do 13. století. Dnes se historikové shodují, že k jejímu sepsání muselo dojít v průběhu druhé poloviny 12. století. Srov. J. PSÍKOVÁ, Příspěvky k diplomacie, s. 30; R. NOVÝ, Diplomatické poznámky, s. 133-136; M. BLÁHOVÁ, Založení vyšehradské kapituly, s. 13-31. K výši papežského censu srov. též K. KROFTA, Kurie a církevní správa, ČČH 10, 1904, s. 132-138; J. ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských, s. 446-447.

obědů proboštem, nebyla to jejich jediná stížnost na svého probošta. Dionýsius totiž kromě obírání kanovníků „zapomínal“ platit povinných 5 hřiven stříbra Římu, ačkoli užíval důchody z Kolče, určené právě na tyto výdaje. Zřejmě považoval výnosy z Kolče za svůj majetek, respektive majetek proboštství, a nepovažoval za nutné cokoli odtud platit. Uvést věci na pravou míru mělo nové stvrzení údajné Soběslavovy listiny, která jednoznačně určuje Koleč na krytí římského poplatku. Že je zde vyčíslen postaru na 12 hřiven místo na později obvyklých 5 hřiven, na skutečném účelu Kolče nic neměnilo. Následovně se „rozjíždí“ akce na vrácení Kolče kapitule, kam vzhledem ke svému původnímu účelu patřila. Již rok po confirmaci údajné Soběslavovy listiny král Václav s odkazem na Soběslavovo ustanovení ohledně Kolče nařizuje listinou z dubna roku 1252 vynětí této vsi z moci probošta a její převedení na děkana a kanovníky. Na ně byla přenesena též starost o pravidelné odvody papeži.⁹

Zdá se, že probošt Dionýsius nemínil i přes královo nařízení vyklidit pozice a vzdát se dobrovolně sporného majetku. Král Václav proto záhy přenesl vyřešení ožehavých poměrů v kapitule arbitrům z řad církve. Výsledkem šetření pak bylo písemné rozhodnutí z 15. února 1253, v němž se kromě Kolče a římského poplatku řešila také výše zmíněná problematika stravného pro kanovníky. Co se týče Kolče, znovu bylo potvrzeno její odnětí proboštovi a převedení kanovníkům včetně péče o odvádění poplatku papeži. Vedle Kolče se vyjmenovávají další statky (*villa vel bona*), které měly kanovníkům připadnout. Jednalo se o Týnec, Zákolany, Velvary, Třebusice, Hnidousy (dnes součást Kladna), Libušín, Otvovice, Kněževes, Podlešín a neznámý Štědřík (*Schedrik*), ležící v prostoru Kladno – Slaný – Kralupy n.V. a zčásti nakupené kolem Kolče. Tyto lokality jako příslušenství Kolče uvádějí i

⁹ CDB IV/1, č. 241, s. 413-414.

pozdější listiny. Dionýsiovi tentokrát nezbylo, než se rozhodnutí podříditi. Již o necelý měsíc později potvrzuje vratislavský biskup Tomáš, že vyšehradská kapitula uhradila svůj dluh papeži ve výši 70 hřiven. Podle toho nebyl poplatek Římu odváděn plných 14 let.¹⁰

Koleč a s ní spojené poplatky do Říma nezůstaly v péči kanovníků natrvalo. Někdy před rokem 1273 se Koleč dostává opět v držení probošta, tentokrát jako „dar“ (*dos*), za který měl tehdejší probošt mistr Petr zaplatit dvě hřivny zlata. Zřejmě to byla vidina hotových peněz, která vedla kanovníky i po všech neblahých zkušenostech k přenechání Kolče s celou plejádou dalších vesnic na Slánsku proboštům. Ale ani Petr nebyl z těch, kteří by se měli k řádnému plnění svých závazků. Listina vydaná 3. září 1273 proboštem Petrem, která je vlastně jeho obhajobou, ukazuje, že Petr neplatil ani poplatky do Říma ani dvě sjednané hřivny za užívání Kolče. Vedle toho listina odkrývá celou řadu dalších pochybení probošta.¹¹

Pokud tyto nešváry Petrovi prošly za panování Přemysla Otakara II, v jehož službách se Petr výrazně uplatnil (připisuje se mu mimo jiné i reorganizace královské kanceláře), jiná situace nastala po smrti „zlatého a železného“ krále, kdy na Petra, zbaveného královské ochrany, sílily útoky ze strany kapituly. Houstnoucí atmosféru stupňovaly též napjaté vztahy mezi proboštem Petrem a vyšehradským kanovníkem, bývalým vedoucím notářem královské kanceláře mistrem Jindřichem. Vyšehradské listiny týkající se tohoto sporu odhalují, že vedle odvodu papežského cenzu bylo i vyplácení stravného opět v režii probošta. Pře, zakončená

¹⁰ CDB IV/1, č. 263, s. 446-449 a č. 264, s. 449-451. K lokalizaci jednotlivých vsí srov. A. PROFOUS, Místní jména I-IV, *passim*. *Schedrik* asi nebude totožný s existujícím Štědříkem u Prahy; v pozdější listině z roku 1356 se uvádí jako příslušenství Kolče (ve tvaru *Scziedrik*), přičemž se ve stejném dokumentu zmiňuje na jiném místě i Štědřík u Prahy s označením *Sderyk*. Také jeho poloha na jih od Prahy nekoresponduje s vymezením kolečského zboží.

¹¹ CDB I, č. 714, s. 362-364.

v létě roku 1282, vedla nakonec k rezignaci probošta Petra na správu Kolče.¹²

Koleč i s příslušenstvím byla i později běžně pronajímána proboštům a jejich poměr ke kolečskému zboží vystihuje privilegium Karla IV. pro vyšehradské proboštství z roku 1356, které Koleč a další vsi na Slánsku zahrnuje mezi proboštův majetek, i když to ve skutečnosti nebyla tak úplně pravda. Důležité informace přináší jiná listina, vydaná děkanem a kanovníky v roce 1326, která uvádí v Kolči dvůr (*curia*) a nařizuje proboštovi platit odtud sídelním kanovníkům ve dvou termínech 30 kop s výjimkou případné války či neúrody, kdy může být od placení osvobozen. Zdá se, že dřívější nařízení o vyplácení stravného pouze formou potravin nebylo, zajisté v zájmu obou stran, respektováno.¹³

Jestliže vazba Kolče a stravného není zcela bezpečně prokázána, známe několik kapitulních statků, jejichž výnosy byly výslovně určeny na doplnění potravy. K nejstarším z nich patřily statky kostela v Budči, který vyšehradská kapitula získala v roce 1262 od Přemysla Otakara II. a jeho ženy Kunhuty na žádost vyšehradského kanovníka a zároveň pražského scholastika a králova kaplana Přísnobora. Ke králově donační listině z 15. června 1262 připojila svou listinu též královna, které náležela kolace budečského kostela. Příslušenství kostela zde sice není uvedeno, stanoví se ale účel daru, jenž spočíval v doplnění stravného pro kanovníky (*reditus ipsius ecclesie ad refectio-num cedere debeant canonicorum supplementum*).¹⁴

¹² RBM II, č. 1276, s. 549. K poměrům ve vyšehradské kapituly po smrti Přemysla Otakara II. blíže Jarmila KREJČÍKOVÁ, Vyšehradská kapitula v letech braniborské nadvlády, s. 143-150. O působnosti mistra Jindřicha v královské kanceláři a ve vyšehradské kapitule Saša DUŠKOVÁ, Kdo byl notář Jindřich, SPFFBU IX, C7, 1960, s. 59-74, ke kariéře probošta Petra TÁŽ, Kancelář jako nástroj politiky Přemysla Otakara II., FHB 1, 1979, s. 77-84.

¹³ Srov. např. RBM III, č. 1195-1196, s. 466-468; RBM VI/3, č. 351, s. 189.

¹⁴ CDB V/1, č. 343-344, s. 511-513.

O dvacet let mladší listina z roku 1282 pak konkretizuje vybavení budečského kostela. Z něho je možné identifikovat Blevice, Kamenný Most, Pchery, Skůry, Břešťany a Zákolany, neznámé zůstávají *Brodci* a *Nozachicich*. Všechny jmenované statky (*bona*) se nachází v blízkosti Kolečského zboží, v širším okolí Slaného. Zboží v Zákolanech patřilo dílem k Budči, dílem ke Kolči. Listina opět zdůrazňuje skutečný účel budečského zboží, totiž zajištění stravného, tentokrát ale nebyl užit výraz *refectiones*, ale *prandium* (snídaně). Tady nemusí jít o terminologickou záměnu, ale svědčí to spíš o skutečném doplnění či rozšíření původních 52 *refectiones*, jak bylo i záměrem donátora Budče. Starost o budečské zboží a příslušné výnosy sice připadly děkanu a kanovníkům, ale i zde známe, byť sporadicky, případy jejich zřejmě nedobrovolného převedení na probošta.¹⁵

Jiným společným příjmem kanovníků, zmiňovaným již v listině Soběslava I. z roku 1130, byla dotace na postní jídlo v době čtyřicetidenního půstu. Soběslavova listina přikazovala proboštovi vyplatit kanovníkům na tyto účely 80 peněz týdně. Od roku 1245 bylo poskytování postní stravy zajištěno podle rozhodnutí krále Václava I. a schválení papeže Inocence IV. z výnosu vsi Hodkovičky ležící jižně od Vyšehradu proti proudu řeky Vltavy (dnes na území Prahy), určené výslovně *in refectioem quadragesimalem*. Hodkovičky byly předtím součástí menší prebendy vyšehradské kapituly, po jejím uprázdnění toho roku se její účel mění a příjmy z Hodkoviček slouží na zajištění postní stravy. Královu rozhodnutí předcházela žádost kanovníků, vyslovená před panovníkem jedním z vyšehradských kapitulárů a zřejmě zapříčiněná trvalou nepřítomností tehdejšího probošta Filipa ze Sponheimu, králova příbuzného, který byl v době nabytí vyšehradského proboštství

¹⁵ RBM II, č. 1276, s. 549. K lokalizaci jednotlivých vsí srov. V.V.TOMEK, Dějepis města Prahy I, s. 410 (ovšem s několika nepřesnostmi); A. SEDLÁČEK, Místopisný slovník historický, *passim*; A. PROFOUS, Místní jména, *passim*.

ještě nezletilý a ačkoli získal po několika letech též s vyšehradským proboštem spjatý titul kancléře, své úřady ve skutečnosti nevykonával a v roce 1248 se po jistých obtížích dopravoval k hodnosti salzburského arcibiskupa. Platilo-li do té doby původní ustanovení Soběslava I. o vyplácení hotovosti proboštem ve prospěch kanovníků na nákup ryb, stěží mohl nepřítomný Filip tuto svou povinnost plnit. To dokládá i znění panovníkovy listiny, podle které byla postní strava poskytována nedostatečně. Převod Hodkoviček do rukou kanovníků tak měl nahradit ušlé příjmy.¹⁶

K zaopatření kanovníků sloužících bohoslužby v kapitulním kostele, ale i k zajištění běžného provozu kostela (např. nákup svíc), měla kapitula vyčleněné ještě další statky. Jejich plný výčet nemáme k dispozici, určitě mezi ně patřily ve středočeském prostoru Hovorčovice, Bášť a Čakovičky (či Čakovice?) severně od Prahy, dále Nedvězí s částí Hájku (dnes jihovýchodní část Prahy) nebo příjmy z kutnohorských krámů. Bášť jako součást kapitulního majetku uvádí již zakládací listina kapituly a při rozdělení kapitulních statků mezi jednotlivé kapituláry v roce 1130 připadly její důchody dvěma kanovníkům. Také Hovorčovice snad mohly patřit k lokalitám určených tehdy na kanovnícké prebendy (pokud jsou skutečně totožné se vsí *Gouoricse* z listiny Soběslava I.). Ty se jako součást společného majetku objevují v osmdesátých letech 13. století, ostatní lokality máme s takovouto charakteristikou doloženy až ve století následujícím.¹⁷

¹⁶ CDB I, č. 111, s. 114; CDB IV/1, č. 65, s. 152-153 a č. 84, s. 172-173. Kariéru Filipa Sponheimského přibližuje např. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.3*, passim; J. ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, passim Hodkovičky zůstaly kapitule až do husitství, viz. A. SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický*, s. 227.

¹⁷ CDB I, č. 387, s. 377 a č. 111, s. 113; RBM II, č. 1326, s. 573-574; RBM III, č. 146, s. 61; č. 890, s. 350; č. 933, s. 363. V kapitulních listinách uvedenou ves *Czakowicz* považuje za Čakovičky (dříve zvané Malé Čakovice) A. PROFOUS, *Místní jména I*, s. 296; J. ČECHURA, *Zákup na statcích vyšehradské kapituly*, s. 39-62; zatímco s Čakovicemi ji ztotožňuje V.V.TOMEK, *Dějepis města Prahy III*, s. 412.

Již jsme uvedli, že ve 13. a zvláště ve 14. století mnozí kanovníci nesídlili u svého kostela a svou povinnost zajišťovat mše, kanonické hodinky a aniversária přenášeli stále více na své vikáře a další pomocný klérus kapitulního kostela. Nižší duchovenstvo sloužící v kapitulním kostele, často s povinností kněžského svěcení, nebylo součástí kapituly, kapitule však podléhalo. Kapitula se také musela postarat o jejich hmotné zaopatření. V případě vikářů se to týkalo přímo jednotlivých kanovníků, kteří při kapitule nesídlili a najímali si vikáře, jenž je v kostele zastupovali. Vikář měl pak nárok na podíl ze společných kapitulních příjmů místo nepřítomného kanovníka. Tyto změny se odráží také v terminologii listin 14. století, kde se objevují tzv. denní podíly (*distributiones cottidianis*) nahrazující starší *refectiones*. Podle listiny z 24. února 1321, která potvrzuje vyšehradské kapitule inkorporaci kostela v Heřmanově Městci a zařazení dosavadního rektora kostela mezi prebendované kanovníky, má každý prebendovaný kanovník nárok na rezervaci denního podílu, z něhož vydržuje věčného vikáře, jehož úkolem bude sloužit v kapitulním kostele slavné mše a jiné svátosti (*ecclesiasticis sacramentis deserviat*).¹⁸

Denní podíly jako náhrada za čas strávený při bohoslužbách nebyly jediným příjmem vikářů. Když v roce 1358 zřídil Karel IV. dva nové kanonikáty, zaopatřil je výnosem ze vsi Rostoklaty u Českého Brodu, který činil 26 kop ročně. Oba noví kanovníci se stali plnoprávními členy kapituly a jako takoví měli nárok na hlas a místo v kapitule, místo na chórové lavici a také na svého vikáře. Kanovníku i jeho vikáři bylo přiznáno též právo na různé příjmy a požitky kapituly (*porciones, distribuciones, obvenciones et utilitates*). Každý z obou nových kanovníků měl ze svých 13 kop, které mu vynesla

¹⁸ RBM III, č. 656, s. 276. K denním podílům též RBM V/2, č. 538, s. 270.

prebenda vázaná na zmíněnou vesnici, vyplatit vikáři ročně dvě kopy tzv. *salaria*, tedy jakési služné.¹⁹

Na společných příjmech kapituly participovali vedle kanovníků a jejich vikářů ještě další duchovní osoby, podléhající dohledu kapituly. Důležitou roli hráli chorální kněží, jejichž sbor kapitula zřídila na jaře roku 1326. Jejich povinností bylo odsloužit všechny kanovnické hodinky a slavné bohoslužby a k tomu v jednotlivé dny číst mše. V nepřítomnosti kanovníků tak mohla kapitula v podstatě fungovat a plnit své základní poslání, i když jaksí v zastoupení. Obživu chorálních kněží dostali na starost sídelní hodnostáři a kanovníci, kteří kněžím vypláceli *salaria*. K tomuto účelu kapitula vyhradila sídelním kapitulárům příjmy z kutnohorských krámů a z Nedvězí. Tomu ovšem musela předcházet dohoda kapituly s proboštem Janem Volkem, který tyto důchody užíval formou pronájmu. Na základě rozhodnutí, které bylo svěřeno děkanu Držislavovi a dvěma dalším kanovníkům, se probošt vzdal kutnohorských krámů a Nedvězí výměnou za pronájem Hovorčovic a Kolče. Bylo mu však dovoleno, aby si, v případě že vrátí Hovorčovice, mohl pronajmout opět kutnohorské krámy. Dále bylo ustanoveno, že má probošt za pronajaté vsi zaplatit sídelním kapitulárům 30 kop ročně ve dvou termínech - na sv. Jiří a na sv. Havla.²⁰

Pro zabezpečení nižšího kléru u kapitulního kostela sloužily také výnosy z Čakoviček a Báště. Nejprve se z nich zajišťovalo živobytí bonifantů (*pro victualibus bonifantum*), po jejich zrušení a zavedení sboru chorálních kněží zřejmě přešly do rukou vikářů. Nasvědčuje tomu listina z roku 1323 týkající se Báště, v níž se praví, že zdejší příjmy se používají na financování čtených mší a zaopatřování světla a

¹⁹ RBM VI, č. 751, s. 442-443.

²⁰ RBM III, č. 1195-1196, s. 466-468.

proto mají být svěřovány vikářům a ostatním služebníkům kostela, nikoli kanovníkům.²¹

Kapitula zřejmě po nějakou dobu řešila otázku, kdo má vlastně právo disponovat se společnými kapitulními statky. Toto právo nejspíš zpočátku náleželo proboštovi jako představenému kapitulního sboru a navazovalo na jeho strašší pravomoc ohledně nakládání s kapitulním zbožím ještě v dobách, kdy celý sbor kanovníků užíval veškeré kapitulní jmění společně. Úměrně s tím, jak se probošt vzdaloval kapitule díky svým dalším aktivitám mimo ní a jak se zároveň množily případy usurpace některých kapitulních statků proboštem, snažili se kanovníci pod vedením děkana strhnout na sebe některé proboštovy pravomoci, což se jim postupně dařilo. Když se ale v kapitule přestávají čím dál víc zdržovat i kanovníci, přechází rozdělování důchodů ze společných statků na zbylé kanovníky - kanovníky sídelní. Společné statky se také čím dál víc stávají předmětem pronájmu některému ze spolukanovníků. Nejvíce jsme informováni o pronájmech ve prospěch probošta, což bylo zřejmě určitým kompromisem a mělo zamezit zneužívání kapitulních statků proboštem pouze ve svůj prospěch, jak tomu bylo např. u Kolče. Společné statky mohly být ale pronajaty i dalším členům kapituly a dokonce i vikářům, jak ukazuje případ Báště, svěřené v roce 1323 Janovi, vikáři mistra Mikuláše. Pro tyto pronajímané statky se vžilo označení *obediencie*.

Pravidla pro udělování *obedienci* stanoví panovníkovo nařízení z roku 1328, podle kterého *obediencie*, podobně jako prebendy pod kolací krále, podléhaly *opci*, to znamená, že uprázdněnou *obedienci* si mohli nárokovat nejprve kapitulní hodnostáři, a teprve v případě jejich nezájmu ostatní kanovníci, jejichž pořadí bylo stanoveno podle délky pobytu v kapitule a s upřednostněním sídelních kanovníků. Udílení *obediencie* či jiná transakce (např. *emfiteuse*) podléhalo celé

²¹ RBM III, č. 840, s. 333; č. 933, s. 363.

kapitule. Příjmy získané pronájmem pak byly přerozděleny mezi kanovníky a jejich vikáře, použity na provoz kapitulního kostela nebo vynaloženy k jiným účelům.²²

Poprvé se s termínem *obediencie* setkáváme v dokumentu vydaném před polovinou 13. století vyšehradským proboštem Filipem ze Sponheimu, v němž se tento termín vztahuje k vesnici Zahrádka (mezi Ledčí n.S. a Humpolcem). Probošt Filip zde vyznává, že mu byla Zahrádka svěřena *a fratribus nostris et canonicis nomine obediencie* pod podmínkou, že kanovníkům odtud ročně odevzdá šest hřiven stříbra a pronajaté zboží v Zahrádce bude vzdělávat a udržovat. Zároveň se zdůrazňuje, že Zahrádka patří do společného majetku kanovníků (*communem possessionem fratrum*) a nemá být budoucími probošty zcizována. Filipovu listinu na znamení souhlasu kapituly stvrdili vyšehradský děkan, kustod a devět kanovníků.²³

Zahrádku získala kapitula někdy ve dvacátých letech 13. století od krále Přemysla Otakara I. Spolu se Zahrádkou obdrželi kanovníci od krále újezd (*circuitum*) v jejím okolí včetně tamních lesů, luk, vodotečí a vsí. Újezd v okolí Zahrádky rozšířil starší kapitulní zboží v povodí Želivky, tzv. Svatavin újezd, který kapitule darovala údajně manželka zakladatele Vratislava I. Kapitule se zde naskýkala možnost dalšího zvýšení příjmů, pokud využije darovaný prostor k přilákání kolonistů, kteří újezd zkulturní a vzdělají nová pole. Vytyčením újezdu byli na přání Přemysla Otakara pověřeni

²² RBM III, č. 1462, s. 570.

²³ CDB III/2, č. 222, s. 299-300. Listina nese datum 1234, její sepsání je ale třeba posunout o několik let dopředu, neboť v této době byl vyšehradským proboštem Arnold a Filip ze Sponheimu nastoupil až po něm. Vzhledem k tomu, že se mezi svědky listiny uvádí děkan Petr, je horní hranice vzniku listiny limitována rokem 1240, kdy místo vyšehradského děkana zaujal Engelbert. Problém ale způsobuje v listině zmiňovaný kancléřský titul Filipa, který bývá kladen až k roku 1245. K.J.ERBEN, který otiskl listinu v RBM I (č. 1158) ji přiřadil k roku 1246, Vydavatel listiny v CDB ji klade k roku 1239. K obsazení kapituly v příslušných letech srov. V. NOVOTNÝ, České dějiny I/3, s. 884.

jeho dva synové Václav a Vladislav, jež měli újezd objet a vymezit jeho hranice.²⁴

O třicet let později kanovníci včele s děkanem Engelbertem přistupují k systematickému zasídlování pustých či nedostatečně obydlených oblastí v okolí Zahrádky. Tamní kapitulní statky jsou charakterizovány jako majetek vyšehradských prebendářů (*bona prebendarum nostrarum*) a blíže se naznačuje jejich rozsah - z jedné strany je limitovaly hranice Humpolce, z druhé les Melechov. Kanovníci svěřili celé kolonizační dílo humpoleckému mincmistru Jindřichovi, s nímž uzavřeli v roce 1252 smlouvu, podle které se Jindřich a jeho dědici stávali na základě lenního práva vazaly děkana a kapituly. Kapitula si vymínila, že Jindřich do roka zasídlí újezd kolonisty, jinak ti, co se za něho zaručili, zaplatí kapitule 30 hřiven stříbra. Mezi lidmi, kteří za Jindřicha ručili, se objevuje vyšehradský kanovník Konrád a lze předpokládat, že zřejmě on působil jako prostředník při předběžném jednání mezi Jindřichem a kapitulou. Noví osadníci byli na pět let zcela osvobozeni od poplatků, dalších pět let přechodného období měli odvádět kapitule pouze desátek z obilí (pšenice, ječmen, oves) a teprve poté jim bylo nařízeno platit kapitule mimo desátek věrdunk stříbra ročně. Rozměřování lánů v nových vesnicích se na přání kapituly řídilo velikostí lánů zavedených Němci na statcích želivského kláštera. Jindřich získal na nové půdě několik svobodných lánů, právo držet rychtu a vykonávat soudní moc. Pokud by Jindřich chtěl své statky prodat či darovat, musí je přednostně nabídnout kapitule. Také ostatní osadníci mohli přenést svá práva na jiné osoby, ale jen se souhlasem kapituly a rychtáře. Podle

²⁴ CDB II, č. 374, s. 409-410. Listina uvádí jako datum vydání rok 1219, zachovala se ale pouze v opisu ve vyšehradském kopiáři ze 14. století a uvedení Řehoře de Crescencio mezi jejími svědky neodpovídá tomuto datu. K tomu blíže V. NOVOTNÝ, České dějiny I.3, s. 506, pozn. 2.

J.V.Šimáka vznikly Jindřichovou zásluhou vsi Kaliště (Schönfeld) a Rapotice (Horní).²⁵

Kultivace újezdu v okolí Zahrádky se postupně stýkala a prolínala s osazováním sousedního Svatavina újezdu. Růst nových vsí postupem času stíral povědomí o dvou původně oddělených újezdech a souvislé osídlení v tomto prostoru způsobilo, že na něj bylo pohlíženo jako na jeden celek. Listina Karla IV. z roku 1352, kterou se kapitule vedle starších privilegií stvrzuje držba Svatavina újezdu, řadí mezi tamní statky i městečko Zahrádku (vysazenou emfyteuticky proboštem Janem Volkem v roce 1322) s jejími vesnicemi.²⁶

Z pohledu majetkových práv kapituly se skutečně jednalo v polovině 14. století o jeden celek, jinak tomu bylo ale z hlediska vnitřního dělení tamních statků. Již podle Přemyslova ustanovení i pozdějších záznamů byly příjmy ze Zahrádky určeny na výzdobu kostela (*pro ornatu ecclesie*), a proto se tato lokalita, na rozdíl od vesnic v Svatavině újezdu, vždy počítala mezi společné statky kapituly. Toto zařazení nacházíme v dokumentech z různých období a pokud se objevila tendence zcizit zdejší majetek ve prospěch některého kapitulára, většinou probošta, kapitula se okamžitě postarala o nápravu. Proto z listin zaznívá neustálé zdůrazňování, že Zahrádka byla, je a bude vždy ve společném vlastnictví kapituly. Mělo to své opodstatnění, neboť Zahrádka byla, snad již od počátku, kapitulou běžně pronajímána některému ze svých členů. Již výše jsme se zmínili o propůjčení Zahrádky proboštu Filipovi ze Sponheimu a také z pozdější doby víme o některých dalších pronájmech, nejčastěji opět proboštům. Nemuselo to být ale vždy pravidlem. Právě probošt Filip se po několika letech Zahrádky vzdal ve prospěch vyšehradského kanovníka mistra Heřmana, kterému byly vyměřeny stejné peněžní odvody jako

²⁵ CDB IV/1, č. 256, s. 435-437. K listině blíže J.V.ŠIMÁK, Pronikání Němců do Čech, s. 681; J. ŽEMLIČKA, Století posledních Přemyslovců, s. 93.

²⁶ RBM V/3, č. 1307, s. 617-619; RBM III, č. 774, s. 314.

dříve Filipovi. Pronájem byl sjednán doživotně, přičemž po Heřmanově smrti se měla Zahrádka vrátit zpět kapitule, které příslušelo rozhodnutí, komu ze spolubratří uvolněnou obedienci opět pronajme.²⁷

Ve 13. století se k obediencím počítala ještě Krč a Hovorčovice. V roce 1284 se v Hovorčovicích připomíná dvůr (*curia*), který byl kapitulou dočasně pronajat pražskému měšťanu Oldřichu Placerovi za přesně stanovené dávky obilí. Hlavním důvodem pronájmu bylo vylepšení a zpevnění opevnění a dalších staveb (*in edificiiis, fossatis, sepibus et aliis munimentis*), na něž měl Oldřich vynaložit několik hřiven stříbra. Zmínka o opevnění dvora a dalších stavbách zároveň v hrubých rysech osvětluje, jak takový dvůr vypadal. Detailnější popis dvora, konkrétně v Hodkovičkách, známe až z doby mnohem pozdější (k roku 1417) a uvádí se tam rovněž opevnění dvora (hradbami s kamennou věží uprostřed) a několik budov převážně hospodářského charakteru (sklep, stáje, stodoly).²⁸

Odvod naturálií naznačuje, že Hovorčovice byly určeny na stravu kanovníků, což potvrzují i pozdější listiny, podle kterých tato lokalita sloužila *pro pane*. Hovorčovice bývaly zřejmě využívány k několika účelům, jak naznačuje pasáž zmíněné listiny, která mezi pronajímanými statky připomíná nejen obedienci, ale i další kapitulní statky (*obedienciam nostre ecclesie Wissegradensis cum aliis bonis eiusdem ecclesie in Houorchouich sibi concedimus et locamus*), přesnější rozlišení je pro nás ale nemožné. Rozdělení vyšehradských statků v jedné lokalitě mezi několik příjemců nebylo nic neobvyklého, podobné příklady jsou doloženy i

²⁷ K specifikaci Zahrádky srov. CDB I, č. 374, s. 409; CDB V/2, č. 714, s. 363. Filipova listina viz CDB IV/1, č. 116, s. 209-210 z roku 1247; k Zahrádce dále např. RBM II, č. 1251, s. 540 z roku 1281; RBM V/2, č. 525, s. 266 z roku 1348.

²⁸ RBM II, č. 1326, s. 573-574. Popis dvora v Hodkovičkách uvádí F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu*, s. 67.

odjinud (např. Zákolany, které zčásti náležely ke zboží kolečskému a zčásti k budečskému, Žitenice nebo Kamenný Most, nacházející se zčásti v rukou probošta a zčásti celé kapituly).²⁹

Častěji se obediencie vyskytují v dokumentech 14. století, jejich rozsah ale nejsme s to přesně vyčíslit. Najdeme mezi nimi většinu z již zmiňovaných statků ve společném vlastnictví kapituly (např. Koleč, Bášt), přičemž jejich určení, ať už na stravu či provoz kostela, při tom nehrál zřejmě žádnou roli. K přesnějšímu postižení obediencí nám příliš nepomůže ani soupis papežských desátků pro druhou polovinu 14. století, kde jsou sice některé z nich zmíněny, ale většinou bez bližšího popisu. Převod společných statků na zákup probíhal pozvolna, a to až v průběhu 14. století (Čakovičky, Bášt), některé až mimo námi sledované období.³⁰

²⁹ RBM III, č. 1195, s. 466-467.

³⁰ RBM III, č. 933, s. 363; č. 1195-1196, s. 466-467; RDP, s. 12-16. Přehled emfyteuticky pronajatých statků shrnul J. ČECHURA, Zákup na statcích vyšehradské kapituly, s. 39-62.

Závěr

Majetkové zázemí českých kolegiátních kapitul prodělalo od svého vzniku značné proměny. Zpočátku byl kapitulní majetek užíván společně všemi kanovníky, jak naznačují zakládací listiny nejstarších českých kolegiát, v nichž jsou donace adresovány kapitulám jako jednotné instituci. Zatímco o společném soužití kanovníků pod jednou střechou panují určité pochybnosti, svůj majetek získávala kapitula skutečně jako celek. Někdy mohl být zvýhodněn představený kapituly, i když tato praxe již odporovala původním ideálům. Jak kanovníci tento společný majetek užívali, není zcela jasné (zda se scházeli u jednoho stolu, což asi v případě ženatých kanovníků nepřicházelo v úvahu, nebo zda každý kanovník dostával nějaký procentuální podíl).

V průběhu 12. a 13. století dochází k výrazným změnám ve skladbě kapitulního majetku a dosud společné jmění je rozděleno mezi jednotlivé kapituláry, kteří si své díly sami spravují a užívají jejich výnosy. Z kapitulního zboží se vydělují prebendy jako hmotné zajištění pro jednotlivé kanovníky, vedle toho pak zůstává část zboží nadále ve společném užívání celé kapitulní korporace, které slouží k zabezpečení provozu kostela a jeho výbavě, k vyplácení příspěvku kanovníkům přítomným v kapitulním kostele při bohoslužbách, případně jsou jako tzv. obedience pronajímány jednotlivým členům kapituly. Rozpad společného majetku v kapitulách byl provázen přeměnou kanovníků původně sídlících u kapitulního kostela v kanovníky světské a umožnil rozmach mnohoobročnictví, rozšířené v době předhusitské.

Na počátku této práce byla vyslovena otázka, zda k rozpadu společného majetku a vytváření prebend došlo jednorázovou reformou nebo se jednalo o dlouhodobý proces. Studium příslušných pramenů pro tři nejstarší české kolegiáty,

mezi nimiž jednoznačně dominuje archiv vyšehradské kapituly, ukázalo, že majetková skladba kapitul, jak ji známe z doby předhusitské, byla výsledkem dlouhodobých a složitých proměn, na jejichž konci bylo zaopatření každého kanovníka zvláštní prebendou. Toto zjištění plyne zejména z porovnání zakládacích dokumentů, listiny Soběslava I. z roku 1130 pro Vyšehrad a pozdějších dokumentů, uzavřených soupisem papežských desátků. Ve světle zkoumaných pramenů lze usuzovat, že nejprve se z kapitulního majetku vydělovalo hmotné zaopatření probošta jako představitele kapitulního sboru, následované samostatným majetkovým zajištěním dalších hodnostářů. Tento závěr potvrzuje zejména skutečnost, že jádrem proboštovy prebendy se stávaly části nejstaršího kapitulního jmění, ještě z dob společného majetku. V případě vyšehradského proboštví patřilo k těmto majetkům např. zboží na Prachaticku, Litoměřicku (Žitnice, Malešov aj.), Kralupsku (Hostín, Vojkovice, Ouholice) či Budyšínsku. K důchodům staroboleslavského probošta patřily rozsáhlé starodávné příjmy z Moravy, byť z části v pozměněné skladbě (Znojensko). Zajištění litoměřického proboštví pak spočívalo prakticky celé na původním kapitulním majetku (Starý Týn, Křešice, Zásada aj.).

Jinou cestou se ubíralo vytváření prebend prostých kanovníků. Po určitém přechodném období, kdy jim byly vydělovány jisté díly ze společného majetku, dochází k výrazné změně a základem prebend se stává nový majetek, který nemá s původním kapitulním majetkem mnoho společného. Sledování těchto změn umožnily zejména dokumenty pro vyšehradskou kapitolu, z nichž je patrný rozdíl mezi kanovnickými prebendami ve 12. století (podíly ze staršího majetku) a stoletím následujícím, kdy se základem prebend stávají vsi v kolonizačních oblastech Svatavina újezdu. Také kanovnické prebendy ostatních dvou kapitul byly zajišťovány alespoň zčásti nově nabytým majetkem. Určitou podobu s vyšehradskými

prebendami je možné sledovat u staroboleslavské kapituly, jejíž prebendy byly vybaveny majetkem v souvislejším kolonizačním území. Na rozdíl od Vyšehradu se toto území nacházelo v blízkosti kapituly. Zatímco však jednotlivé vyšehradské prebendy ve Svatavině újezdu byly vybaveny jednou až třemi vesnicemi, prebendy staroboleslavských kanovníků byly s ohledem na rozsah kapitulního majetku rozptýlené v několika lokalitách, přičemž jedna ves mohla být součástí několika prebend.

Při rozšiřování počtu kapitulního sboru v mladším období, kdy stávající kapitulní majetek byl už rozdělen na prebendy a společnou část, docházelo k zajištění nových prebend různými cestami. U vyšehradské kapituly se uplatnilo spojení kanonikátu s inkorporovanými kostely, kdy se majetek těchto kostelů stal základem příslušné prebendy (Heřmanův Městec, Štolmiř, Sušice), podobným případem mohla být i jedna z prebend litoměřické kapituly, spjatá s kostelem v Budyni n.O. Jiné prebendy vznikaly jako nové fundace, hmotně zajištěné samostatným nadáním ze strany zakladatele takovéto prebendy. Tímto způsobem se vytvořily dva kanonikáty, vybavené příjmy z Rostoklat, které kapitule daroval panovník. Tento způsob se zřejmě uplatňoval jen zřídka. Pro všechny sledované kapituly totiž platí, že na rozdíl od staršího období donace v jejich prospěch upadají a rozhodně se nemohou rovnat majetku darovanému zakladatelem. To ovšem neznamená, že by kapituly stály později zcela stranou zájmu. Donace se ale začínají soustřeďovat především k oltářům v kapitulních kostelech.¹ Z těch sice měla kapitula rovněž užitek, část příjmů šla ale na výživu oltářníka. Pokud vznikala kanovnícká prebenda bez nové dotace, bylo její vybavení závislé na stávajícím majetku kapituly, z něhož byla část vydělena ve prospěch vznikající prebendy. Nejlépe to dokumentuje založení litoměřického děkanství, o jehož schválení sice žádal arcibiskupa sám

¹ Srov. LE, *passim*.

panovník jakožto patron kapituly, nepřispěl však novému úřadu žádným nadáním. Děkanství se mohlo opřít jen o jmění scholasterie, na kterou navázalo, část majetku byla doplněna z prebendy probošta.

Původ majetku ostatních kapitulních hodnostářů se v jednotlivých kapitulách lišil. Zatímco ve vyšehradské kapitule došlo k vydělení prebend děkana a kustoda velice brzy (kolem roku 1130) a tento majetek zůstal i později jejich součástí, byť třeba rozšířený o jiné zboží, úřady dalších dvou kapitul, zavedené někdy během následujícího století, se opíraly o majetek, který nepocházel z nejstaršího obvěnění těchto kapitul. Také zbylý společný majetek se skládal jak z původního jmění, tak i nových donací.

Tyto nové donace, zčásti v kolonizační oblasti, nahrazovaly kapitulám ztráty, které mohly souviset s postupným upadáváním hradské soustavy a dalšími transformačními změnami. Důležitou součástí původního vybavení kapitul bývaly příjmy, plynoucí kanovníkům z pokladen kastelánských hradů či knížecích dvorů (např. podíly z mírové daně), které se ale neustále zmenšovaly a bylo potřeba nahradit je novými zdroji. Takovou náhradou byl např. Svatavin újezd, kde začaly vznikat vyšehradské prebendy, nebo sousední Zahrádka jako obediencie téže kapituly.

Některé změny ve výčtu kapitulního majetku souvisely jak s vlastní iniciativou proboštů, tak se zásahy panovníka. U vyšehradské kapituly jsme zaznamenali nucené směny proboštských statků, další přesuny byly výsledkem různých výměn, prodejí a koupí. Touto cestou budoval své zboží na Slánsku a Českobrodsku vyšehradský probošt od sklonku 13. století. Také staroboleslavský probošt investoval do svých statků na Kouřimsku, jejichž původ neznáme. Naopak v Litoměřicích zřejmě k žádným výrazným aktivitám nedocházelo. I přes snahu některých proboštů kumulovat zboží v určitých oblastech, se ovšem nejednalo o žádné budování sceleného

dominia. Je třeba mít na paměti, že mimo kolonizační oblasti byly jen málokdy v majetku kapituly celé vsi. Ačkoli záznamy v příslušných listinách často navozují dojem, jako by se v nich hovořilo o celých vsích, obvykle byla skutečnost jiná. Při srovnávání jednotlivých údajů zjistíme, že v leckterých lokalitách byly i jiné vrchnosti. To platí i pro zdánlivě tak kompaktní celky, jako bylo příslušenství vyšehradského zboží v Kolči, kde přinejmenším Libušín měl řadu majitelů. Také v Žitenicích, které patřily k starobylým vyšehradským statkům, získal jisté požitky litoměřický probošt.

Na rozdíl od probošta jsme prakticky nezaznamenali jakékoliv směny, koupě či prodej majetku ostatních kapitulárů. Určitou iniciativu v tomto směru vyvíjel pouze vyšehradský děkan. Zdá se, že při vybavení prebendy jednou, dvěma vesnicemi anebo jen jakýmsi díly chyběl důvod, který by vyvolal potřebu směny. Pro kanovníky byla spíše aktuální možnost postoupení k lepší prebendě. Podle opčního práva, uplatňovaného ve vyšehradské kapitule, tak mohlo dojít v případě uprázdnění jediné kanovnické prebendy k výměně prebend třeba celého kapitulního sboru. Častěji se setkáváme s emfyteutickými pronájmy. Jejich rozsah ale není tak velký jako v případě proboštova zboží či zbytku společného kapitulního majetku. To lze vysvětlit povahou kanovnických statků, které, pokud ležely v kolonizační oblasti, nejspíš emfyteusi zavedly již při svém vzniku. Proto také máme více dokladů o uzavírání dědičného nájmu proboštem, neboť jeho zajištění se opíralo o starší zboží, na němž se nákup ještě neuplatnil.

Studium pramenů rovněž ukázalo, že i přes uvolňování vztahů v kapitule během 13.-14. století v důsledku časté nepřítomnosti jednotlivých kapitulárů byly majetkové transakce a emfyteuse týkající se společného majetku i jednotlivých prebend podmíněny souhlasem kapituly. Pokud tento souhlas v některých listinách chybí, bylo to obvykle způsobeno

mimořádnou situací, kterou jsme byli s to zčásti objasnit. K takovým nestandardním okolnostem patřil například dočasný proboštův pobyt v emigraci nebo válečné události, kdy nebylo možné řešit vše podle běžných pravidel. Pokud snad došlo k pokusu pominout ostatní kapitulní členy, trvale se taková praxe neuplatnila. Ostatně vzájemné stvrzování transakcí se statky jednotlivých prebend dávalo kapitule stále ráz jednotné instituce i v době, kdy kanovníci u kapituly v mnoha případech nesídlili.

V průběhu 13. století můžeme pozorovat, alespoň u vyšehradské kapituly, určitou emancipaci kapitulního sboru. Kanovníci v čele s děkanem se brání proboštovu svévolnému nakládání s některými společnými statky, poukazují na neplnění jeho povinností vůči ostatním a kritizují usurpaci práv, jež jejich představenému nepřísluší. V následných sporech se kanovníkům daří prosazovat zájmy kapituly, kterým byl probošt nakonec nucen ustoupit a přenechat některé své pravomoci kanovníckému sboru. Ostatní sledované kapituly nám v tomto bodě informace nepodávají, vzhledem k nepřítomnosti jejich proboštů, zvláště po polovině 14. století, kdy se stali členy pražské katedrální kapituly, můžeme předpokládat podobné vnitřní poměry.

Prameny

BENEŠ KRABICE Z WEITMILE, Kronika pražského kostela in: FRB IV. J. Emler, Praha 1884, s. 459-548.

CDB - Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, I. (805-1197). Ed. G. Friedrich, Praegae 1904-1907; II. (1198-1230). Ed. G. Friedrich, Praegae 1912; III.1-2 (1231-1240). Edd. G. Friedrich et Z. Kristen, Praegae 1942-1962; III.3 (Acta spuria et additamenta). Edd. G. Friedrich, Z. Kristen et J. Bystřický, Olomucii 2000; III.4 (Index nominum et glossarium). Ed. J. Bystřický, Olomucii 2002; IV.1-2 (1241-1253). Edd. J. Šebánek et S. Dušková, Praegae 1962-1965; V.1-3 (1253-1278). Edd. J. Šebánek et S. Dušková, Praegae 1974-1982; V.4 (Prolegomena diplomatica, indices). Edd. S. Dušková et V. Vašků, Praegae 1993.

CDM - Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, IV. (1268-1293). Ed. A. Boček, Brno 1845; V. (1294-1306). Edd. A. Boček et J. Chytil, Brno 1950; VI. (1307-1333). Ed. P. Chlumecký, Brno 1854; VII. (1334-1349). Ed. P. Chlumecký, Brno 1858; VIII. (1350-1355). Ed. V. Brandl, Brno 1875.

DALIMIL - Staročeská kronika tak řečeného Dalimila, 1-2. Vydání textu a veškerého textového materiálu. K vydání připravili J. Daňhelka, K. Hádek, B. Havránek, N. Kvítková, Praha 1988.

FRANTIŠEK PRAŽSKÝ - Kronika Františka Pražského, in: FRB Series nova I. Ed. J. Zachová, Praha 1997.

INSTITUTIO CANONICORUM AQUISGRANENSIS. Ed. A. Werminghoff, in: Concilia. II. Concilia aevi Karolini. Pars I. MGH LS III., Hannoverae-Lipsae 1906, s. 394-417.

KANOVNÍK VYŠEHRADSKÝ, in: FRB II. Ed. J. Emler, Praha 1874, s. 201-237.

KOSMAS - Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum. Ed. B. Bretholz, in: MGH SS, Nova series II, Berolini 1923.

LE - Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV et XV., 1-7 (1358-1408). Edd. K. Borový, A. Podlaha, J. Pelikán, H. Pátková, Praegae 1875-1889, 1927, 2002.

RBM - Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, II. (1253-1310). Ed. J. Emler, Praegae 1882; III. (1311-1333). Ed. J. Emler, Praegae 1890; IV. (1333-1346). Ed. J. Emler, Praegae 1892; V.1-4 (1346-1355). Edd. J. Spěváček et J. Zachová, Praegae 1958-2004); V.5 (Index). Ed. J. Zachová,

Pragae 2005; VI.1-3 (1355-1358). Ed. B. Mendl et M. Linhartová, Pragae 1928-1954.

RBMV - Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV (1378 dec.-1419 aug.16.), II. Fontes archivi capituli ecclesiae Wissegradensis. Ed. V. Vavřínek, Pragae 1968.

RDP - Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecezí pražské. Pojednání Královské české společnosti nauk, VI tř., sv. 6, Vyd. V.V.Tomek, Praha 1873.

ZBRASLAVSKÁ KRONIKA - Petra Žitavského Kronika zbraslavská, in: FRB IV. Ed. J. Emler, Praha 1884, s. 3-337.

ZBYTKY REGISTER - Zbytky register králův římských a českých z let 1361-1480. Ed. A. Sedláček, Praha 1914.

Literatura

- ABRAHAM, Władysław: Organizacja kościoła w Polsce do połowy wieku XII, 3. wyd., Poznań 1962.
- BARTŮŇEK, Václav: Karlštejn, zbožný odkaz otce vlasti. Dějiny kapituly a děkanství karlštejnského, Praha 1948.
- BARTŮŇEK, Václav: Od proboštství k biskupství (1057-1957), in: 900 let litoměřické kapituly, Praha 1959, s. 32-71.
- BARTŮŇEK, Václav: Stručné dějiny kollegiální kapituly a královské kaple Všech svatých na Pražském hradě, Litoměřice 1979.
- BISTRŮICKÝ, Jan: Budování olomoucké katedrály a kapituly sv. Václava, in: Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci, Olomouc 1982, s. 21-30.
- BISTRŮICKÝ, Jan: Zdíkovy listiny, ČČH 96, 1998, s. 292-305.
- BLÁHOVÁ, Marie: Pražské školy předuniverzitního období, DP 11, s. 1993, s. 26-39.
- BLÁHOVÁ, Marie: Nescadam ad litteras posui servum. Poznámka k možnostem vzdělání nižších společenských vrstev ve středověkých Čechách (do konce 12. století), in: Scientia nobilitat. Sborník prací k poctě prof. PhDr. Františka Kavky, DrSc., uspořádal Michal Svatoš, Praha 1998, s. 21-29.
- BLÁHOVÁ, Marie: Založení vyšehradské kapituly ve středověké historiografii, in: Královský Vyšehrad 2. Sborník příspěvků ke křesťanskému miléniu a k posvěcení nových zvonů na kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla, Kostelní Vydří 2001, s. 13-31.
- BOBKOVÁ, Lenka: Velké dějiny zemí Koruny české IVA, 1310-1402, Praha-Litomyšl 2003.
- BOHÁČ, Pavel: Územní rozsah majetku vyšehradského proboštství na Prachaticku v 13. - 14. století, HG 21, 1983, s. 337-370.
- BOHÁČ, Pavel: Vyšehradský kopiář bílý, in: Královský Vyšehrad 2. Sborník příspěvků ke křesťanskému miléniu a k posvěcení nových zvonů na kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla, Kostelní Vydří 2001, s. 113-132.
- BOHÁČ, Zdeněk: Újezdy a Lhoty. Příspěvek k dějinám osídlení středověkých Čech, HG 12, 1974, s. 3-25.

- BOLINA, Pavel: Pustiměř - průsečík několika problémů moravské historie, SSPS 4, 1996, s. 91-98.
- BOLINA, Pavel: K interpretaci a datování Zdíkových listin, ČČH 97, 1999, s. 273-291.
- BOLINA, Pavel: Příspěvek k interpretaci Kosmových desátkových údajů (K 880. výročí úmrtí kronikáře), ČČH 103, 2005, s. 828-860.
- BUCZEK, Karol: Książęca ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej, Wrocław-Kraków 1958.
- BUCZEK, Karol: Rataje wczesnośredniowieczni. Studium polemiczne, in: Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów, II. Red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1982, s. 62-81.
- CRUSIUS, Irene: Das weltliche Kollegiatstift als Schwerpunkt innerhalb der Germania Sacra, BDL 120, 1984, s. 241-253.
- ČECHURA, Jaroslav: Člověčenství, PHS 33, 1993, s. 33-52.
- ČECHURA, Jaroslav: Zákup na statcích vyšehradské kapituly ve 14. a 15. století, PHS 31, 1997, s. 39-62.
- ČUMLIVSKI, Denko: Archiv vyšehradské kapituly, in: Královský Vyšehrad. Sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061-1092), Praha 1992, s. 148-168.
- ČUMLIVSKI, Denko: Vyšehradská kapitula od založení do poloviny 19. století, in: Vyšehrad. Historické podoby, red. Pavla Státníková, Praha 2000, s. 43-54.
- DUŠKOVÁ, Saša: Kdo byl notář Jindřich, SPFFBU IX, C7, 1960, s. 59-74.
- DUŠKOVÁ, Saša: Kancelář jako nástroj politiky Přemysla Otakara II., FHB 1, 1979, s. 68-91.
- ERŠIL, Josef: Správní a finanční vztahy avignonského papežství k českým zemím ve třetí čtvrtině 14. století, Rozpravy ČSAV, roč. 69, seš. 10, Praha 1959.
- FEINE, Hans E.: Kirchliche Rechtsgeschichte, I. Band. Die katholische Kirche, Weimar 1955.
- FIALA, Zdeněk: Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. do poloviny 14. století, SH 3, 1955, s. 64-88.

FIALA, Zdeněk: K otázce funkce našich listin do konce 12. století, SPFFBU 9, C7, 1960, s. 5-34.

FIALA, Zdeněk: Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995-1310, Praha 1965.

FIALA, Zdeněk: Předhusitské Čechy. Český stát pod vládou Lucemburků 1310-1419, Praha 1978.

FRIEDRICH, Gustav: O zakládací listině kapituly litoměřické, Praha 1901.

FRIEDRICH, Gustav: Ještě o zakládací listině kapituly litoměřické, ČČH 8, 1902, s. 166-173.

FRIND, Anton: Die Kirchengeschichte Böhmens im Allgemeinen und in ihrer besonderen Beziehung auf die jetzige Leitmeritzer Diöcese. I.-II, Prag 1864-1866.

GÓRALSKI, Wojciech: Kapituła katedralna w Płocku XII-XVI w. Studium z dziejów organizacji prawnej kapituł polskich, Płock 1979.

GRAUS, František: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I. Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol.; II. Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. stol. do roku 1419, Praha 1953-1957.

HANDBUCH DER KIRCHENGESCHICHTE III. 1. Die mittelalterliche Kirche. Vom kirchlichen Frühmittelalter zur gregorianischen Reform, Hrsg. von H. Jedin, Freiburg-Basel-Wien 1966.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Úřad generálních vikářů pražského arcibiskupa v době předhusitské. Ze správních dějin pražské arcidiecéze, Praha 1971.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Pražská metropolitní kapitula, její samospráva a postavení do doby husitské, SH 19, 1972, s. 5-48.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: K otázkám vztahu duchovní a světské moci v Čechách ve druhé polovině 14. století, ČsČH 24, 1976, s. 244-277.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Kapituly s biskupskou kolací v Čechách do doby husitské a jejich místo v církevní správě, in: Im memoriam Zdeňka Fialy - Z pomocných věd historických, Praha 1978, s. 41-61.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Ke kulturním poměrům vyšehradské kapituly počátkem 13. století, FHB 2, 1980, s. 129-173.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Fundace českých králů ve 14. století, SH 28, 1981, s. 5-55.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Struktura duchovenstva ve středověkých Čechách, in: Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století, Praha 1984, s. 343-392.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Pronikání kuriálního centralismu do českých zemí (Na dokladech provizních listin do roku 1342), ČČH 88, 1990, s. 3-33

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Biskup Jan IV. z Dražic (1301-1343), Praha 1991.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Vyšehradské proboštství a české kancléřství v první polovině 14. století, in: Královský Vyšehrad 2. Sborník příspěvků ke křesťanskému miléniu a k posvěcení nových zvonů na kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla, Kostelní Vydří 2001, s. 74-89.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Počátky kapituly u Všech svatých na Pražském hradě, in: Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, k vydání připravili Tomáš Borovský, Libor Jan a Martin Wihoda, Brno 2003, s. 461-472.

HLOBIL, Ivo: Přemyslovec Jan Volek (†1351). Rodopisné, heraldické a sfragistické otázky, Umění 35, 1987, s. 478-482.

HOHMANN, Rudolf: Die Anfänge der Stadt Leitmeritz, Prag 1923.

HOSÁK, Ladislav: Dějiny Hustopečska do poloviny 14. století. Příspěvek k starším dějinám Moravy, Praha 1948.

HRUBÝ, František: Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu, ČČH 22, 1916, s. 17-53, 257-287, 385-421; 23, 1917, s. 38-73.

HRUBÝ, Václav: Tři studie k české diplomatice, Brno 1936.

CHARVÁTOVÁ, Kateřina: Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420, I. Fundace 12. století; II. Kláštery založené ve 13. a 14. století, Praha 1998-2002.

JAN, Libor: Nezdařený pokus Václava II. o přenesení mělnické kapituly ke královské kapli Všech svatých, SPFFBU, C 50, 2003, s. 65-74.

JANÁK, Jan - HLEDÍKOVÁ, Zdeňka - DOBEŠ, Jan: Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost, Praha 2005.

- JIREČEK, Hermenegild: Slovanské právo v Čechách a na Moravě, II. Od počátku XI. do konce XIII. století, Praha 1864.
- KALHOUS, David: Stará Boleslav v písemných pramenech raného středověku, MA 5, 2003, s. 17-28.
- KLÁPŠTĚ, Jan: Proměna českých zemí ve středověku, Praha 2005.
- KLOSS, Ferdinand: Das räumliche Bild der Grundherrschaft in Böhmen bis zum Ende des XII. Jahrhunderts, MVGD 71, 1933, s. 1-94.
- KOPIČKOVÁ, Božena: Eliška Přemyslovna. Královna česká 1292-1330, Praha 2003.
- KOWALSKI, Marek D.: Uposażenie krakowskiej kapituły katedralnej w średniowieczu, Kraków 2000.
- KREJČÍK, Adolf L.: O zakládací listině kapituly litoměřické, ČČH 8, 1902, s. 158-166.
- KREJČÍKOVÁ, Jarmila: Vnitřní poměry vyšehradské kapituly v létech braniborské nadvlády, SPFFBU, C 29, 1982, s. 143-150.
- KRISTEN, Zdeněk: Pamětní záznam o založení a obvěnění kapituly litoměřické, AUPO, Historica II, 1961, s. 69-97.
- KROFTA, Kamil: Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské, ČČH 10, 1904, s. 15-36, 125-152, 249-275, 373-391; 12, 1906, s. 7-34, 178-191, 274-298, 426-446.
- KRZEMIENSKA, Barbara: Břetislav I. Čechy a střední Evropa v první polovině XI. století, 2. vyd., Praha 1999.
- KRZEMIENSKA, Barbara - TŘEŠTÍK, Dušan: Služebná organizace v raně středověkých Čechách, ČsČH 12, 1964, s. 637-667.
- KRZEMIENSKA, Barbara - TŘEŠTÍK, Dušan: Přemyslovská hradiště a služebná organizace přemyslovského státu, AR 17, 1965, s. 624-655.
- KRZEMIENSKA, Barbara - TŘEŠTÍK, Dušan: Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10. a 11. století), HD 1, 1978, s. 149-230.
- KUBÍN, Petr: Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis, Praha 2000.
- KUBŮ, František - ZAVŘEL, Petr: Terénní průzkum české části Zlaté stezky, ZS 1, 1994, s. 54-75.

KUBŮ, František - ZAVŘEL, Petr: Prachatický systém Zlaté stezky, ZS 2, 1995, s. 74-98.

KUPKA, Vladimír: Nekropole českých panovníků, HO 9-10, 1996, s. 220-228.

KURKA, Josef: Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecese litomyšlská, Praha 1914.

LALIK, Tadeusz: Zagadnienie „vitae communis“ kapituł polskich XII wieku, in: Wieki Średnie, Warszawa 1962, s. 99-110.

LALIK, Tadeusz: Początki kapituły wiślickiej na tle kształtowania się kollegiat polskich XII wieku, in: Odkrycia w Wiślicy, Warszawa 1963, s. 149-191.

LALIK, Tadeusz: Włość kanoników starobolesławskich w pierwszej połowie XI wieku. Z studiów nad organizacją domeny książęcej, KHKM 19, 1971, s. 399-429.

LEXICON DES MITTELALTERS I-VII, München-Zürich 1980-1995.

LEXICON FÜR THEOLOGIE UND KIRCHE I-XI, 2. Aufl., Freiburg 1957-1967.

LIPPERT, Julius: Geschichte der Stadt Leitmeritz, Prag 1871.

LIPPERT, Julius: Die Wyschehradfrage, MVGDB 32, 1894, s. 213-225.

LIPPERT, Julius: Social - Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit, I. Die slawische Zeit und ihre gesellschaftlichen Schöpfungen; II. Der sociale Einfluss der christlich-kirchlichen Organisationen und der deutschen Colonisation, Prag - Wien - Leipzig 1896-1898.

LOSERTH, Johann: Das St. Pauler Formular. Briefe und Urkunden aus der Zeit König Wenzels II., Prag 1896.

MALÁ, Dana: Skladba pražského dvora za vlády Václava II., MHB 9, 2003, s. 97-163.

MEDUNA, Petr: Poznámky k článku Jiřího Mlíkovského „Boves“ jako součást donace staroboleslavské kapituly, AR 57, 2005, s. 205-208.

MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: Církevní instituce na Moravě a jejich úloha ve vývoji hospodářství a osídlení od 10. století do předhusitského období, AH 10, 1985, s. 375-393.

- MLÍKOVSKÝ, Jiří: „Boves“ jako součást donace staroboleslavské kapituly, AR 56, 2004, s. 860-862.
- MODZELEWSKI, Karol: Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1987.
- NECHVÁTAL, Bořivoj: K poloze kostela sv. Klimenta na Vyšehradě, AR 42, 1990, s. 410-415.
- NECHVÁTAL, Bořivoj: Raně středověké baptisterium na Vyšehradě, AH 25, 2000, s. 323-334.
- NEJEDLÝ, Zdeněk: Dějiny města Litomyšle a okolí I, Litomyšl 1903.
- NOVOTNÝ, Václav: České dějiny I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034-1197); I.3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197-1253), Praha 1913-1928.
- NOVÝ, Rostislav: Dýmné, ČSPS 67, 1960, s. 1-9.
- NOVÝ, Rostislav: K sociálnímu postavení farského kléru v Čechách v době předhusitské, SH 9, 1962, s. 137-192.
- NOVÝ, Rostislav: Přemyslovský stát 11. a 12. století, Praha 1972.
- NOVÝ, Rostislav: Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století, SMP 2, 1991, s. 125-146.
- PETRÁČEK, Tomáš: Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11.-12. století. K poznání hospodářských a sociálních dějin českých zemí doby knížecí, Praha 2002.
- PLESZCZYŃSKI, Andrzej, Vyšehrad rezidence českých panovníků. Studie o rezidenci panovníka raného středověku na příkladu českého Vyšehradu, Praha 2002.
- PLÖCHL, Willibald M.: Geschichte des Kirechenrechts, Band II. Das Kirchenrecht der abendländischen Christenheit 1055 bis 1517, Wien-München 1955.
- PRÁŠEK, Justin V.: Brandejs nad Labem, město, panství a okres I, III, Brandýs nad Labem 1908-1913.
- PRAXL, Paul: Zur Namensgeschichte des Goldenen Steiges, ZS 1, 1994, s. 27-35.
- PROFOUS, Antonín: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, I-IV, Praha 1949-1957.

- PSÍKOVÁ, Jiřina: Příspěvky k diplomacie vyšehradských listin 12. století, Archivum Trebonense 2, 1973, s. 1-43.
- RÁC, Jiří: K problematice vzniku mělnické kolegiální kapituly, SSH 19, 1993, s. 3-10.
- RADZIMIŃSKI, Andrej: Die Geistlichkeit der mittelalterlichen Dom - und Kollegiatkapitel in Polen - Stand und Perspektiven der Forschung, QMAN 2, 1997, s. 45-59.
- RADZIMIŃSKI, Andrej: Statuten als Quellen zur Geschichte der Stiftskapitel in der Gnesener Metropole im Spätmittelalter, in: Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku, Praha 2003, s. 117-135.
- RYNEŠ, Václav: Tradice vyšehradských svatyní, in: Královský Vyšehrad. Sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061-1092), Praha 1992, s. 142-147.
- SEDLÁČEK, August: Místopisný slovník historický království českého, 2. vyd., Praha 1998.
- SCHLENZ, Johann: Geschichte des Propsteistiftes St. Stephan in Leitmeritz, Prag 1933.
- SCHMID Heinrich F.: Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslawischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters, Weimar 1938.
- SKRUŽNÝ, Ludvík - ŠPAČEK, Jaroslav: Patrocinia kostelů a patronáty světců ve zvoleném mikroregionu východně od Prahy v kontextu církevních dějin, SVS 15, 1997, s. 105-154.
- SLÁMA, Jiří: Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech, AR 19, 1967, s. 433-445.
- SMETÁNKA, Zdeněk: Legenda o Ostojovi. Archeologie obyčejného života v raně středověkých Čechách, Praha 1992.
- SPĚVÁČEK, Jiří: Karel IV. Život a dílo (1316-1378), Praha 1979.
- STARÝ, Václav: Počátky města Prachatic, JSH 47, 1978, s. 1-12.
- SVATOŠ, Michal: Pražská univerzitní kolej Všech svatých, AUC-HUCP 31, 1991, s. 85-93.
- SVATOŠ, Michal: Dějiny Univerzity Karlovy I (1347/48-1622), Praha 1995.

SVOBODNÝ, Petr - HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: Pražské špitály a nemocnice, Praha 1999.

SZYMAŃSKI, Józef: Kapituła kolegiacka w Wojniczu 1465 - 1786, Lublin 1962.

ŠIMÁK, Josef V.: Pronikání Němců do Čech kolonizací ve 13. a 14. století, Praha 1938.

ŠMELHAUS, Vratislav: Kapitoly z dějin předhusitského zemědělství, Praha 1964.

ŠPAČEK, Jaroslav: Několik doplňků k příspěvku „Patrocinia kostelů a patronáty světců...“ otištěném v SVS 1997, SVS 16, 1998, s. 175-176.

ŠUSTA, Josef: Dvě knihy českých dějin II. Počátky lucemburské 1308-1320, Praha 1935.

ŠUSTA, Josef: České dějiny II.1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví; II.2. Král cizinec; II.3. Karel IV. Otec a syn 1333-1346, Praha 1935-1946.

TEIGE, Josef: Listiny děkanství karlštejnského, VKČSN 1906, Praha 1907, č. IV, s. 1-78.

TEPLÝ, Jaroslav: Příspěvek k problematice okrsku zvaného v listinných pramenech „circuitus“, Východočeský sborník historický 6, 1997, s. 9-32.

TOMAS, Jindřich: Počátky města Litoměřic, SSM 5, 1966, s. 15-64.

TOMAS, Jindřich: Řemeslníci 11.-13. století v českých zemích v písemných pramenech, AH 8, 1983, s.73-84.

TOMEK Václav V.: Dějepis města Prahy I, III, Praha 1855-1875.

TŘEŠTÍK, Dušan: K sociální struktuře přemyslovských Čech. Kosmas o knížecím vlastnictví půdy a lidí, ČsČH 19, 1971, s. 537-567.

TŘEŠTÍK, Dušan: Mír a dobrý rok. Státní ideologie raného přemyslovského státu mezi křesťanstvím a „pohanstvím“, FHB 12, 1988, s. 23-45.

TŘEŠTÍK, Dušan: Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530-935), Praha 1997.

- VACEK, František: Sociální dějiny české doby starší, Praha 1905.
- VANĚČEK, Václav: Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do polovice 14. století (Pokus o věcný rozbor imunitních textů), Praha 1928.
- VANĚČEK, Václav: Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.-15. stol.); I. Zakladatelská práva; II. Pozemková vrchnost. Imunita hospodářská; III. Imunita soudní, Praha 1933-1939.
- VÁVRA, Ivan: Srbská cesta, HG 17, 1978, s. 369-432.
- VELÍMSKÝ, Tomáš: Trans montes, ad fontes! (Přes hory, k pramenům!). K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech, Most 1998.
- VLČEK, Pavel - SOMMER, Petr - FOLTÝN, Dušan: Encyklopedie českých klášterů, Praha 1997.
- VOLF, Miroslav: Příspěvky k historii obchodních styků s cizinou ve středověku - Obchod solí, ČSPS 43, 1935, s. 97-102, 163-177.
- WASILEWSKI, Tadeusz: Kościół monarszy w X-XII w. i jego zwierzchnik biskup polski, KH 92, 1985, s. 747-768.
- WERMINGHOFF, Albert: Die Beschlüsse des Aachner Concils im Jahre 816, NA 27, 1902, s. 607-675.
- ZACHOROWSKI, Stanisław: Rozwój i ustrój kapituł polskich w wiekach średnich, Krakow 1912.
- ZIMMERMANN, Bernard: Das Breslauer Domkapitel im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation (1500-1600). Verfassungsgeschichtliche Entwicklung und persönliche Zusammensetzung, Weimar 1938.
- ŽEMLIČKA, Josef: Osídlení Zbraslavska od 10. do počátku 15. století, PA 65, 1974, s. 419-465.
- ŽEMLIČKA, Josef: Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách, ČsČH 26, 1978, s. 559-586.
- ŽEMLIČKA, Josef: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století, Praha 1980.
- ŽEMLIČKA, Josef: Spor Přemysla Otakara I. s pražským biskupem Ondřejem, ČsČH 29, 1981, s. 704-730.

ŽEMLIČKA, Josef: Odboj královny Přemysla v letech 1248-1249 a jeho sociální zázemí, ČsČH 33, 1985, s. 564-586.

ŽEMLIČKA, Josef: Století posledních Přemyslovců (Český stát a společnost ve 13. století), Praha 1986.

ŽEMLIČKA, Josef: Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu, Praha 1990.

ŽEMLIČKA, Josef: K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31. V. 993), in: Milénium břevnovského kláštera (993-1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, Praha 1993, s. 25-39.

ŽEMLIČKA, Josef: Čechy v době knížecí (1034-1198), Praha 1997.

ŽEMLIČKA, Josef: „Právo nucené směny“ při zakládání středověkých měst, ČČH 96, 1998, s. 502-531.

ŽEMLIČKA, Josef: Počátky Čech královských 1198-1253. Proměna státu a společnosti, Praha 2002.

Seznam zkratek

- AH - Archaeologia historica
 AR - Archeologické rozhledy
 AUC-HUCP - Acta Universitatis Carolinae - Historia
 Universitatis Carolinae Pragensis
 AUPO - Acta Universitatis Palackianae Olomucensis
 BDL - Blätter für deutsche Landesgeschichte
 ČČH - Český časopis historický
 ČsČH - Československý časopis historický
 ČSPS - Časopis Společnosti přátel starožitností
 DP - Documenta Pragensia
 FHB - Folia Historica Bihemica
 FRB - Fontes rerum Bohemicarum
 HD - Hospodářské dějiny
 HG - Historická geografie
 HO - Historický obzor
 JSH - Jihočeský sborník historický
 KH - Kwartalnik Historyczny
 KHKM - Kwartalnik Historii Kultury Materiálnem
 MA - Mediaevalia Archaeologica
 MHB - Mediaevalia Historica Bohemica
 MGH LS - Monumenta Germaniae Historica - Legum sectio
 MGH SS - Monumenta Germaniae Historica - Scriptores rerum
 bohemicarum
 MVGDB - Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen
 in Böhmen
 NA - Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche
 Geschichtskunde
 PA - Památky archeologické
 PHS - Právněhistorické studie
 QMAN - Quaestiones medii aevi novae
 SH - Sborník historický
 SMP - Studia Mediaevalia Pragensia
 SPFFBU - Sborník prací filosofické fakulty brněnské university
 SSM - Sborník Severočeského muzea
 SSPS - Sborník Společnosti přátel starožitností
 SVS - Středočeský vlastivědný sborník
 VKČSN - Věstník Královské české společnosti nauk
 ZS - Zlatá stezka. Sborník Prachatického muzea

Obsah

Úvod	3
1. Vznik, vývoj a personální obsazení kolegiálních kapitul ve středověku	11
2. Prvotní vybavení nejstarších kolegiálních kapitul	43
3. Rozpad kapitulního majetku na prebendy (12. století)	62
4. Proboštství	78
5. Prebendy ostatních hodnostářů a kanovníků	118
6. Společný majetek kolegiálních kapitul	142
Závěr	161
Prameny	167
Literatura	169
Seznam zkratek	180